

«Γνωρίζω τα Ενετικά μνημεία του ιστορικού κέντρου του Ηρακλείου, της πόλης μου και μελετώ τη γλώσσα, την ενδυμασία, και τις συνήθειες κατά την εποχή της Ενετοκρατίας»

2014

Το εξώφυλλο είναι μακέτα του Χάνδακα την περίοδο της Ενετοκρατίας, όπως απεικονίζεται στο Ιστορικό Μουσείο

1^ο Γυμνάσιο Ηρακλείου Σχολικό Έτος 2013-2014

Επιμέλεια-Καθοδήγηση Η καθηγήτρια Καλαϊτζάκη Μαρία

Για την πραγματοποίηση της εργασίας:
«Γνωρίζω τα Ενετικά μνημεία του ιστορικού κέντρου
του Ηρακλείου, της πόλης μου και μελετώ τη
γλώσσα, την ενδυμασία και τις συνήθειες κατά την
εποχή της Ενετοκρατίας», εργάστηκαν οι παρακάτω
μαθητές από την Α' και Β' τάξη του 1^{ου} Γυμνασίου:

Τμήμα Α1:

- Δαμουλάκη Αικατερίνη τ. Χαράλαμπου
- Αθανασιάδη Έλενα τ. Σόλωνος
- Δασκαλάκη Δανάη τ. Γεωργίου
- Ζερβάκη Χρυσάνθη τ. Γεωργίου

Τμήμα Α2:

- Κουτσάκη Μαρία τ. Σταύρου
- Κυπριωτάκη Μαρίνα τ. Κωνσταντίνου
- Κωλετάκης Μύρων τ. Ιωάννη
- Κωνσταντουλάκη Μαρία τ. Αντωνίου
- Μαθιουδάκης Ιωάννης τ. Χρήστου
- Ματθαιάκης Γεώργιος τ. Μύρωνος
- Μίμινου Κωνσταντίνα τ. Νικολάου

Τμήμα Α3:

- Μπλόοσμι Αρνέλ τ. Πέτρο
- Περιστέρης Μύρων τ. Ιωάννη

Τμήμα Α6:

- Χρυσσοτομάκη Εύα τ. Γεωργίου
- Χαραλάμπη Αντωνία τ. Γεωργίου
- Χειρακάκη Ειρήνη τ. Χαρίδημου
- Σικαλιάς Παναγιώτης τ. Σταύρου
- Φουντουλάκης Χριστόφορος τ. Ιωάννη
- Σαπουντζής Στέλιος τ. Νικολάου

Τμήμα Β2:

- Βρυθιά Αικατερίνη τ. Μιχαήλ
- Μακαριάδι Έλενα τ. Λεφτέρ
- Μαθιουδάκη Κωνσταντίνα τ. Μιχαήλ

Τμήμα Β4:

- Δασκαλάκη Ιωάννα τ. Δημητρίου
- Ζάχου Ιωάννα τ. Γεωργίου
- Καστρίτση Όλγα τ. Αθανασίου
- Κοκολάκη Κωνσταντίνα τ. Εμμανουήλ

Ιστορική Αναδρομή Χρόνος

- Κνωσός (6000-1100 π.Χ.)
- Ηράκλειον-Μετα-Μινωική έως Ρωμαϊκή περίοδος (1100 π.Χ.-300 μ.Χ.)
- Κάστρο-Α΄ Βυζαντινή περίοδος (300-823)
- Χάνδακας-Αραβική περίοδος (823/4-961)
- Μεγάλο Κάστρο-Β΄ Βυζαντινή περίοδος (961-1204)
- Κάντια-Ενετοκρατία (1204-1669)
- Καντιγιέ-Τουρκοκρατία (1669-1898)
- Ηράκλειο (1898-2014)

Κνωσός (6000-1100 π.Χ.)

Άποψη του ανακτόρου της Κνωσού

Το σημαντικότερο κέντρο του μινωικού πολιτισμού και η πρωτεύουσα της Μινωικής Κρήτης, βρίσκεται 5 χιλιόμετρα νότια από το Ηράκλειο.

Η Κνωσός ακμάζει για 2000 περίπου χρόνια. Έχει μεγάλα ανακτορικά κτίρια, σημαντικές βιοτεχνικές εγκαταστάσεις και πλούσιους σπηλαιώδεις και θαλαμωτούς λαξευτούς τάφους. Μεγάλο οικονομικό και εμπορικό κέντρο, η Κνωσός διατηρεί σχέσεις με τις περισσότερες πόλεις της Ανατολικής Μεσογείου.

Χαρακτηριστικό γνώρισμα της εποχής της ακμής της, που ξεκινά από το 2000 π.Χ. περίπου, είναι η συγκέντρωση πλούτου και η ανάπτυξη αστικού βίου, που χαρακτηρίζεται από τα εξαιρετικά και μνημειώδη οικοδομήματα και τη σύνθετη οργάνωση της κοινωνίας της.

Ηράκλειον-Μετα-Μινωική έως Ρωμαϊκή περίοδος (1100 π.Χ.-300 μ.Χ.)

Στη μεταμινωική εποχή, σύμφωνα με τις ιστορικές πηγές, υπάρχει μια πολίχνη (= μικρή πόλη) στη θέση της σημερινής πόλης, το Ηράκλειον, που ίσως πρόκειται για επίγειο της Κνωσού. Η θέση της εντοπίζεται στην περιοχή γύρω και δυτικά από το σημερινό Αρχαιολογικό Μουσείο.

Το ίδιο ανάκτορο της Κνωσού κατοικείται το 1100 π.Χ., ενώ μετά παραμένει ακατοίκητο και θεωρείται τέμενος αφιερωμένο στη θεά Ρέα, της οποίας υπάρχει και ναός. Η πόλη της Κνωσού συνεχίζει μέχρι την αραβική κατάκτηση.

Από τα οικιστικά λείψανα, καθώς και από άλλα ευρήματα, γνωρίζουμε ότι η μικρή πόλη του Ηρακλείου συνεχίζει, με σταδιακές επεκτάσεις, να κατοικείται σε όλη την αρχαιότητα. Τα όρια της ξεκινούν από την περιοχή που περικλείουν οι δρόμοι: Δαιδάλου, Ξανθουδίδου, Μεραμβέλλου και Αρετούσας, για να καλύψει μια έκταση μέχρι και την 25^η Αυγούστου και την παραλιακή λεωφόρο Σ.Βενιζέλου κατά τη Ρωμαϊκή εποχή.

Άποψη του ανακτόρου της Κνωσού

Κάστρο-Α΄ Βυζαντινή περίοδος (300-823) Χάνδακας-Αραβική περίοδος (823/4-961)

Στην πρώτη βυζαντινή περίοδο (300-823), όταν η Κρήτη αποτελεί θέμα της Βυζαντινής αυτοκρατορίας με διοικητικό, στρατιωτικό και θρησκευτικό κέντρο τη Γόρτυνα, το ρωμαϊκό Ηράκλειον συναντάται με το όνομα Κάστρο. Πιθανότατα πρόκειται για μικρό οικισμό στη δικαιοδοσία της Επισκοπής Κνωσού, της δεύτερης σημαντικής Επισκοπής μετά την Γόρτυνα.

Τα χρόνια αυτά το νησί δοκιμάζεται από πειρατικές επιδρομές, σεισμούς και αρρώστιες, με αποτέλεσμα να παρακμάσουν, ακόμα και να εξαφανιστούν, τα παράλια αστικά κέντρα.

Το 823/4, οι Άραβες, μετά από αλλεπάλληλες επιδρομές, καταλαμβάνουν το Κάστρο. Το Βυζαντινό Κράτος δεν είναι σε θέση να αποτρέψει το γεγονός, γιατί βρίσκεται σε συνεχείς διαμάχες και εσωτερικές αναταραχές.

Η πόλη ονομάζεται Rabdh el Khandak και γίνεται η πρωτεύουσα του νησιού.

Οι Άραβες αναπτύσσουν ένα δικό τους πολιτισμό στην Κρήτη, όμοιο με εκείνον των σύγχρονων ομοεθνών τους. Έχουν δικό τους νομισματοκοπείο, ανεπτυγμένη μεταλλοτεχνία, κεραμική και καλοκτισμένα κτίρια.

Αραβικός στόλος κατά την εκστρατεία τους στην Κρήτη

Rabdh el Khandak

Σημαίνει «Φρούριο της Τάφρου». Οι Άραβες, για να προστατευθούν, κτίζουν τείχος από ωμές πλίνθους και γύρω του ανοίγουν βαθιά τάφρο.

Η ονομασία προέρχεται από την αραβική Khandak και η επωνυμία Χάνδαξ χρησιμοποιείται στη δεύτερη βυζαντινή περίοδο, ενώ στην Ενετοκρατία

συναντάται ως **Candia**. Σήμερα θεωρείται πιθανό η **ονομασία Χάνδαξ** να υπήρχε και πριν από την **αραβική κατάκτηση**.

Το αραβικό φρούριο από την Τυνησία του 9^{ου} αι. παρουσιάζει μεγάλες ομοιότητες με το φρούριο του Χάνδακα, Χρ. Τζομπανάκη, 2000

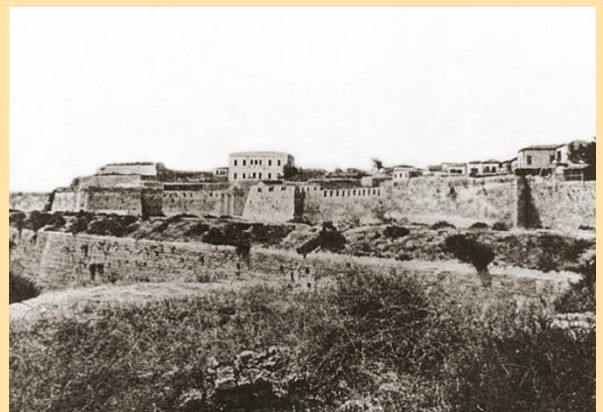
Μεγάλο Κάστρο- Β' Βυζαντινή περίοδος (961-1204)

Μετά την ηρωική ανακατάταξη της Κρήτης, ο **Νικηφόρος Φωκάς** φροντίζει για τη δημιουργία μιας νέας και ασφαλούς περιοχής. Οι ερειπωμένος και κατεστραμμένος Χάνδακας, ωστόσο, εξυπηρετεί περισσότερο τις ανάγκες των νέων αποίκων που συρρέουν στο νησί. Οι νέοι κάτοικοι κατάγονταν από επιφανείς οικογένειες της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας και μαζί με τους ανώτερους άρχοντες, στρατιωτικούς και πολιτικούς διοικητές συγκροτούν το νέο δυναμικό της πόλης.

Το Κάστρο του Χάνδακα, Ι. Σκυλιτζής, 11^{ος} -12^{ος} αι. Εθνική Βιβλιοθήκη, Μαδρίτη

Στη δεύτερη βυζαντινή περίοδο, ο αραβικός Χάνδακας με την ονομασία πλέον **Μεγάλο Κάστρο** εξελίσσεται στη σημαντικότερη πόλη της Κρήτης, καθώς αποτελεί το διοικητικό, πολιτικό και θρησκευτικό κέντρο του νησιού. Η πόλη ανοικοδομείται σχεδόν από την αρχή, δημόσια και ιδιωτικά οικοδομήματα κτίζονται, οχυρωματικά έργα κατασκευάζονται, ενώ, τέλος, οργανώνεται το λιμάνι.

Άποψη των βυζαντινών τειχών και της νέας ενετικής οχύρωσης

Το διοικητικό κέντρο, βρίσκεται στην περιοχή, όπου αργότερα κτίζονται από τους Ενετούς η **Λότζια**, ο **Άγιος Μάρκος** και το **Δουκικό Ανάκτορο**. Η πόλη σταδιακά αρχίζει να επεκτείνεται και έξω από τα τείχη, προς τα νότια αρχικά και στη συνέχεια δυτικά και νοτιοανατολικά, δημιουργώντας διάφορα προάστια.

Κάντια-Ενετοκρατία (1204-1669)

Άποψη του Χάνδακα από τη θάλασσα, Fr. Hogenberg, 1535- 1540

Οι **Ενετοί οργανώνουν** την **Κρήτη** σε μια **ενιαία διοικητική περιφέρεια** με το **όνομα Regno di Candia (Βασίλειο της Κρήτης)**. Το **Κάστρο μετονομάζεται** σε **Candia**, γίνεται η **πρωτεύουσα** του **νησιού** και **έδρα** του **εκάστοτε Δούκα** και **όλων των αρχών**.

Η «**Βενετία της Ανατολής**», όπως **ονομάζουν** την **πόλη** είναι στο **εξής το κέντρο** της **πολιτικής, στρατιωτικής, εμπορικής, πνευματικής και καλλιτεχνικής κίνησης**. **Μαζί** με τις **επαρχίες** της, η **Κάντια αποτελεί** το **μεγαλύτερο διαμέρισμα** του **Βασιλείου**.

Ακολουθώντας το **πρότυπο της μητρόπολης**, η **Κάντια καθιερώνει** ως **προστάτη** της τον **Άγιο Μάρκο** και το **έμβλημα** του **φτερωτού λέοντα** γίνεται **πια το χαρακτηριστικό σύμβολο** της **νέας εξουσίας**. Η **πόλη επεκτείνεται έξω** από τα **όρια** της **παλιάς οχύρωσης** και ο **πληθυσμός** της **φτάνει** τους **16.000 κατοίκους**.

Έτσι **εξελίσσεται** σε **ένα** από τα **σπουδαιότερα αστικά κέντρα** σε **ολόκληρη** την **Ανατολική Μεσόγειο** και **αποκτά** έναν **αναγεννησιακό χαρακτήρα** με τα **μνημειώδη οικοδομήματα** που την **κοσμούν**.

«Το Ενετικό Ηράκλειο»

ΘΡΗΣΚΕΙΑ

Πώς διαμορφώθηκε το θρησκευτικό πνεύμα των Κρητικών την περίοδο της Ενετοκρατίας και ποια στάση κράτησαν οι Ενετοί απέναντί τους.

Το θρησκευτικό αίσθημα των κατοίκων του Χάντακα ήταν ανέκαθεν πολύ ανεπτυγμένο, αλλά πολύ περισσότερο την περίοδο της Ενετοκρατίας, όπου προσπαθούσαν να διατηρούν αμείωτο το ορθόδοξο δόγμα, έτσι ώστε να τους ενώνει περισσότερο στην προσπάθεια των καθολικών Ενετών να τους προσηλυτίσουν στο δόγμα τους.

Ιερέας της Κρήτης, 1554 (Αθήνα, Γεννάδειος Βιβλιοθήκη)

Οι Ενετοί, λοιπόν, ως παπικοί πήραν το μητροπολιτικό ναό τότε του Αγίου Τίτου και τον μετέτρεψαν σε δική τους Μητρόπολη, Λατίνων Μητρόπολη. Πρέπει να τονίσουμε ότι φέρθηκαν πάρα πολύ άσχημα στους Κρητικούς και ιδιαίτερα στους πιστούς. Αυτό που έκαναν είναι ότι δεν απαγόρευαν να έχουν την ορθόδοξη πίστη τους, αλλά σκοτώσανε όλους τους επισκόπους της Κρήτης, σκεφτόμενοι πονηρά ότι, χωρίς επισκόπους, δεν θα χειροτονούνται ιερείς. Αυτό θα είχε ως αποτέλεσμα, με την πάροδο των χρόνων να ξεχαστεί η ορθόδοξη πίστη. Όμως, οι Κρητικοί κρατώντας ακμαίο το θρησκευτικό τους αίσθημα, μπαίνανε στα καϊκία και πήγαιναν στα γύρω νησιά (Δωδεκάνησα), χειροτονούνταν και έρχονταν να υπηρετήσουν ως ιερείς το νησί.

Το ανεπτυγμένο θρησκευτικό αίσθημα των ορθόδοξων κατοίκων έπαιξε σημαντικό ρόλο για τη διατήρηση της εθνικής συνοχής και της εθνικής συνειδήσής τους. Γι'αυτό την περίοδο εκείνη πολλαπλασιάστηκαν οι ναοί των ορθόδοξων, ώστε να αριθμεί η πόλη πάρα πολλές εκκλησίες μέσα στον περίβολό της και στις οποίες θα αναφερθούμε στη συνέχεια.

ΕΚΚΛΗΣΙΕΣ

Ποιες είναι οι εκκλησίες που δημιουργήθηκαν την περίοδο της Ενετοκρατίας και σε ποια κατάσταση βρίσκονται σήμερα.

Άγιος Πέτρος

Άποψη της μονής στις αρχές του 20ού αι.,
G. Gerola, 1901-1902

Η μονή όπως ήταν πριν τις αναστηλωτικές επεμβάσεις,
Συλλογή Κ. Σχιζάκη

Τοιχογραφίες που αλλοιώθηκαν με το πέρασμα των χρόνων από την υγρασία

Τάφος στο εσωτερικό του ναού

Πρόσφατη φωτογραφία του ναού, με τις
αναστηλωτικές επεμβάσεις

Στη μέση περίπου του θαλάσσιου τείχους, το γνωστό **Μπεντενάκι**, σώζεται η **Μοναστηριακή βασιλική** του τάγματος των **Δομινικανών**.

Πότε χτίστηκε ο Ναός, από ποιους και ποια η χρήση του.

Ο Ναός του **Αγίου Πέτρου** χτίστηκε κατά τους **πρώτους χρόνους** της **ενετικής κυριαρχίας** (13^{ος} αι.) ως **Καθολικό** της **Μονής** του **Τάγματος** των **Δομινικανών**.

Ποιοι χρησιμοποιούσαν το χώρο την εποχή που κατασκευάστηκε.

Ο ναός χρησιμοποιήθηκε αρχικά από τους **Ενετούς**, όπου **γίνονταν ταφές επιφανών πολιτικών** και **πνευματικών ηγετών** του **Ηρακλείου**.

Αργότερα, οι **Οθωμανοί** τον **μετέτρεψαν** σε **μουσουλμανικό τέμενος** στη **μνήμη** του **Σουλτάνου Ιμπραήμ**.

Ποια είναι τα αρχιτεκτονικά χαρακτηριστικά της κατασκευής του ναού.

Η **πρώτη** είδηση για τη **Μονή** του **Αγίου Πέτρου** ανάγεται στο **1248** και η **ανέγερσή** του **ξεκίνησε** οπωσδήποτε **πριν** το **1270-1280**.

Αρχιτεκτονικά ο ναός ανήκει στον **τύπο** που **χρησιμοποιούσαν** οι **Δομηνικανοί** κατά τον **13ο αιώνα**, ένα τύπο ο οποίος **ακολουθούσε στοιχεία** της **αρχιτεκτονικής** των **Κιστερκιανών Μοναχών** του **12ου αιώνα**. **Κατασκευάστηκε** αρχικά ως **μονόκλιτη βασιλική** με **μικρό εγκάρσιο κλίτος***. **Μετά** από την **πρώτη** **κατάρρευση** από **σεισμό** (ίσως το **1303-1304**) **ξανακτίστηκε** στην **κάτοψη** που **έχει** και **σήμερα**, της **μονόκλιτης βασιλικής**. Να φανταστούμε ότι το **ναό** τον **έφτιαξαν** στο **επίπεδο** που **περπατούσαν** οι **άνθρωποι** τότε, **αλλά λόγω** των **διαφορετικών χρήσεων** και το **μπάζωμα**, κατά το **πέρασμα των χρόνων**, **ανέβηκε** στο **δικό** μας **σημερινό επίπεδο**. Για παράδειγμα **ένας ιερέας** ή **Ενετός** που **ερχόταν** **εδώ** να **εκκλησιαστεί**, **άνοιγε** την **πόρτα** του **ναού** και **πήγαινε** **κατευθείαν** στην **παραλία** της **θάλασσας**.

Υπάρχουν **πληροφορίες** ότι **υπήρχε** και **μια πύλη** στα **τείχη** που **έβγαινε** στη **θάλασσα**, που όμως **δεν έχουμε βρει**.

Στην **πορεία** (**14^{ος}-16^{ος}** αι.) **προστέθηκαν** **σταδιακά** **παρεκκλήσια** στη **νότια πλευρά**. Στη **διάρκεια** της **Ενετοκρατίας**, ο ναός **υπέστη βλάβες** και **τοπικές καταρρεύσεις** **τρεις φορές τουλάχιστον**.

Μετά την **κατάληψη** της **πόλης** από τους **Οθωμανούς** (**1669**), ο ναός **επειδή** **μετατράπηκε** σε **τέμενος αφιερωμένο** στον **Σουλτάν Ιμπραήμ**, **προστέθηκε** **μιναρές** στη **Ν.Δ. γωνία**, όπου **πριν** **υπήρχε** το **κωδωνοστάσιο** του ναού. Με το ίδιο **όνομα** **ακουόταν** μέχρι **τελευταία** και το **τείχος**: «**του σουλτάν Ιμπραϊμ το μπεντένι**».

Τον **19^ο αι.**, **μετά** από **νέες καταρρεύσεις**, το **ένα σταυροθόλιο** του **ιερού** **μετατράπηκε** σε **θόλο** και ο **βόρειος τοίχος** **ανακατασκευάστηκε**. Τα **κελιά**, όπως και τα **βοηθητικά δωμάτια** των **μοναχών** δηλαδή **βιβλιοθήκες**, **τραπεζαρία**, **σταδιακά καταστράφηκαν** και στις **αρχές** του **20ού αι.**, ο **χώρος** προς **Β.Α.** του ναού **καλύφθηκε** από το **κτίριο** της «**Καστέλλας**» και **εγκαταστάσεις** της **ποτοποίας Κονιόρδου**.

Χαρακτηριστικό είναι ότι **ειδικά** ως προς την **διώροφη διάταξη** των **αρχικών παρεκκλησίων** του **Ιερού**, **αυτή** **δεν έχει εντοπιστεί** σε **άλλο μνημείο** της **κατηγορίας** του.

Μετά την **απελευθέρωση** το **μνημείο** **λειτούργησε** ως **κινηματογράφος** και **κατά** το **μεσοπόλεμο** το **δυτικό μέρος** του **κτιρίου** **λειτούργησε** ως **ξυλουργείο**. Στα **τέλη** της **δεκαετίας** του **1940**, το **κτίριο** του **ναού** **αγοράστηκε** από την **Ενορία** του **Αγίου Δημητρίου**.

Με **βάση** τα **σωζόμενα στοιχεία** και τις **ιστορικές μαρτυρίες**, **θεωρούμε βάσιμη** την **υπόθεση** ότι ο **ναός** ήταν **τοιχογραφημένος** στις **εσωτερικές** του **επιφάνειες**, στη **μεγαλύτερη τουλάχιστον έκταση**. Επίσης, **αρχαιακές πληροφορίες** **αναφέρονται** στην **εικονογράφηση** του **σκευοφυλακίου** (sacrestia) με τον **Άγιο Φραγκίσκο** να **αγκαλιάζει** τον **Άγιο Δομήνικο**.

Το **δάπεδο** του **ναού** ήταν **καλυμμένο** με **τάφους** (**54 τάφοι** σε **όλο** το **χώρο** του **ναού**, καθώς και στο **ιερό**). Από τις **πηγές** είναι **γνωστό** ότι στο **ναό** **τάφηναν** **πολλοί** από τους **ισχυρούς κύκλους** των **Δομηνικανών** και των **τοπικών Βενετών Αρχόντων**.

* **κλίτος**: Η **κατά μήκος διαίρεση** του **χριστιανικού ναού**.

Τι έδειξαν οι ανασκαφές που έγιναν στο χώρο του ναού και περιμετρικά από αυτόν.

Αξίζει να σημειωθεί ότι, κατά τη **διενέργεια ανασκαφών**, που γίνονται τα **τελευταία χρόνια** στην **ευρύτερη περιοχή του ναού**, στην **περιοχή της Καστέλλας**, **ανακαλύπτονται τάφοι της β΄ βυζαντινής περιόδου** και **κάτω από αυτούς εκτεταμένη εγκατάσταση αραβικής περιόδου**, από την οποία **προκύπτουν πλήθος στοιχείων** για την **αρχιτεκτονική και τον τρόπο ζωής της εποχής εκείνης**.

Ιδιαίτερα το 1968, οι **ανασκαφές** που έγιναν από τον **Άγγλο αρχαιολόγο G. Miles** και του **προϊσταμένου της 13^{ης} Εφορείας Βυζαντινών Αρχαιοτήτων**, αν και **δεν απέδωσαν όσα περίμεναν**, όμως **έφεραν στο φως ισλαμική κεραμική και νομίσματα**.

Από τότε μέχρι σήμερα, με κάθε **οικόπεδο** που **ερευνάται έρχονται στο φως** όλο και **περισσότερα τεκμήρια** της **αραβικής εγκατάστασης**. **Αποδεικνύεται** έτσι σιγά σιγά ότι η **καταστροφή δεν ήταν απόλυτη**, όπως άλλωστε **πίστευε** και ο **Άγγλος αρχαιολόγος**. Σίγουρα **βρέθηκαν θησαυροί** που είχαν **συγκεντρώσει οι Άραβες** από τις **αναρίθμητες επιδρομές** τους **εναντίον Χριστιανικών και Μουσουλμανικών εδαφών**. Σίγουρα **πολλοί από αυτούς**, αφού **μεταφέρθηκαν στην Πόλη**, **περιπλανήθηκαν στην Ευρώπη** και **κατέληξαν σε Μουσεία και Συλλογές αρπαγμένοι από τους Σταυροφόρους ή από εμπόρους**.

Όσο **πλησιάζουμε προς τη θάλασσα**, **αυξάνεται ο αριθμός των ευρημάτων**. Ίσως το **ερώτημα αν η αραβική πόλη είχε τείχος από την πλευρά της θάλασσας να πλανάται για καιρό ακόμα**, μέχρι να **αποκαλυφθεί**, κάποιο **σχετικό ίχνος**.

Πάντως οι **αραβικές εγκαταστάσεις της Καστέλλας βρέθηκαν σε βάθος 5,5 περ. μ. και 1-1,5 μ. πάνω από την επιφάνεια της θάλασσας**, **στοιχείο** που ίσως **υποδηλώνει** ότι οι **αραβικές οικίες** ή **έστω κάποιες από αυτές ήταν παράλιες** και σε **σχετικά μικρή απόσταση από την ακτή**.

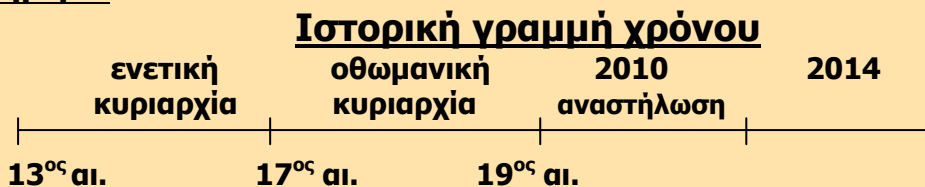
Οι **Άραβες παρέμειναν στην Κρήτη 139 χρόνια** περίπου.

Μέρος των ευρημάτων από την ανασκαφή αυτή εκτίθενται στο Ιστορικό Μουσείο.

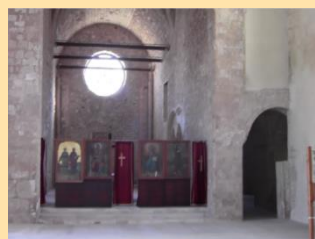
Σε ποια κατάσταση διατηρείται σήμερα το μνημείο και ποια είναι η χρήση του.

Το 2010 ο ναός αναστηλώθηκε και σήμερα χρησιμοποιείται ως επετειακός ναός και τόπος διεξαγωγής διεθνών και διορθόδοξων, διαχριστιανικών και διαθρησκευτικών συναντήσεων.

Ποια είναι η ιστορική γραμμή του χρόνου, για το ναό από την κατασκευή του μέχρι σήμερα.

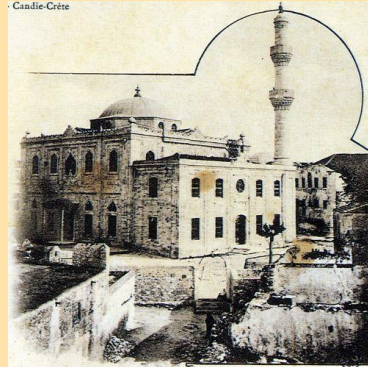

**Καταστροφές ναού
14^{ος} -18^{ος} αι.**

Ο ναός εσωτερικά

Άγιος Τίτος

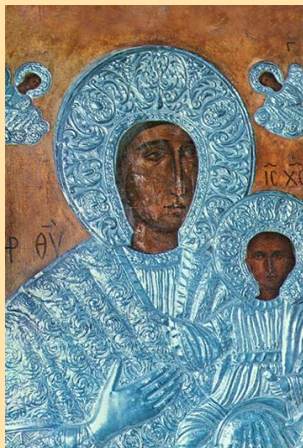

Πότε και από ποιους πρωτοχτίστηκε ο ναός του Αγίου Τίτου και που βρίσκεται.

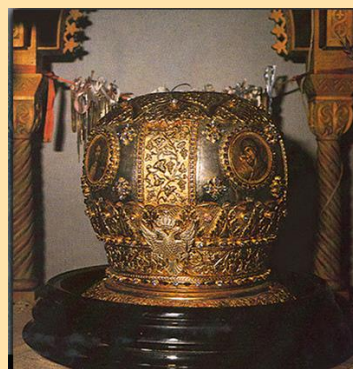
Ο ναός του Αγίου Τίτου στο Ηράκλειο που βρίσκεται στην οδό 25ης Αυγούστου, δίπλα στην ενετική οπλαποθήκη (Αρμερία) και την Ενετική λέσχη (Λότζια), είναι ένα από τα σημαντικότερα μνημεία στο κέντρο της πόλης.

Το 961 ο Νικηφόρος Φωκάς έδωσε τους Άραβες από την Κρήτη οπότε χτίστηκε ο πρώτος ορθόδοξος ναός του Αγ. Τίτου, ώστε να αναζωπυρωθεί η χριστιανική πίστη και παράδοση στην Κρήτη ύστερα από την καταστροφή της Γόρτυνας και του πρώτου ναού του Αγίου Τίτου από τους Άραβες.

Κατά τη διάρκεια της β' βυζαντινής περιόδου στο ναό συγκεντρώνονται τα «αγιότατα κειμήλια της νήσου», μεταξύ των οποίων η Τιμία Κάρα του Αγίου Τίτου. Την πολύτιμη και θαυματουργή εικόνα της Μεσοπαντίτισσας δεν την επέστρεψαν οι Ενετοί, γιατί την ευλαβούνταν και οι ίδιοι πάρα πολύ και μάλιστα την είχαν ονομάσει Παναγία ντε λα Σαλούτε (=Παναγία της Υγείας), γιατί είχε σώσει τη Βενετία από την πανώλη. Στον Άγιο Τίτο υπάρχει η εικόνα σε αντίγραφο, όπως μπαίνεις αριστερά στο ναό.

Η εικόνα της Παναγίας της Μεσοπαντίτισσας

Η Τιμία Κάρα του Αποστόλου Τίτου

Αργότερα οι Βενετοί εγκαθιστούν στο ναό Λατίνο αρχιεπίσκοπο μετατρέποντάς τον σε Επισκοπή Λατίνων.

Ποιοι χρησιμοποίησαν το χώρο την εποχή που κατασκευάστηκε και μετέπειτα.

Το χώρο την εποχή που κατασκευάστηκε χρησιμοποίησαν οι Άραβες, Ενετοί, Οθωμανοί, Κρήτες.

Οι καταστροφές του ναού στην μακραίωνη ιστορία του.

Στη διάρκεια της μακραίωνης ιστορίας του ο ναός καταστράφηκε επανειλημμένως από σεισμούς και πυρκαγιές. Ωστόσο, οι εκάστοτε κυρίαρχοι φρόντιζαν άμεσα για την αποκατάστασή του, καθώς αποτελούσε το σημαντικότερο μνημείο της πόλης. Ο ναός, που εγκαινιάστηκε από τον Φαντίνο Ντάντολο το 1446, ήταν μια τρίκλιτη ξυλόστεγη βασιλική με περίτεχνη διακόσμηση. Στη δυτική του πρόσοψη είχε τρεις πόρτες, όπως φαίνεται σε σχέδιο του ζωγράφου Μανέα Κλώντζα.

Ο ναός καταστράφηκε κατά το σεισμό του 1856 και ανοικοδομήθηκε το 1869, όπου ο Μεγάλος Βεζύρης Αλή Πασάς ανέθεσε στον αρχιτέκτονα Αθανάσιο Μούση από τα Ταυταλά της Κωνσταντινούπολης, Ηπειρώτη στην καταγωγή, την ανέγερση νέου μεγαλοπρεπούς τεμένους (Γενί τζαμί) διατηρώντας όμως και το παλιό του όνομα.

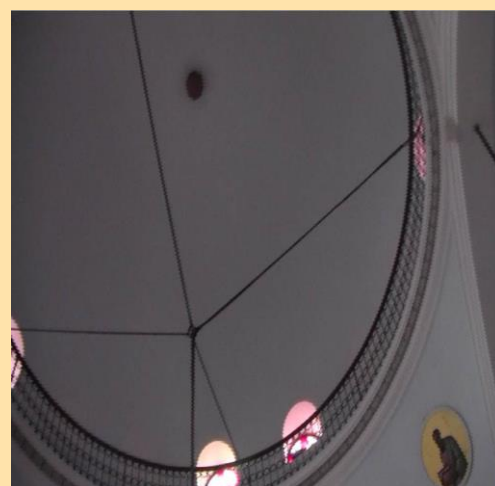
Πώς χαρακτηρίζεται ο ναός από αρχιτεκτονική σκοπιά.

Ο ναός έχει σχήμα βασιλικής, σχεδόν τετράγωνο, με τρούλο στη μέση και νάρθηκα, ο οποίος προστίθεται στο τετράγωνο της κάτοψής του. Στην ΝΑ γωνία του νάρθηκα είναι προσαρτημένη η βάση του μιναρέ. Ο τρούλος είναι μικρογραφία του τρούλου της Αγίας Σοφίας και είναι ξύλινος. Εσωτερικά δηλαδή δεν υπάρχει μπετόν και σίδερα, αλλά μεγάλα ξύλα, τα οποία είναι με τέτοια τεχνική φτιαγμένα, έτσι ώστε να συγκρατούν ολόκληρο το οικοδόμημα. Και από πάνω υπάρχει μολύβι που τον σκεπάζει. Πάνω δηλαδή από τα χοντρά ξύλα βάλανε μικρότερα ξύλα και μετά σοβαντίσανε, εκείνη την εποχή. Και μέσα στο σοβά για να πιάνει έβαζαν τρίχες κασίκας κι έτσι αποκτούσε σταθερότητα.

Ο μεγαλοπρεπής και επιβλητικός τρούλος

Στο κέντρο υπάρχει ένα χρυσαφί ξύλο που σ' αυτό έρχονται και ενώνονται όλα τα ξύλα του τρούλου. Εσωτερικά θυμίζει περίκεντρο κτίσμα, ενώ εξωτερικά τα επί μέρους μορφολογικά στοιχεία απηχούν ρυθμούς της Οθωμανικής τέχνης, επηρεασμένης και από την βυζαντινή ναοδομία. Υπάρχει ανεξάρτητο κωδωνοστάσιο στη νοτιοδυτική του γωνία. Ο ναός δεν έχει κόγχες και είναι προσανατολισμένος ανατολικά, στεγασμένος με ενιαία στέγη. Στο εσωτερικό δύο τοξοστοιχίες χωρίζουν το ναό σε τρία κλίτη (του Αγίου Νικολάου δεξιά, στο κέντρο του Αγίου Τίτου και αριστερά του Αγίου Σπυριδώνα).

Πώς μπόρεσε ο ναός να λειτουργήσει ξανά ως Ορθόδοξη χριστιανική εκκλησία.

Στη διάρκεια της οθωμανικής περιόδου, ο ναός παραχωρήθηκε στον πορθητή του Χάνδακα Ζαδέ Φαζίλ Αχμέτ Κιοπρουλή και μετατράπηκε σε τζαμί -το λεγόμενο Βεζίρ τζαμί- ενώ το κωδωνοστάσιο μετατράπηκε σε μιναρέ.

Κατά την παράδοση του Χάνδακα στους Οθωμανούς, το 1669, όλα τα κειμήλια μεταφέρθηκαν από τους Ενετούς στο ναό του Αγίου Μάρκου και της Σωτηρίας (della Salute) αντίστοιχα, στη Βενετία.

Το 1925, μετά την ανταλλαγή των πληθυσμών, ο ναός πέρασε στη δικαιοδοσία της Εκκλησίας της Κρήτης και επισκευάστηκε κατάλληλα για να αποδοθεί εκ νέου στην Ορθόδοξη Χριστιανική λατρεία. Τότε αφαιρέθηκε και ο μιναρές του. Στις 3 Μαΐου 1925, ύστερα από 256 χρόνια, έγιναν τα εγκαίνιά του και αφιερώθηκε πάλι στον Ισαπόστολο Τίτο. Η ανακομιδή της Κάρας του Αγίου Τίτου γίνεται στις 15 Μαΐου 1966, ύστερα από αίτηση του τότε Μητροπολίτη Ευγενίου, προς το Πατριαρχείο της Βενετίας και προς τον πάπα της Ρώμης.

Πώς διατηρείται σήμερα ο ναός και ποια η χρήση του.

Η είσοδος του ναού

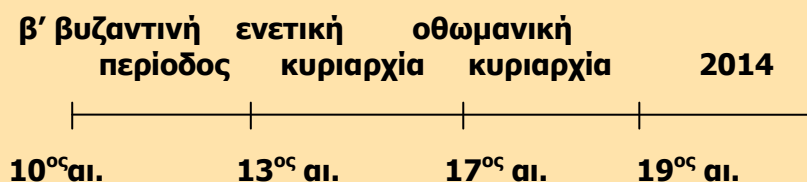

Η πλατεία και ο ναός του Αγίου Τίτου

Σήμερα το μνημείο διατηρείται σε πολύ καλή κατάσταση, όπου λειτουργεί κανονικά, υπηρετώντας πιστά την Ορθόδοξη Χριστιανική λατρεία.

Ποια είναι η ιστορική γραμμή του χρόνου του ναού, στο πέρασμα των χρόνων.

Ιστορική γραμμή χρόνου

Άγιος Μάρκος

Η Βασιλική του Αγίου Μάρκου ως κινηματογράφος «ΜΙΝΩΑ», συλλογή Κ. Σχιζάκη

Ο ενετικός ναός του Αγίου Μάρκου στις αρχές του 20ού αι., G. Gerola

Πότε και από ποιους χτίζεται ο ναός και σε ποιον Άγιο είναι αφιερωμένος.

Ένα από τα πρώτα και σπουδαιότερα έργα των Ενετών αποίκων είναι η οικοδόμηση στο κέντρο της πόλης και απέναντι από το ανάκτορο του Δούκα, ενός ναού αφιερωμένου στον προστάτη τους, τον Άγιο Μάρκο.

Δίπλα στο ναό, στη νοτιοδυτική γωνία, κτίζεται ψηλό κωδωνοστάσιο με ρολόι.

Σήμερα στεγάζεται εκεί η Δημοτική Πινακοθήκη της πόλης. Από τα πρώτα χρόνια της ενετοκρατίας, τον 13ο μ.Χ. αιώνα, οι Ενετοί θέλοντας να εδραιώσουν την κυριαρχία τους και να εκδηλώσουν την αγάπη προς την πατρίδα τους, έχτισαν στο κέντρο της πόλης ένα ναό αφιερωμένο στον προστάτη της Βενετίας, τον Άγιο Μάρκο.

Η εκκλησία του Αγίου Μάρκου ήταν αληθινά βενετσιάνικη.

Εδώ αναλάμβαναν, με κάθε επισημότητα, τα καθήκοντά τους όλοι οι άρχοντες και αξιωματούχοι κι εδώ ζητούσε την προστασία του Αγίου ο απλός λαός. Στον ίδιο χώρο ενταφιάζονταν μέσα σε σαρκοφάγους με ανάγλυφες παραστάσεις δούκες καθώς και μέλη της επίσημης αριστοκρατίας. Αλλά και ο απλός λαός της πόλης βρίσκει εδώ προστασία στις δύσκολες στιγμές του.

Μετά την ανταλλαγή των πληθυσμών, περιέρχεται στη δικαιοδοσία της Εθνικής Τράπεζας και μετά στο Δήμο Ηρακλείου.

Πώς χαρακτηρίζεται ο ναός από αρχιτεκτονική σκοπιά.

Από το 1239, που αρχίζει να οικοδομείται, μέχρι το 1956 που ξεκινούν οι εργασίες αποκατάστασης, το μνημείο περνά από διάφορες φάσεις ανοικοδόμησης, που οφείλονται σε καταστροφές που υπέστη μετά από σεισμούς. Ο ναός είναι τρικλιτος ξυλοστεγής βασιλικής, όπου τα κλίτη του χωρίζονται με 2 σειρές κιόνων, που φέρουν γοθικά τόξα. Η στέγη του είναι τριμερής με το

κεντρικό κλίτος ψηλότερο από τα άλλα δύο. Το προστώο** αποτελείται από 6 κίονες, που φέρουν μεταξύ τους 5 τόξα.

Από το κωδωνοστάσιο, τέλος, που είναι πολύ ψηλό, σώζεται τμήμα της ενετικής βάσης του και του μετέπειτα τουρκικού μιναρέ, που στηρίζεται πάνω σ'αυτήν.

Η επιδρομή των Οθωμανών και η μετατροπή του ναού σε τζαμί.

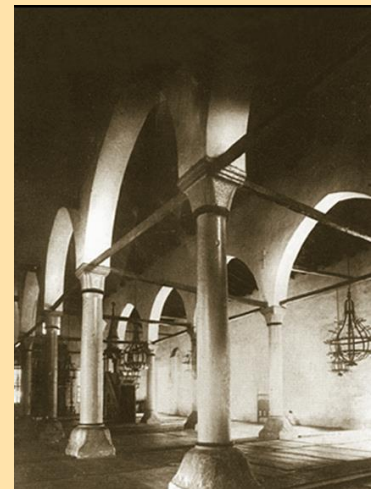
Κατά την πολύχρονη πολιορκία της πόλης από τους Τούρκους, οι καμπάνες δίνουν το σύνθημα του συναγερμού σε περιπτώσεις κανονιοβολισμού και γι'αυτό πολλές φορές το κωδωνοστάσιο αποτελεί στόχο των τουρκικών κανονιών. Πριν όμως κτυπούσαν την ορισμένη ώρα, για να πάνε οι υπάλληλοι στις υπηρεσίες τους.

Στη διάρκεια την οθωμανικής κυριαρχίας, ο Άγιος Μάρκος παραχωρήθηκε στον Δεφτερδάρ Αχμέτ Πασά, ο οποίος τον μετέτρεψε σε τζαμί που έφερε το όνομά του. Το κωδωνοστάσιο κατεδαφίζεται και στη θέση του υψώνεται μιναρές.

Η νότια πλευρά του ναού με τον τουρκικό μιναρέ, G. Gerola, 1900

Οι νέοι κατακτητές μη σεβόμενοι την ιερότητα του χώρου, καταστρέφουν τις τοιχογραφίες και τους χριστιανικούς τάφους.

Το εσωτερικό του ναού το 1900, G. Gerola

Πώς αλλιώς χρησιμοποιήθηκε ο ναός και πώς διατηρείται και χρησιμοποιείται σήμερα το μνημείο.

Για μεγάλο χρονικό διάστημα, ο ναός λειτουργεί ως κινηματογράφος με την ονομασία «Μινώα» και στη συνέχεια εγκαταλείπεται και χρησιμοποιείται ως αποθήκη.

Ο ναός χρησιμοποιήθηκε και σαν τόπος ταφής των Ενετών αρχόντων, που πέθαιναν στην Κρήτη. Στη βασιλική του Αγίου Μάρκου έχουν ταφεί και οι δούκες Μαρίνος Μοροζίνι, Μαρίνος Γκραντενίγκο και Μάρκος Κόρνερ. Οι Επιτύμβιες πλάκες ταφών είναι στο Ιστορικό Μουσείο.

** προστώο: προστέγασμα με κολόνες πριν από τη στοά ή την πύλη του οικοδομήματος.

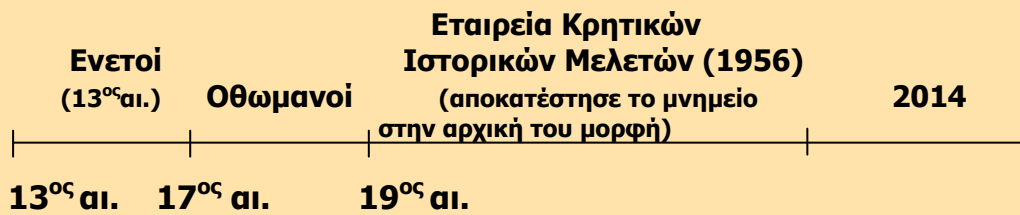
Το Δημοτικό Συμβούλιο αποφασίζει την κατεδάφιση του ως «ετοιμόρροπου κτίσματος».

Ευτυχώς, το 1956 υπογράφεται σύμβαση μεταξύ του Δήμου και της Εταιρίας Κρητικών Ιστορικών Μελετών και αρχίζει η αποκατάσταση της.

Σήμερα το μνημείο διατηρείται σε άριστη κατάσταση, όπου αποτελεί ένα μνημειοκόσμημα της πόλης, στεγάζοντας παράλληλα τη Δημοτική Πινακοθήκη και είναι ανοιχτά στο κοινό καθημερινά σχεδόν όλη τη διάρκεια της ημέρας.

Ποια είναι η ιστορική γραμμή του χρόνου του κτιρίου, στο πέρασμα των χρόνων.

Ιστορική γραμμή χρόνου

Πρόσφατη φωτογραφία

Δουκικός τάφος που υπάρχει στο εσωτερικό

Ο χώρος εσωτερικά

Παναγία των Σταυροφόρων

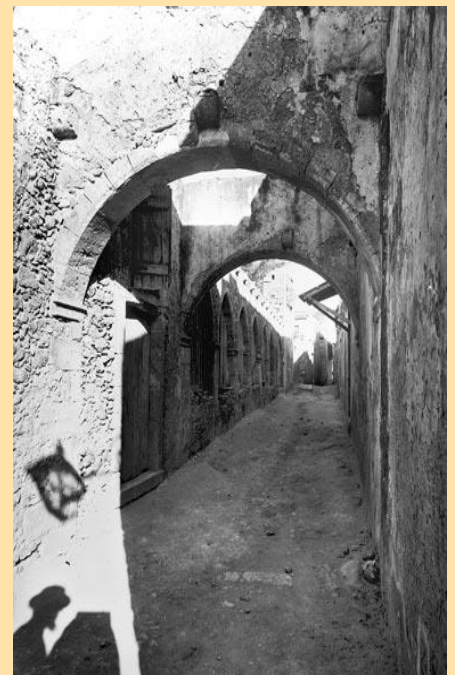
Πότε χτίστηκε ο Ναός, από ποιους και ποια η χρήση του.

Η Παναγία των Σταυροφόρων (Crosecchieri), αποτελούσε τμήμα της λατινικής μονής του Τάγματος των Καπουτσίνων μοναχών και βρίσκεται στο σημερινό δρόμο Μάρκου Μουσούρου, συνέχεια του δρόμου 1821. Για το χρόνο ανέγερσής της οι γνώμες δίστανται. Κάποιοι υποστηρίζουν ότι ιδρύθηκε το 1205 μ.Χ. από τους Σταυροφόρους, πάνω στα ερείπια παλαιότερου ναού, ο οποίος και είχε κτιστεί στο όνομα της Παναγίας τον 8^ο ή 9^ο αι. μ.Χ. Και σύμφωνα με την παράδοση εκκλησιάζονταν οι στρατιώτες του Νικηφόρου Φωκά, όταν ήρθε από το Βυζάντιο το 961 μ.Χ. και απελευθέρωσε την Κρήτη από τους Άραβες (Σαρακηνούς). Η βασιλική αυτή λειτούργησε σαν καθολικός ναός σε όλη τη διάρκεια της Ενετοκρατίας και από τον 14^ο αιώνα αναφέρεται ως «Παναγία των Σταυροφόρων». Όμως, η άλλη άποψη είναι το 14^ο αι. Ωστόσο, υπάρχει σοβαρή μαρτυρία που τοποθετεί το Ναό σε πρωιμότερη περίοδο, τέλη του 13^{ου} αι., αφού αναφέρεται στο συμβόλαιο του συμβολαιογράφου του Χάντακα P. Scardon το 1271.

Ποιοι χρησιμοποιούσαν το χώρο την εποχή που κατασκευάστηκε.

Ο ναός χρησιμοποιήθηκε αρχικά από τους Ενετούς και αργότερα, οι Οθωμανοί τον μετέτρεψαν σε τζαμί με τόξα-καμάρες.

Ο Ναός ήταν, λοιπόν, αφιερωμένος στην Παναγία («Santa Maria») και γύρω του είχαν κτιστεί κελιά και ξενώνες που φιλοξενούσε μοναχούς και προσκυνητές που κατευθύνονταν για τους Αγίους Τόπους, γι'αυτό και ο ναός προσονομάστηκε: «Παναγία των Σταυροφόρων». Η ονομασία όμως αυτή δεν προέρχεται από τους Σταυροφόρους ή τις Σταυροφορίες, δήθεν ότι χτίστηκε απ'αυτούς γεγονός που προκύπτει από τη χρονολογική κατάταξη των γεγονότων. Ο Ναός χτίστηκε στις αρχές του 14^{ου} αι. και οι σταυροφορίες έγιναν και οι οκτώ μέχρι το 1265. Η ορθότερη ονομασία, σύμφωνα με τους ερευνητές, είναι Παναγία των Σταυροφορούντων, δηλαδή των φερόντων σταυρόν, προφανώς εκ του μοναχικού τάγματος στο οποίο ήταν αφιερωμένος. Τα κελιά και οι ξενώνες της μονής βρίσκονταν εκεί που είναι σήμερα ο δρόμος.

Τα κελιά και ο ξενώνας της μονής της Παναγίας των Σταυροφόρων. Σήμερα είναι δρόμος.

Αργότερα, η μονή είχε γίνει Νοσοκομειακός ξενώνας, όπως ήταν αντίστοιχα και ο Άγιος Αντώνιος, επειδή η παπική εκκλησία ήθελε να ιδρύσει τέτοια κέντρα. Τα δύο αυτά κέντρα συνεργάστηκαν και στα μέσα του 15^{ου} αι. λειτούργησαν ως «νέος ξενώνας περίθαλψης» (hospital ponum), όπου γιατρεύονταν φτωχοί και κάποιες φορές έβρισκαν καταφύγιο άρρωστοι και τραυματισμένοι στρατιώτες.

Στους ξενώνες της Μονής των Σταυροφόρων φιλοξενήθηκαν και σημαίνοντα πρόσωπα της εποχής, όπως ο Λέων Καλλέργης, ο πεθερός του Κων. Καψοκαλύβη και συγγενείς του Εμμανουήλ και Μιχαήλ Ψαρομήλιγγοι το 1341, ύστερα από πρόσκληση του Δούκα της Κρήτης Ανδρέα Κορνάρου, που ήθελε να τους ανταμείψει για τη συνδρομή τους στην καταστολή της επανάστασης του 1341.

Σύμφωνα με το Ελληνικό Ινστιτούτο της Βενετίας, η Εκκλησία της Παναγίας που λεγόταν «των καπουτσίνων», ήταν μια εκκλησία καλοχτισμένη σε παλιό στυλ, με λίγους καλογέρους, οι οποίοι ζούσαν από ελεημοσύνες και είχαν επίσης ένα σχολείο στο οποίο διδάσκανε τα αγόρια γραμματική (δηλ. λατινικά). Η εκκλησία εγκαταλείφθηκε από το Τάγμα (καπουτσίνων), γιατί δεν μπορούσαν να μείνουν εκεί στην τελική επίθεση του Μεγάλου Βεζύρη, όπου με τις επιθέσεις του και η εκκλησιά έπαθε ζημιές και τα κελιά σχεδόν καταστράφηκαν μαζί με όλη τη συνοικία.

Ποια τα χαρακτηριστικά του Ναού από αρχιτεκτονική πλευρά.

Το μνημείο είναι από τα καλύτερα Ενετικά μνημεία του Ηρακλείου. Είναι τρίκλιτος ξυλόστεγος. Έχει σχήμα βασιλικής με το μεσαίο κλίτος ψηλότερο από τα άλλα. Τα κλίτη επικοινωνούσαν μεταξύ τους με δύο σειρές κιόνων που σχημάτιζαν τόξα. Η στέγη στο μεσαίο κλίτος είναι δίκλινη και στα πλαϊνά μονόκλινη.

Στη νότια πλευρά υπήρχε τέταρτο κλίτος, με υπερυψωμένο δάπεδο και στέγη χαμηλότερη των δύο πλαγίων κλιτών και ένας γυναικωνίτης που βρισκόταν μετά τον κύριο ναό μεταξύ δύο άλλων τοξοτών ανοιγμάτων. Το κλίτος αυτό είχε καταστραφεί, αλλά σήμερα έχει αποκατασταθεί. Υπήρχαν, λοιπόν, δύο μεγάλα τόξα, όπου στερεώνονταν οι ξύλινοι δοκοί της μονοκλινούς στέγης του και τα θεμέλιά του. Νάρθηκας υπήρχε, όπως μαρτυρούν η στέγη και τα θεμέλιά του.

Στη βόρεια πλευρά συνεχίζονταν το μοναστηριακό συγκρότημα, στο οποίο ανήκε ο ναός, κατάλοιπα του οποίου είναι οι γενέσεις των τόξων του, υφισταμένων των τοξοστοιχιών. Τώρα κατά μήκος της βόρειας όψης του, υπάρχει δημοτική οδός με νεοδομητες οικοδομές.

Στη βόρεια πλευρά του Ναού είναι η γένεση ενός από τα τόξα που σχημάτιζαν κλειστό chioistro (διάδρομο-διαβατικό) στη σημερινή οδό Δικαίου Άντρου

Γενικά, ο ναός τόσο από αρχιτεκτονική, όσο και από άποψη μεγέθους είναι αξιόλογος, παρά την έλλειψη μέτρου στα επιμέρους στοιχεία του. Οι κεντρικές τοξοστοιχίες αποτελούνταν από υπερβολικά υπερυψωμένα τόξα με κίνες οκταγωνικής διατομής κτιστούς, με μεγάλες διατομές και όχι ίσα ανοίγματα. Τα δύο τοξωτά ανοίγματα μεταξύ του κυρίως ναού και του τέταρτου κλίτους είναι αυστηρώς ημικυκλικά, λαξευτά, εξαιρετικής κατασκευής.

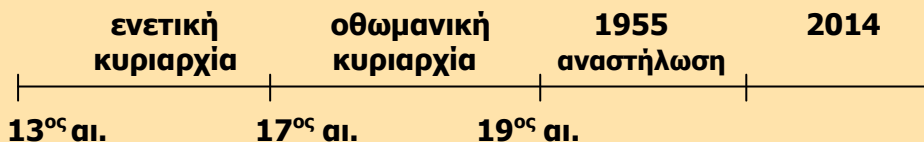
Όμως, έτσι κι αλλιώς ο ναός έχει υποστεί αρκετές μεταγενέστερες αλλαγές και επί Ενετοκρατίας και αργότερα επί Τουρκοκρατίας.

Σε ποια κατάσταση διατηρείται σήμερα το μνημείο και ποια είναι η χρήση του.

Σήμερα ο Ναός, μετά από την πρωτοβουλία του τότε Μητροπολίτου Κρήτης Ευγενίου και με τη συμμετοχή παραγόντων της πόλης (όπως και της Εφορίας Βυζαντινών Αρχαιοτήτων), λειτουργεί κανονικά, υπηρετώντας πιστά την Ορθόδοξη Χριστιανική λατρεία, γιορτάζοντας τον Ευαγγελισμό της Θεοτόκου στις 25 Μαρτίου.

Ποια είναι η ιστορική γραμμή του χρόνου, για το ναό από την κατασκευή του μέχρι σήμερα.

Ιστορική γραμμή χρόνου

ΑΓΙΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΒΕΝΕΤΙΚΟΣ

Πότε φτιάχτηκε ο ναός του Αγίου Γεωργίου του Βενέτικου και που βρίσκεται.

Το πότε χτίστηκε ακριβώς ο ναός δεν αναφέρεται, αλλά είναι γνωστό ότι πρόκειται για χτίσμα της περιόδου της Ενετοκρατίας.

Πιο λησμονημένος και με βαριά τραύματα στέκεται ο Άγιος Γεώργιος ο Βενέτικος στα βαρελάδικα, βόρεια του Αγίου Δημητρίου προς τη θάλασσα.

Ποια είναι τα αρχιτεκτονικά χαρακτηριστικά του ναού.

Είναι μεγάλη μονόχωρη δρομική Βασιλική με δίρριχτη στέγη από την οποία δεν σώζεται τίποτα.

Εξωτερική άποψη από παράθυρο της εκκλησίας του Αγίου Γεωργίου Βενέτικου, 2007 (φωτ. Εργαστήριο Πολυμέσων)

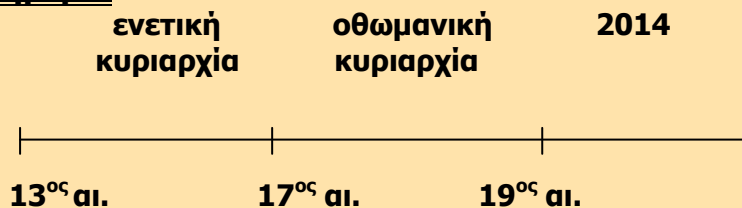

Σε ποια κατάσταση βρίσκεται σήμερα ο ναός.

Σήμερα ο Ναός που έχει κηρυχθεί ιστορικό διατηρητέο μνημείο, είναι ασκεπής και ημιερειπωμένος με πολλές μεταγενέστερες επεμβάσεις στις τοιχοποιίες και στην αρχιτεκτονική του μορφή.

Άποψη του σχεδόν κατεστραμμένου ναού του Αγίου Γεωργίου του Βενέτικου, 2007 (φωτ. Εργαστήριο Πολυμέσων)

Ποια είναι η ιστορική γραμμή του χρόνου, για το ναό από την κατασκευή του μέχρι σήμερα.

ΑΓΙΑ ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ

Πότε φτιάχτηκε η εκκλησία της Αγίας Αναστασίας και πώς την συναντάμε σε διάφορους καταλόγους της εποχής εκείνης.

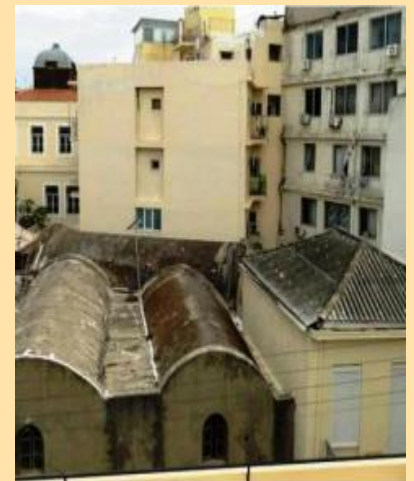
Βρίσκεται στην οδό Δελημάρκου στο Καμαράκι, κοντά στο ξενοδοχείο Ηράκλειο. Είναι εντυπωσιακός Ναός και διατηρείται σε άριστη κατάσταση.

Αναφέρεται σε γραπτές πηγές ήδη από το 1375 ως Santa Anastasia, ενώ στους καταλόγους των εκκλησιών του Χάνδακα που συνέταξαν ο στρατηγός Βερντμύλλερ και ο γεωγράφος - περιηγητής Κορονέλλι αναφέρεται ως Chiesa Greca.

Πώς χαρακτηρίζεται η εκκλησία από αρχιτεκτονική άποψη.

Λησμονημένη αλλά ευτυχώς διατηρημένη σε καλή κατάσταση είναι η εκκλησία της Αγίας Αναστασίας, δίκλιτη Βασιλική με λοξό εγκάρσιο κλίτος και αποτελεί ένα μοναδικό μνημείο της πόλης, κυρίως λόγω της εντυπωσιακής κατασκευής της που ακολουθεί τις βασικές αρχές του γοθικού ρυθμού.

Ο Ναός έχει ορθογώνια κάτοψη με δύο οξυκόρυφα τόξα, που χωρίζουν τα κλίτη, και ισχυρές αντηρίδες, που στηρίζουν την τοιχοδομία εξωτερικά του Ναού. Επιβλητικό όσο και σπάνιο είναι το εγκάρσιο κλίτος στην ανατολική του πλευρά, με ελαφρά απόκλιση από την κάθετο των άλλων δύο. Τα παράθυρα με τη γνώριμη οξυκόρυφη απόληξη αποτελούν βασικά χαρακτηριστικά του οικοδομήματος.

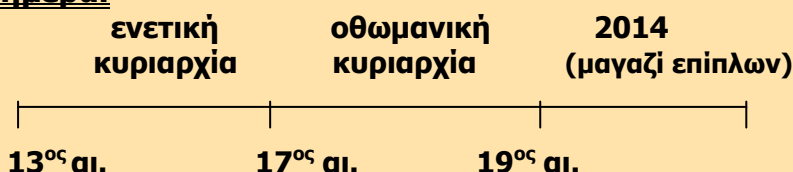

Σε ποια κατάσταση βρίσκεται σήμερα ο ναός.

Μετά την απελευθέρωση της Κρήτης, η εκκλησία της Αγίας Αναστασίας κατέστη ανταλλάξιμο κτήμα όπως η πλειονότητα των κτιρίων ανεξάρτητα αν επρόκειτο για μνημεία ή όχι.

Κηρύχθηκε ιστορικό διατηρητέο μνημείο το 1947. Μέχρι σήμερα ο ναός ανήκει σε ιδιώτη και χρησιμοποιείται ως κατάστημα επίπλων.

Ποια είναι η ιστορική γραμμή του χρόνου, για το ναό από την κατασκευή του μέχρι σήμερα.

ΠΑΝΑΓΙΑ ΚΥΡΑ ΤΩΝ ΑΓΓΕΛΩΝ

Η Κυρία των Αγγέλων έγινε κατάστημα ρούχων.

Πού βρίσκεται και πότε χρονολογείται ο ναός της Παναγίας Κυράς των Αγγέλων.

Η Παναγία των Αγγέλων αναφέρεται στον πρώτο κατάλογο των εκκλησιών της πόλης του 1320 ως «Santa Maria degli Angelis in Beccharia (σφαγεία)». Βρίσκεται εκεί που τελειώνει η Πλατεία Στράτα (σημερινή Λ. Καλοκαιρινού) και ενώνεται με την οδό Ίδης.

Μετά την κήρυξη του Αγίου Τίτου, έως τότε ορθόδοξου Μητροπολιτικού ναού, σε καθεδρικό των ενετών, η Παναγία των Αγγέλων αποτέλεσε έδρα του Πρωτόπαπα των Ορθοδόξων και σημαντικότερο ναό του ορθόδοξου πληθυσμού του Χάνδακα.

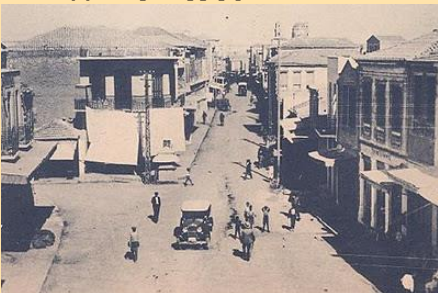
Ολόκληρη η συνοικία της Παναγίας των Αγγέλων ονομαζόταν Beccharia από τα σφαγεία που υπήρχαν στην περιοχή. Η ύπαρξη των σφαγείων εκεί αποτέλεσε πολλές φορές αφορμή για να ξεσπάσουν έριδες μεταξύ των Λατίνων και του ορθόδοξου πρωτόπαπα που επιδίωκε την απομάκρυνσή τους από την ιερή εκείνη περιοχή. Ο χώρος των σφαγείων ορίζεται από τις σημερινές οδούς Μιχελιδάκη, Ψαρομηλιγγών, Βουρβάχων και Ευγενικού.

Πώς χαρακτηρίζεται ο ναός της Κυράς των Αγγέλων από αρχιτεκτονική άποψη.

Η Κυρία των Αγγέλων είχε δύο κύριες εισόδους, μία από την Strada Larga (σημερινή λεωφόρος Καλοκαιρινού) και μια από τη σημερινή οδό Μιχελιδάκη, με γοτθικά χαρακτηριστικά στο θύρωμα. Στις αρχές του 20ου αιώνα, ο Τζ. Τζερόλα την περιέγραψε ως δίκλιτη αναφέροντας ότι το νότιο κλίτος έχει πλάτος 3,30 μέτρα.

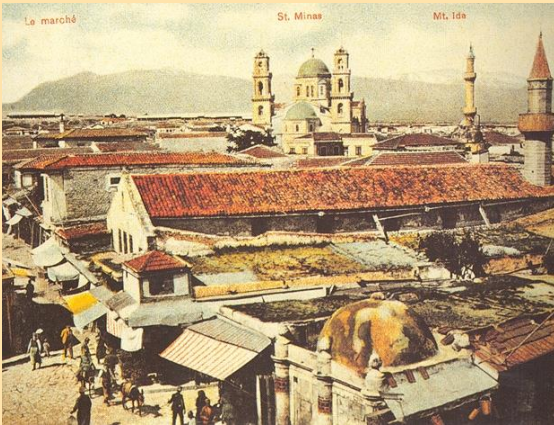
Σε ποια κατάσταση βρίσκεται σήμερα ο ναός.

Σήμερα οικοδομικά του λείψανα, σώζονται μέσα στα σύγχρονα καταστήματα της περιοχής.

Στο δρόμο αυτό (Πλατεία Στράτα), σημερινή Λ. Καλοκαιρινού, κοντά στα ψαράδικα και στα σφαγεία Ψαρομηλιγγών και Μιχελιδάκη, βρισκόταν η εκκλησία της Παναγίας Κερά των Αγγέλων

ΠΑΝΑΓΙΑ ΤΟΥ ΦΟΡΟΥ Ή ΜΑΝΤΟΝΙΝΑ

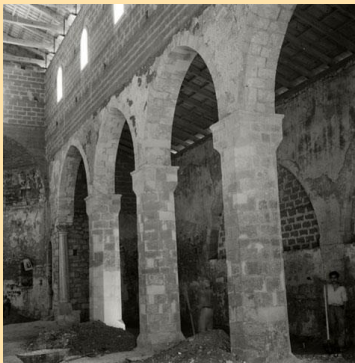
Άποψη της πόλης του Ηρακλείου. Σε πρώτο πλάνο η Εκκλησία της Παναγίας στο Ξώπορτο (Madonnina) ως Αραστά Τζαμί. Στο κέντρο, ο ναός του Αγ. Μηνά και δεξιά ο μιναρές της Αγ. Αικατερίνης, 1900 (R. Behaeddin, Ηράκλειο, Βικ. Δημ. Βιβλιοθήκη)

Πού βρίσκεται και πότε χρονολογείται ο ναός της Παναγίας του φόρου.

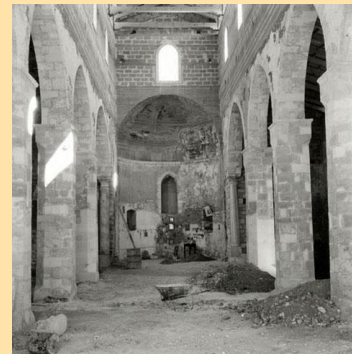
Η Παναγία της πλατείας (Piazza delle Erbe = πλατεία των δημητριακών = η λαχαναγορά τους) ή Madonnina, βρισκόταν στην αρχή των οδών 1821 και Κατεχάκη. Μαρτυρίες γι' αυτήν την εκκλησία υπάρχουν από το 1482.

Πώς χαρακτηρίζεται ο ναός από αρχιτεκτονική άποψη.

Είχε σχήμα δρομικής βασιλικής χωρίς αψίδα χτισμένη όμως κατά τέτοιο τρόπο ώστε τα δύο πλαϊνά κλίτη να είναι χαμηλότερα του μεσαίου. Στο δυτικό μέρος του ναού η επικοινωνία μεταξύ των κλιτών διακοπτόταν από ένα μεσότοιχο. Στο υπόλοιπο τμήμα τα κλίτη χωρίζονταν με τόξα που στηρίζονταν σε παραστάδες. Η στέγη ήταν ξύλινη.

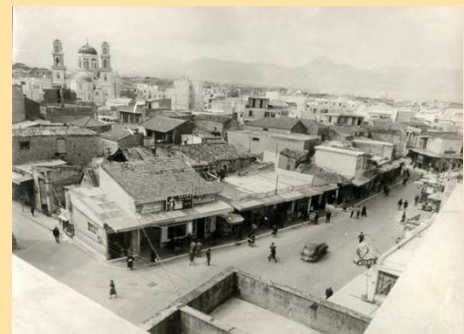
Εσωτερική άποψη της Madonnina κατά την κατεδάφιση, 1961 (σουλ. Λιάνας Σταριίδα)

Σε ποια κατάσταση βρίσκεται σήμερα ο ναός.

Μετά την ενσωμάτωση της Κρήτης στο ελληνικό κράτος, η Παναγία του Φόρου ανασκευάστηκε ριζικά και χρησιμοποιήθηκε ως κλειστή αγορά.

Το 1961, γκρεμίστηκε και στη θέση της κτίστηκε το ξενοδοχείο Ελ Γκρέκο. Στις ανασκαφές που πραγματοποιήθηκαν κατά την κατεδάφιση, κάτω από το μνημείο αποκαλύφθηκε ναός της Β' Βυζαντινής περιόδου.

Κατά την κατεδάφιση της Madonnina το 1961 (σουλ. Λιάνας Σταριίδα)

ΑΓΙΟΣ ΟΝΟΥΦΡΙΟΣ

Πού βρίσκεται και πότε χρονολογείται ο ναός του Αγίου Ονούφριου.

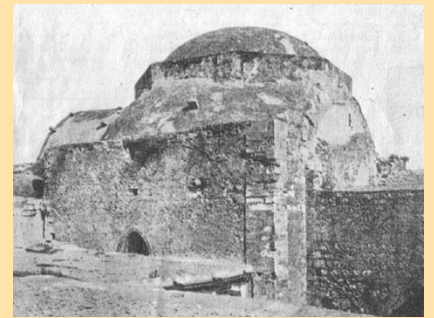
Πρώτη αναφορά του ναού, ο οποίος ξεχώριζε με τον εντυπωσιακό τρούλο και την ισχυρή τοιχοδομία του, συναντάμε σε κατάλογο των εκκλησιών του Χάνδακα του 1583. Βρισκόταν στην συμβολή των οδών 1866 και Τσικριτζή γνωστή ως Λαδάδικα.

Πώς χαρακτηρίζεται ο ναός από αρχιτεκτονική άποψη.

Ο ορθόδοξος ναός του Αγίου Ονούφριου ανήκει στον τύπο της μονόκλιτης βασιλικής με τρούλο.

Ναός με εγκάρσιο κλίτος ελλειπτικού σχήματος εσωτερικά που στεγάζεται με τρούλο. Στη ΝΑ γωνία σώζεται ένα μικρό παρεκκλήσι με τρούλο».

Ο ναός όπως ήταν στις αρχές του 20ου αι.

Σε ποια κατάσταση βρίσκεται σήμερα ο ναός.

Σήμερα ο ναός σώζεται σε πολύ καλή κατάσταση αλλά είναι εγκλωβισμένος ανάμεσα στα σύγχρονα κτίσματα. Ο μόνος τρόπος για να τον δει κανείς, είναι από την ταράτσα κάποιου ψηλού γειτονικού κτιρίου, όπου διακρίνεται και ο εντυπωσιακός τρούλος του. Από τη δυτική πλευρά της οδού 1866 μπορεί κανείς να διακρίνει μέρος του τρούλου του.

Η είσοδος του είναι από την οδό 1866 και σώζεται μέσα στο σημερινό καφεκοπτείο Κουδουμά. Εσωτερικά έχει χωριστεί σε δύο τμήματα, κάθετα και οριζόντια, με την προσθήκη μεσοπατώματος από μπετόν και κάθετου τοίχου με δοκάρια επίσης από μπετόν, που οριοθετεί τις ιδιοκτησίες.

Οι παρεμβάσεις αυτές έχουν προκαλέσει παραμορφώσεις του μνημείου. Το μνημείο έχει υποστεί τη φθορά του χρόνου με αποτέλεσμα να έχουν παρουσιαστεί έντονες ρηγματώσεις στον τρούλο.

Ο Άγιος Ονούφριος σήμερα, εγκλωβισμένος μέσα σε μαγαζιά.

Μονή Αγίου Φραγκίσκου (ή Φραγκισκανών μοναχών)

Η μονή των Φραγκισκανών μοναχών βρισκόταν στην περιοχή του σημερινού Αρχαιολ.Μουσείου. Από τη μονή σώζεται η κύρια πύλη του ναού, που διακοσμεί σήμερα την είσοδο των Δικαστηρίων, 1900 - 1905 (Τζ. Τζερόλα, Ηράκλειο, Βικελαία Δημ. Βιβλιοθήκη)

Πού βρίσκεται και πότε χρονολογείται ο ναός.

Το μοναστήρι του Αγίου Φραγκίσκου χτίστηκε στις αρχές της εγκατάστασης των Βενετών στην Κρήτη. Βρισκόταν στη θέση που είναι σήμερα το Αρχαιολογικό Μουσείο.

Ήταν το πιο πλούσιο και μεγαλοπρεπές μοναστήρι της πόλης. Ξεπερνούσε σε ύψος όλα τα κτίρια γύρω του και ξεχώριζε από μακριά. Μέσα στο ναό υπήρχαν λείψανα του Τιμίου Σταυρού, η κάρα του Αγίου Στεφάνου, ο βραχίονας του Αγίου Συμεών και λείψανα από το χιτώνα του Αγίου Φραγκίσκου. Η μονή καταστράφηκε από σεισμό το 1508 αλλά ξαναχτίστηκε με ακόμη πιο επιβλητική μορφή και πιο στέρεη κατασκευή αφού κατάφερε να αντέξει στον ισχυρό σεισμό του 1595.

Πώς χαρακτηρίζεται ο ναός από αρχιτεκτονική άποψη.

Ο ναός είχε ένα κλίτος, το οποίο τελείωνε σε εγκάρσια καμάρα, ενώ η στέγη του ήταν ξύλινη με δύο γυρτά μέρη εκτός από το πρεσβυτέριο που είχε χτιστό θόλο. Ήταν τοιχογραφημένος με αγιογραφίες. Στο μοναστήρι ανατράφηκε ο Πέτρος Φίλαργος ο οποίος εκλέχτηκε πάπας το 1409, με το όνομα Αλέξανδρος ο Ε'. Από ευγνωμοσύνη βοήθησε στη διακόσμηση του μοναστηριού. Μεταξύ των άλλων έστειλε από τη Ρώμη και την κύρια πύλη του ναού η οποία ήταν εντυπωσιακή. Είχε ένα υπέρθυρο με επιστήλιο, που όπως λέει ο Gerola, ήταν σκαλισμένο με φυλλωτά κοσμήματα μέσα από τα οποία εξείχαν οι προτομές των Αποστόλων με την προτομή του Σωτήρα στην κορυφή.

Ποια είναι η δραστηριότητα του ναού την εποχή εκείνη.

Ο ναός ήταν ιδιαίτερα σημαντικός για τους κατοίκους του Χάνδακα και στη γιορτή του έτρεχε πλήθος προσκυνητών, τάσσοντας τα άρρωστα παιδιά τους στον Άγιο και ντύνοντάς τα για το λόγο αυτό με τη στολή του τάγματος των Φραγκισκανών. Τον Άγιο τιμούσαν και οι ορθόδοξοι, οι οποίοι έδιναν στο παιδιά τους το όνομα Φραγκίσκος και Φραγκιός από όπου και το συνηθισμένο επίθετο Φραγκιαδάκης και Φραγκιαδουλάκης.

Τάπητας από τη Βασιλική του Αγ. Φραγκίσκου στην Ασιζη που παρουσιάζει τον Πάπα Αλέξανδρο Ε', 1479 (φωτ. William Duba)

Σε ποια κατάσταση βρίσκεται σήμερα ο ναός.

Η πύλη του μοναστηριού αποτελεί σήμερα τμήμα της βόρειας εισόδου του Δικαστικού Μεγάρου στην οδό Δικαιοσύνης.

Κατά τις ανασκαφικές εργασίες για την επέκταση του Αρχαιολογικού Μουσείου και εντός του περιβόλου του, αποκαλύφθηκαν αρχιτεκτονικά τμήματα που ανήκουν σε κτίρια της μονής καθώς και οι ταφικές κρύπτες.

Γενική άποψη του θυρώματος του καθολικού της Μονής του Αγ. Φραγκίσκου που βρίσκεται σήμερα εντοιχισμένο στο συγκρότημα των Δικαστηρίων και αποτελεί την κεντρ. είσοδο, επί της σημερινής Λ. Δικαιοσύνης, 2007 (φωτ. Εργαστήριο Πολυμέσων)

Λεπτομέρεια από το θύρωμα του καθολικού της Μονής, 2007 (φωτ. Εργαστήριο Πολυμέσων)

Από την ανασκαφή στο προαύλιο του Αρχ. Μουσείου όπου διακρίνονται οι ταφικές κρύπτες με τους σκελετούς, πιθανόν από τη διάρκεια του Κρητικού Πολέμου, 1983 (Ηράκλειο, 13η Εφορία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων)

Το πρόπυλο της μονής του Αγ. Φραγκίσκου στο προαύλιο του Αρχ. Μουσείου, που αποκαλύφθηκε κατά τη διάρκεια ανασκαφικής έρευνας το 1983 (Ηράκλειο, 13η Εφορία Βυζ. Αρχαιοτήτων)

Ναός του Σωτήρος Χριστού

Ο ναός του Σωτήρος, 1973
(φωτ. Γ. Ξυλούρης, συλ. Λιάνας Σταρίδα)

Εσωτερικό του ναού

Πού βρίσκεται και πότε χρονολογείται ο ναός.

Η πλατεία Κορνάρου υπήρξε σημαντικό κέντρο των προαστίων (των βούργων) επί Ενετοκρατίας, καθώς η πόλη επεκτεινόταν σταδιακά έξω από τα τείχη. Εκείνη την εποχή στο χώρο κυριαρχούσε ο Ναός του Σωτήρος (San Salvatore), του τάγματος των Αυγουστινιανών.

Ένας επιμήκης, επιβλητικός σε μέγεθος, αλλά απλός σε κάτοψη και διακόσμηση ναός, ο οποίος κατάφερε να γλιτώσει από τους διάφορους σεισμούς που έπληξαν το Ηράκλειο στους αιώνες. Είχε σχήμα ορθογωνίου παραλληλεπίπεδου με μεγαλοπρεπείς διαστάσεις 15 μέτρων πλάτους και 40 μέτρων μήκους. Η Μονή ήταν μονόκλιτη ξυλόστεγη Γοτθική Βασιλική. Ο ναός έφερε διακόσμηση από ανάγλυφες μορφές της Παναγίας και των Αποστόλων.

Όμως, ο σεισμός του 1508 τον κατέστρεψε, αλλά στη θέση του ανεγέρθηκε ξανά νέος. Ο Ναός του Σωτήρος στέγασε τους Έλληνες πρόσφυγες μετά την ανταλλαγή των πληθυσμών το 1922.

Το 1925 ο ναός κρίθηκε κατάλληλος να στεγάσει σχολείο. Έτσι το μνημείο διαμορφώθηκε αναλόγως με τη διάνοιξη μιας σειράς πλαϊνών παραθύρων προκειμένου να εξασφαλιστεί ο αναγκαίος φωτισμός.

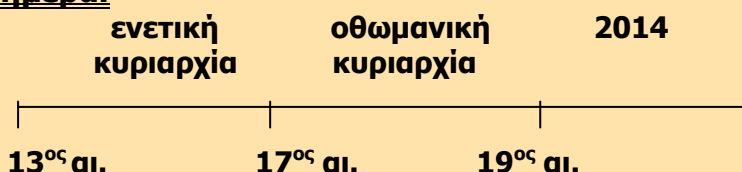
Σε ποια κατάσταση βρίσκεται σήμερα ο ναός.

Δυστυχώς, γκρεμίστηκε επί Δικτατορίας για οικονομικούς λόγους, με αποτέλεσμα άλλο ένα θαυμάσιο, ιστορικό κτίριο του Χάνδακα να θυσιαστεί για να δώσει τη θέση του σε νέα, μοντέρνα κτίρια χωρίς χαρακτήρα και αισθητική. Μέχρι την κατεδάφιση του το 1970, ο ναός, τα εσωτερικά αρχιτεκτονικά στοιχεία καθώς και η αρχική ξύλινη στέγη του διατηρούνταν ακέραια.

Βαλντέ τζαμί

Ποια είναι η ιστορική γραμμή του χρόνου, για το ναό από την κατασκευή του μέχρι σήμερα.

Αγία Αικατερίνη των Σιναϊτών

Τι ήταν η Αγία Αικατερίνη, πού βρίσκεται και πότε χρονολογείται ο ναός.

Ο Ναός της Αγίας Αικατερίνης ήταν μετόχι της ομώνυμης μονής του Σινά. Η μονή ιδρύθηκε κατά τη Β' Βυζαντινή περίοδο, γύρω στον 10^ο αι. μ.Χ. και το κτίριο που σώζεται σήμερα ήταν ο κεντρικός ναός της μονής. Ο ναός χτίστηκε τον 16^ο αι. μ.Χ. και έπαιξε σημαντικό πνευματικό και καλλιτεχνικό ρόλο.

Ποια ήταν η προσφορά της Μονής την περίοδο της Ενετοκρατίας.

Η μονή της Αγίας Αικατερίνης είχε αρκετά εισοδήματα την περίοδο εκείνη για να συντηρεί πολλούς μοναχούς.

Υπήρξε μάλιστα έδρα της Ακαδημίας των Stravaganti (Αλλόκοτων) που την ίδρυσαν το 1590 λόγιοι Κρητικοί που σπούδασαν στην Ιταλία (ανάμεσα τους κι ο Ανδρέας Κορνάρος, αδερφός του Βιτσέντζου), με αξιόλογη φιλολογική και λογοτεχνική δραστηριότητα. Έτσι, την περίοδο μεταξύ 1550-1640, η σχολή της Αγίας Αικατερίνης των Σιναϊτών αναδεικνύεται σε σχολή πανεπιστημιακής μόρφωσης όπου διδάσκονται αρχαίοι Έλληνες συγγραφείς, Φιλοσοφία, Θεολογία, Ρητορική και Ζωγραφική. Απόφοιτοι της σχολής διέπρεψαν στα ελληνικά γράμματα.

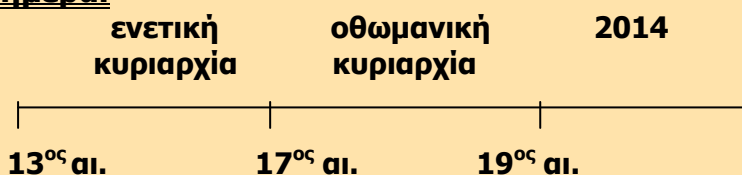
Σε ποια κατάσταση βρίσκεται σήμερα ο ναός.

Η Αγία Αικατερίνη από το 1967 μέχρι σήμερα στεγάζει μια σπουδαία έκθεση βυζαντινών εικόνων και ιερών λατρευτικών αντικειμένων (χειρογράφων, αμφίων, τοιχογραφιών κ.ά.) που αντιπροσωπεύουν έξι αιώνες της ιστορίας της Ορθόδοξης εκκλησίας (14^{ος}-19^{ος} αι.).

Μεταξύ άλλων στον κατανυκτικό χώρο εκτίθενται έξι μοναδικά έργα του περίφημου αγιογράφου Μιχαήλ Δαμασκηνού, σπουδαίας μορφής της Κρητικής Σχολής.

Στο ναό τελείται ετησίως μία λειτουργία την ημέρα της Αγίας Αικατερίνης, στις 25 Νοεμβρίου.

Ποια είναι η ιστορική γραμμή του χρόνου, για το ναό από την κατασκευή του μέχρι σήμερα.

Άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος (Αρμένικη εκκλησία)

Από πότε συναντάμε Αρμένιους στην Κρήτη και ποια η συμβολή τους στο νησί.

Η παρουσία των Αρμενίων στη Κρήτη χρονολογείται από την εποχή των Βυζαντινών χρόνων.

Το ότι η Κρήτη από τις αρχές του 14ου αιώνα είχε εμπορικές σχέσεις με την Αρμενία, αποδεικνύεται από αποφάσεις τις γενουατικής Γερουσίας όπου πληροφορούμεθα ότι ο εμπορικός στόλος της Βενετίας που επέστρεφε από την Αρμενία διερχόταν από τη Κρήτη. Οι Αρμένιοι είναι ορθόδοξοι και η μόνη διαφορά με εμάς είναι το παλιό ημερολόγιο.

Πού βρίσκεται και πότε χρονολογείται ο ναός.

Η Αρμένικη εκκλησία του Ηρακλείου αναφέρεται ως η αρχαιότερη Αρμένικη εκκλησία που σώζεται στην Ευρώπη. Το 12ο αιώνα, αναφέρεται ως ο Αγ. Γεώργιος ο Δορυανός. Το 1669, τη χρονιά που ο Χάνδακας περνά από τους Ενετούς στους Τούρκους, ένας Τούρκος μεγαλέμπορος ονόματι Άμρο, από Αρμενία μητέρα την αγοράζει από τους Τούρκους. Έκτοτε μπόρεσε και διατηρήθηκε ως Αρμένικη εκκλησία.

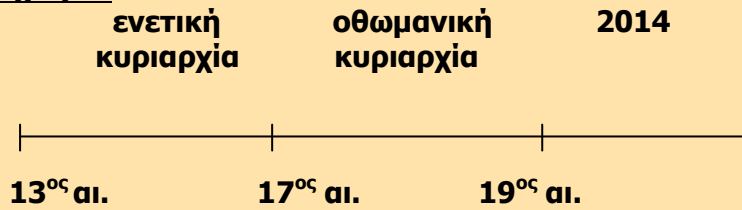
Στο προαύλιο της έχει ανεγερθεί ένα σεμνό μνημείο όπου κάθε χρόνο στις 24 Απριλίου, τελείται μνημόσυνο στη μνήμη των μαρτύρων της μεγάλης σφαγής. Η εκκλησία σύμφωνα με μια επιγραφή στη πρόσοψη της, έχει χτιστεί το 1669 αλλά εικάζεται πως είναι παλαιότερη, πιθανόν έχει ανοικοδομηθεί στα θεμέλια παλαιών ερείπων. Στην αυλή της εκκλησίας υπάρχουν γύρω στις 30 επιτύμβιες πλάκες με Αρμένικες επιγραφές. Είναι από λευκό μάρμαρο και ανήκαν σε οικογένειες Αρμενίων μεταναστών από την αρχή του 17^{ου} αιώνα.

Σε ποια κατάσταση βρίσκεται σήμερα ο ναός.

Σήμερα, ο ναός λειτουργεί κανονικά, αν και οι πιστοί είναι ελάχιστοι, γύρω στις 10 οικογένειες, αλλά μετανάστες υπάρχουν γύρω στο 5% οικογένειες, οι οποίες μένουν εκτός Ηρακλείου και ασχολούνται με αγροτικές εργασίες. Όμως,

τελούνται μυστήρια, όπως του γάμου, της βάπτισης, ακόμα και από τουρίστες εξωτερικού. Έρχονται από διάφορα μέρη, από Γερμανία, Κωνσταντινούπολη, Αργεντινή κ.ά. Οι λειτουργίες όμως, γίνονται κυρίως κάθε Χριστούγεννα και Πάσχα, γιατί δεν υπάρχει σταθερός ιερέας, λόγω οικονομικού παράγοντα. Κι έτσι καλούν κάθε φορά κάποιον από την Κωνσταντινούπολη, για να κάνουν τις λειτουργίες. Υπήρχε, όμως, ιερέας μόνιμος μέχρι το 1987. Τέλος, γίνονται και εκδηλώσεις από τα μέλη κι έτσι η εκκλησία είναι εν ενεργεία.

Ποια είναι η ιστορική γραμμή του χρόνου, για το ναό από την κατασκευή του μέχρι σήμερα.

ΜΟΝΗ ΑΓΙΟΥ ΑΝΤΩΝΙΟΥ

Η σημερινή οδός 1821 αναφέρεται την περίοδο της Βενετοκρατίας via dello spedale δηλαδή οδός νοσοκομείου. Στο δρόμο αυτό ήταν η μονή του Αγίου Αντωνίου. Είχε νοσοκομείο ξενώνα με πολλά κελιά, όπου φιλοξενούσαν τους προσκυνητές που επέστρεφαν από τους Αγίους Τόπους. Δυστυχώς δεν σώζονται φωτογραφίες του Ναού.

ΑΓΙΟΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΤΩΝ ΜΑΡΑΓΚΩΝ

Ήταν η εκκλησία της συντεχνίας των μαραγκών και βρισκόταν στη θέση του σημερινού Αγίου Δημητρίου Λιμένος. Από την παλιά εκκλησία των αρχών της Βενετοκρατίας υπάρχει μονάχα ένα τμήμα της τοιχογραφίας στο ιερό. Την εποχή του Gerola υπήρχε μονάχα τμήμα του βόρειου τοίχου της αφίδας, και του πρόναου. Το βόρειο τμήμα του ναού είχε ενσωματωθεί με τα σπίτια που υπήρχαν εκεί και το σωζόμενο μέρος του ναού υψωνόταν πάνω σε μια πλατεία.

Η εκκλησία του Αγ. Δημητρίου Λιμένος σήμερα

Ο ναός ήταν τρίκλιτος, την περίοδο της Τουρκοκρατίας εγκαταλείφθηκε και ερειπώθηκε. Στην διάρκεια της γερμανικής επίθεσης βομβαρδίστηκε και καταστρέφεται ολοσχερώς για να αρχίσει να κτίζεται εκ νέου την δεκαετία 1950-60 και να ξανάεγκαινιστεί στις 15-6-1965. Ανακαινίστηκε το 1964. Ο ναός από το 1947 αποτελεί διατηρητέο μνημείο.

ΑΓΙΟΣ ΙΩΑΝΝΗΣ Ο ΒΑΠΤΙΣΤΗΣ

Ο ναός του Αγίου Ιωάννη του Βαπτιστή σώζεται σχεδόν ακέραιος στη συμβολή των οδών Καρτερού και 1821, που σήμερα στεγάζει καταστήματα. Η εκκλησία αναφέρεται και από το Gerola, ο οποίος έκανε την κάτοψή της. Ήταν λατινική εκκλησία του Τάγματος των Φραγκισκανών στην οποία τάφηκαν οι Δούκες Petro Badoer και Petro Emiliani.

Οι Τούρκοι τη μετέτρεψαν σε Τζαμί του Μαχμούτ Αγά (ή Σεϊτάν Ογλού). Ο ναός ήταν δίκλιτος. Ο ναός μετά την απελευθέρωση από τους Τούρκους έγινε κι αυτός ανταλλάξιμος και πουλήθηκε. Τη δεκαετία του 1930 στέγασε τον πρώτο βουβό κινηματογράφο του Ηρακλείου. Στο Β' Παγκόσμιο Πόλεμο καταστράφηκε ολόκληρο σχεδόν το ανατολικό τμήμα.

ΑΓΙΑ ΜΑΡΙΝΑ ΤΟΥ ΚΑΣΤΡΟΥ

Πού βρίσκεται και πότε χρονολογείται ο ναός της Αγίας Μαρίας.

Ο ναός της Αγίας Μαρίας του Κάστρου χτίστηκε πριν από το 1320 και ονομάζεται έτσι για να ξεχωρίζει από τον ομώνυμο ναό που ήταν στα προάστια. Βρίσκεται στην άκρη της οδού Γρεβενών.

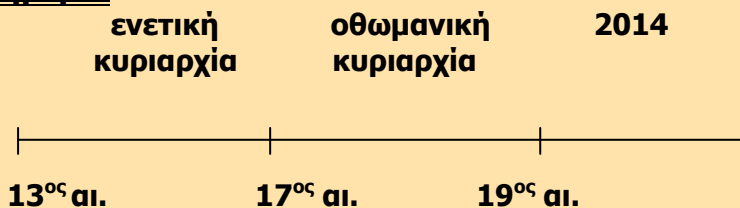
Σε ποια κατάσταση βρίσκεται σήμερα ο ναός.

Σήμερα υπάρχει μόνο ένας τοίχος ο οποίος βρίσκεται στην άκρη της οδού Γρεβενών. Οι περισσότεροι από τους περαστικούς δεν ξέρουν τι είναι. Σώζεται σε μικρό ύψος και δίνει κάπως την υποψία ότι έχει κλίση προς το εσωτερικό καθώς αποτελεί τη βάση των ενισχυτικών τόξων ενός κτιρίου. Η είσοδος βρισκόταν στη δυτική πλευρά ενώ στο εσωτερικό υπήρχε η τοιχογραφία της Αγίας με ανάγλυφο φωτοστέφανο. Κοντά στην πόρτα υπήρχε εντοιχισμένο τμήμα ρωμαϊκής επιγραφής.

Ένας μόνο τοίχος, μοναδικό απομεινάρι από την εκκλησία της Αγίας Μαρίας

Ποια είναι η ιστορική γραμμή του χρόνου, για το ναό από την κατασκευή του μέχρι σήμερα.

ΜΟΝΗ ΑΓΙΟΥ ΙΩΑΝΝΗ ΘΕΟΛΟΓΟΥ

Στο κτίριο που θα στεγαστεί το Βυζαντινό Μουσείο Ηρακλείου λειτούργησε κατά την Ενετοκρατία η γυναικεία μονή της Κεράς Ακρωτηριανής ή **Monasterio Greco Madonna Acrotiriani**, η οποία ήταν μετόχι της Παναγίας της Ακρωτηριανής στο Κάβο Σίδεδο (Μονή Τοπλού). Πηγή του 1671 αναφέρει ότι ο κεντρικός ναός ήταν αφιερωμένος στον Άγιο Ιωάννη το Θεολόγο, ενώ υπήρχε και ναός αφιερωμένος στον Άγιο Πέτρο.

Την Τουρκοκρατία έγινε στρατώνας και αργότερα Τούρκικο Ορφανοτροφείο. Μετά την απελευθέρωση έγινε καπνοκοπήριο και αργότερα χτίστηκε στην ίδια θέση ο ιερός ναός της Αγίας Τριάδας και ένα δημοτικό σχολείο.

Καπνοκοπήριο

Το σχολείο και ο ναός της Αγίας Τριάδας

ΑΓΙΟΣ ΡΟΚΚΟΣ

Η επιδημία της πανούκλας θέριζε την πόλη τους περασμένους αιώνες, από το 1591-1593, που αποδεκάτισε τους κατοίκους του Χάνδακα, αλλά συνεχίστηκε και μέχρι το 1595 στην ύπαιθρο. Όταν απαλλάχτηκε η πόλη από την επιδημία αυτή, έκαναν λιτανείες ευχαριστίας και έκτισαν με συνεισφορές μια εκκλησία. Η εκκλησία αυτή ήταν αφιερωμένη στον Άγιο Ρόκκο, προστάτη των Ιταλών κατά της πανούκλας και βρισκόταν στο σημείο που ήταν η Ιονική Τράπεζα. Ο ναός ήταν οκτάγωνος με τρούλο.

Τα τελευταία χρόνια είχε γίνει μακαρονοποιείο, που όμως κήκε στην επανάσταση του 1898. Γύρω στο 1930 κτίστηκε το κτίριο της Ιονικής Τράπεζας.

Ποιος ήταν ο λόφος του Αγίου Δημητρίου και ποιος ο ρόλος του τότε.

Εκεί που βρίσκεται σήμερα το σημερινό σχολείο Καπετανάκειο, ήταν ο λεγόμενος λόφος του Αγίου Δημητρίου. Ο λόφος αυτός ήταν ένα διαρκές πρόβλημα για τους Ενετούς, γιατί άλλοι ήθελαν να οχυρωθεί καλά και να γίνει η πρώτη πιάτσα άμυνας εναντίον του εχθρού κι άλλοι ήθελαν να τον ισοπεδώσουν, μεταφέροντας τα χώματά του μέσα στο Χάνδακα, για να ολοκληρώσουν την κατασκευή των τειχών με τις επιχωματώσεις.

Ενώ από τον 16^ο αι. είχε γίνει πρόταση να σχεδιαστεί ένα σύνολο πρόσθετων οχυρώσεων για ενίσχυση της ασφάλειας της πόλης, μόνο ο λόφος αυτός τελικά επισκευάστηκε το 1641 και οχυρώθηκε.

Διέθετε τρεις προμαχώνες:

Α) Στα νοτιοανατολικά τον προμαχώνα Μικιέλ, εκεί που είναι σήμερα το Γερωνυμάκειο.

Β) Στα βορειοανατολικά είχε τον προμαχώνα του Ορσίνι, εκεί που βρίσκεται σήμερα το Καπετανάκειο, και

Γ) Στα ανατολικά τον προμαχώνα Βενιέρ εκεί που υπάρχει σήμερα μια πολυκατοικία.

Από τα βορειοδυτικά και από τα δυτικά δεν είχε προμαχώνες και το δυτικό τείχος δεν ήταν πολύ μεγάλο και δυνατό, γιατί λόγω της κοιλάδας δεν ήταν εύκολη η πρόσβαση του εχθρού. Εξάλλου, απέναντι υπήρχε και ο προμαχώνας Βιττούρι και το μεγάλο τείχος του Χάνδακα, που δεν επέτρεπαν σε κανέναν εχθρό να πλησιάσει και να χτυπήσει το φρούριο του Αγίου Δημητρίου.

Ποιες μορφές είχε το σχολείο Καπετανάκειο στο πέρασμα των χρόνων.

Το σχολείο αυτό είχε γίνει στρατώνας, μαγειρείο και αργότερα ναός προς τιμή του Αγίου Ιωάννου του Βαπτιστού και Προδρόμου, σύμφωνα με την επιθυμία το Αντώνιου Καπετανάκη, δωρητή του χώρου αυτού.

Οι λιτανείες αποτελούσαν σημαντικό κομμάτι την περίοδο εκείνη.

Η συμμετοχή του λατινικού και του ορθόδοξου κλήρου και λαού στις επίσημες πανηγυρικές τελετές και στις πομπές και λιτανείες, που γίνονταν τακτικά στις κρητικές πόλεις σε διάφορες περιστάσεις, ήταν από παλιά καθιερωμένη. Μάλιστα, χειρόγραφο του 16^{ου} αι. περιγράφει με κάθε λεπτομέρεια τη μεγάλη Λιτανεία του Χάνδακα. Το δουκικό ανάκτορο έπρεπε να στολιστεί με τη φροντίδα του Δούκα και των αξιωματούχων. Στο στολισμό συνέβαλλαν οι ευγενείς. Οι αρχές του τόπου πήγαιναν στον καθεδρικό ναό του Αγίου Τίτου, όπου και έπαιρναν τις προκαθορισμένες θέσεις τους. Περνούσαν όλες οι αδελφότητες με τη σειρά και οι συντεχνίες με τα εμβλήματά τους. Η πομπή περιφερόταν σε όλες τις πλατείες για να κλείσει στον Άγιο Τίτο. Ο «φρούραρχος» της πλατείας υποχρεωνόταν να ζητήσει τα ιστία των πλοίων για να απλωθούν στις πλατείες, ώστε να σχηματίζεται σκιά για να περνά η λιτανεία.

Εξάλλου, η ημέρα της περιφοράς της Αγίας Δωρεάς, που θεωρείται μια από τις σημαντικότερες γιορτές της Καθολικής Εκκλησίας και γιορτάζεται τη δεύτερη Πέμπτη μετά την Πεντηκοστή, καθιερώθηκε τον 13^ο αι..

Τι ήταν οι αδελφότητες.

Στον Χάνδακα είχαν ιδρυθεί πολλές θρησκευτικές αδελφότητες λαϊκών, τόσο καθολικές, όσο και ορθόδοξες. Κάθε αδελφότητα είχε έδρα ένα μοναστήρι ή μια

εκκλησία, όπου **συγκεντρώνονταν** τα **μέλη** για να **εκλεγούν** τα **διοικητικά** τους **όργανα** και να **παίρνουν αποφάσεις**. Το **έργο** των **θρησκευτικών αδελφοτήτων** είχε **κοινωνικό** και **φιλανθρωπικό χαρακτήρα**: Προικοδότηση απόρων κοριτσιών, ελευθέρωση εξόριστων και καταδίκων, βοήθεια απόρων μελών, διαχείριση ευαγών ιδρυμάτων κ.α. Τα **μέλη** των **αδελφοτήτων πλήρωναν ετήσια συνδρομή, τη λουμινάρια**.

ΕΝΕΤΙΚΑ ΤΕΙΧΗ

Ποια η σπουδαιότητα των τειχών της πόλης του Ηρακλείου και γιατί δέχονταν τόσες επιθέσεις, έτσι ώστε να γίνεται αναγκαία η οχύρωσή της.

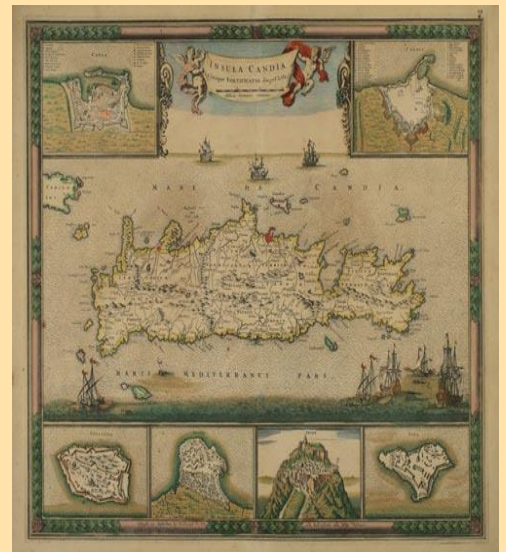
Ο οχυρωματικός περίβολος του βενετσιάνικου Χάνδακα του 16^{ου}-17^{ου} αι., που σώζεται μέχρι τις μέρες μας, αποτελεί έργο θαυμαστό, όσον αφορά στην έμπνευση και το σχεδιασμό του για ολόκληρη τη μεσογειακή λεκάνη.

Τα τείχη, που άντεξαν την πολύχρονη πολιορκία των Οθωμανών στα μέσα του 17^{ου} αιώνα, οριοθετούν μέχρι σήμερα την παλιά πόλη του Ηρακλείου.

Πώς διαμορφώθηκε η πόλη του Ηρακλείου, στο πέρασμα του χρόνου.

Η πλεονεκτική θέση που κατείχε ο Χάνδακας στη Μεσόγειο, έγινε η αιτία συχνών επιδρομών από λαούς που επιδίωκαν να διαδραματίσουν πρωτεύοντα ρόλο στο χώρο της Ανατολικής Μεσογείου.

Γύρω στον 6^ο αι., ο οικισμός εμφανίζεται συγκροτημένος με οργανωμένη ήδη κάποιας μορφής αστική ζωή. Οι Βυζαντινοί τον τειχίζουν και του δίνουν το όνομα «Κάστρο». Αν και έχει διατυπωθεί η θεωρία ότι για κάποιο χρονικό διάστημα της πρώτης βυζαντινής περιόδου, ο οικισμός είχε ερημωθεί, τείνει να γίνει γενικώς αποδεκτή η άποψη ότι και στα χρόνια πριν την αραβοκρατία, ο οικισμός ήταν κατοικημένος, προστατευόμενος μάλιστα και από έναν υποτυπώδη οχυρό περίβολο.

Αργότερα, οι Άνδαλούσιοι Άραβες κατέκτησαν την Κρήτη την τρίτη δεκαετία του 9^{ου} αι. και επέλεξαν τη θέση του παλαιού οικισμού του Ηρακλείου για να δημιουργήσουν τη δική τους πρωτεύουσα κι έτσι η βόρεια κεντρική Κρήτη αρχίζει να παίζει τον κυρίαρχο ρόλο στο νησί, αφού έχει εξαιρετική δυνατότητα εξέλιξης για το εμπόριο και τη ναυτιλία.

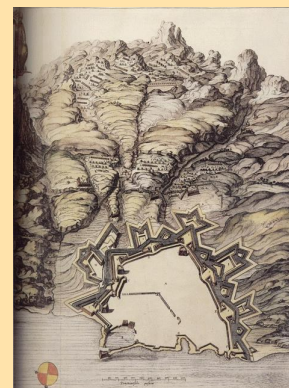

Η πρωτεύουσα αυτή της αραβοκρατούμενης Κρήτης ονομάστηκε «Rabdh el Khandaq», δηλαδή «Φρούριο της Τάφρου». Στα ελληνικά βέβαια επικράτησε το

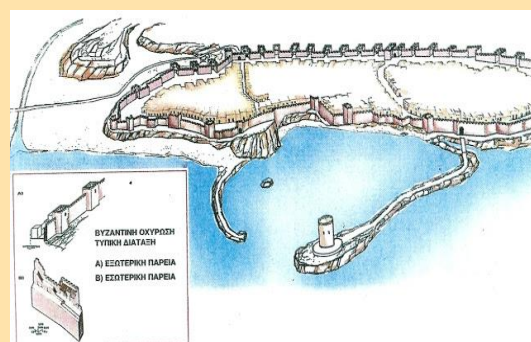
όνομα «Χάνδαξ» ή «Χάνδακας». Η αραβική πόλη διέφερε σημαντικά από τον μικρό οικισμό της πρώτης βυζαντινής περιόδου.

Μετά την ανακατάληψη της Κρήτης από τους Βυζαντινούς, ο στρατηγός Νικηφόρος Φωκάς προσπάθησε να μεταφέρει την πόλη 20 περίπου χιλιόμετρα νοτιότερα, επανιδρύοντας την σε άλλη, περισσότερο ασφαλή τοποθεσία κοντά στο Καστέλι Τεμένους. Το «πνεύμα της πόλης» όμως αρνήθηκε να τον ακολουθήσει και έτσι η μεταφορά αυτή δεν πέτυχε: οι κάτοικοι γύρισαν στην πόλη τους.

Ο Χάνδακας αναγεννήθηκε από τις στάχτες του και αναπτύχθηκε εκ νέου.

Κατά τη δεύτερη λοιπόν αυτή βυζαντινή περίοδο, στην επίσημη και γραφόμενη γλώσσα, ο οικισμός συναντάται με τον όνομα «Χάνδαξ». Οι Βυζαντινοί, έχοντας συνηθίσει να δίνουν το όνομα «Κάστρο» (castrum, castra) –όρο που είχαν κληρονομήσει από τους Ρωμαίους- στις οχυρωμένες πόλεις και τα φρούρια, επανέφεραν σιγά σιγά την παλιά ονομασία, την οποία είχε η πόλη πριν την αραβική κατάκτηση. Έτσι, ο οικισμός αρχίζει πάλι να ονομάζεται Κάστρο.

Ποιοι ήταν οι κατακτητές της πόλης του Ηρακλείου στο πέρασμα των χρόνων.

Έτσι, οι διάφοροι κατακτητές προσπάθησαν να εκφράσουν την ταυτότητα τους ο καθένας και να αφήσει το δικό του σημάδι, καθώς επίσης και να τονίσουν την εξέλιξη της πολεμικής τεχνικής και της οχυρωματικής τέχνης. Γι'αυτό, λοιπόν, και η οχύρωση του Χάνδακα των Αράβων, του Κάστρου των Βυζαντινών και της Κάντια των Ενετών ήταν διαφορετική και με άλλες τεχνικές η καθεμία, ανάλογα και με τις ανάγκες της πόλης που είχε να καλύψει ο καθένας.

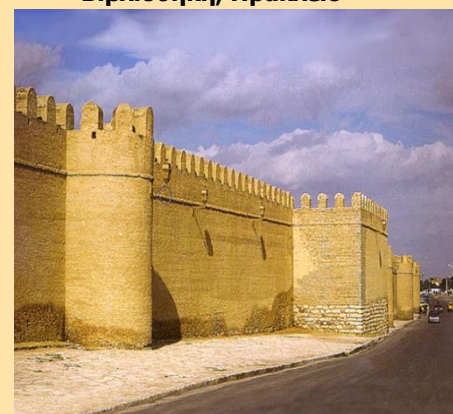

Η οχύρωση του Χάνδακα, F. Basilicata, 1636-1638, Collezione Bibliotheca Comunale, Μπολόνια, Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη, Ηράκλειο

Ποια ήταν η οχύρωση της πόλης από τους Άραβες.

Αρχικά, οι Άραβες φρόντισαν να περιφρουρήσουν την πόλη, προστατεύοντας τη μια πλευρά της από θάλασσα, ενώ τις άλλες πλευρές από ένα ισχυρό τείχος, θεμελιωμένο πάνω σε βραχώδη επιφάνεια με λίθινη βάση. Το τείχος το έκτιζαν από πλίνθους φτιαγμένους από χώμα και τρίχες από κατσίκια και χοίρους. Το πλάτος του ήταν τέτοιο, που μπορούσαν να τρέχουν συγχρόνως δύο άμαξες σε αντίθετη κατεύθυνση.

Γύρω από το φρούριο είχαν ανοίξει δύο πλατιές και βαθιές τάφρους, που το περιέζωναν. Οι τάφροι αυτές έδωσαν το όνομα στην πόλη, Rabdh El Khandak-Χάνδαξ-Χάνδακας ή Φρούριό του Τάφρου.

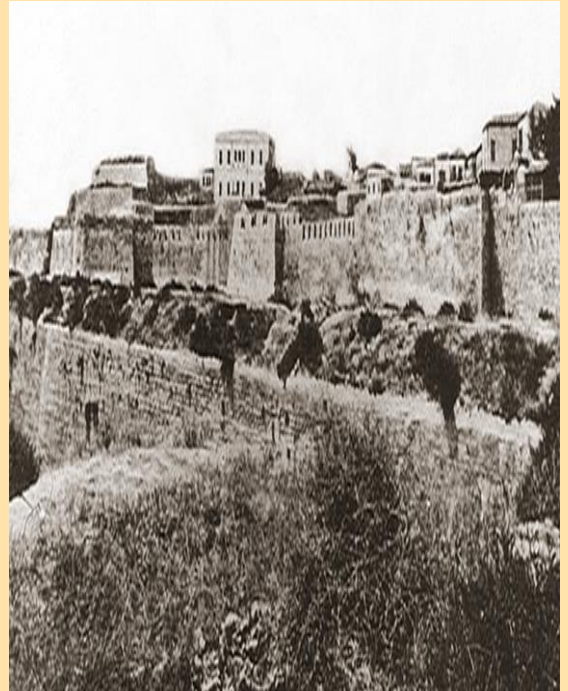
Φρούριό του Τάφρου, Τυνησίας, Χρ. Τζομπανάκη, 2000

Ποια ήταν η οχύρωση της πόλης από τους Βυζαντινούς.

Οι **Βυζαντινοί** με τον **Νικηφόρο Φωκά** (961-1204), μετά φυσικά από τα **εναπομείναντα τμήματα** του **αραβικού φρουρίου**, ήρθαν στη συνέχεια να **ορθώσουν** το δικό τους **οχυρωματικό περίβολο** και να τον **επεκτείνουν** πάνω στην **πορεία** που **οριοθετείται** από τις **σημερινούς οδούς Χάνδακος, Δαιδάλου, Δούκος Μποφώρ** και το **λιμάνι**.

Τα **βυζαντινά τείχη** αποτελούνταν από **τετράγωνους πύργους** με **ενδιάμεσα κατακόρυφα ευθύγραμμα τμήματα** με **οδοντωτές απολήξεις**.

Ο **οχυρωματικός περίβολος** συμπληρωνόταν με **τέσσερις πύλες**: την **πύλη του Κάστρου** ή **πύλη του Φόρου**, που **βρισκόταν** στη **νότια πλευρά** της **πόλης**, (**τέλος της σημερινής λεωφόρου Μαρτύρων 25^{ης} Αυγούστου**), την **πύλη του Μόλου** προς το **λιμάνι**, την **Ωραία πύλη** στα **νοτιοανατολικά** και την **Εβραϊκή πύλη** προς τα **δυτικά**, προς τον **κόλπο του Δερματά**.

Τμήμα βυζαντινής οχύρωσης του Χάνδακα

Ποια ήταν η οχύρωση της πόλης από τους Ενετούς (1204-1669).

Αρχικά, οι **Βενετοί** δεν έκαναν τίποτα όσον αφορά την **οχύρωση** και **έμειναν** στην **οχύρωση** που **βρήκαν** όταν **έφτασαν** στο **νησί**. Έκαναν μόνο κάποιες **επιδιορθώσεις**, **βελτιώσεις** και **διασκευές** του **οχυρωματικού περιβόλου** και των **πυλών**, προκειμένου να **προστατευτούν** από τις **εσωτερικές αναταραχές**, που **είχαν** με τους **ντόπιους**.

Το **λιμάνι** και τα **παράκτια τείχη** είναι οι πιο **σημαντικές περιοχές** για **εκείνους**, όπου **κατασκευάζουν** νέα **τμήματα οχύρωσης** και **δύο νέες πύλες**.

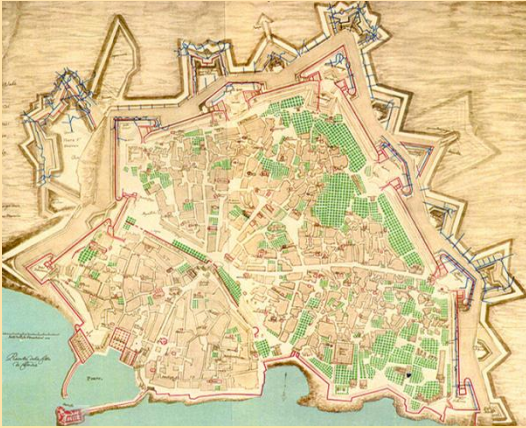
Ο Χάνδακας, η πόλη και τα τείχη, C. Buondelmonti, Περιγραφή της νήσου Κρήτης, 1429, Biblioteca Laurenziana, Φλωρεντία

Πώς ανοικοδόμησαν οι Βενετοί τον οχυρωματικό περίβολο, από τα μέσα του 15ου αιώνα, μετά την τούρκικη απειλή.

Οι **Βενετοί**, από τα **μέσα του 15^{ου} αιώνα**, άρχισαν να **ανοικοδομούν** έναν **νέο οχυρωματικό περίβολο**, εξαιτίας της **τούρκικης απειλής**. Ο **νέος αυτός περίβολος** θα **περιελάμβανε** την **πόλη**, καθώς και τα **προάστια** που **είχαν δημιουργηθεί** μέχρι τότε, **εκτός** από τον **μακρινό Μαρουλά** στα **ανατολικά**. Το **έργο** αυτό **κράτησε** σχεδόν **δύο αιώνες** και **πραγματοποιήθηκε** σε **διάφορες φάσεις**.

Ο σχεδιασμός έγινε με βάση τις νέες αρχές της οχυρωματικής τέχνης, που καθιέρωσε το προμαχωνικό σύστημα για την καλύτερη προστασία από τα νέα πυροβόλα όπλα.

Ο νέος αμυντικός περίβολος, εξαιρετικά ισχυρός και κατασκευασμένος με τέχνη, έχει σχήμα τριγώνου με βάση στη θάλασσα και περίμετρο περίπου 5 χιλιόμετρα.

Η πόλη και τα τείχη του Χάνδακα του στρατηγού Hans Rudolf Werdmüller, 1666-1668, Βιβλιοθήκη Ζυρίχης

Τι ήταν το «προμαχωνικό σύστημα» και ποιος ήταν ο σκοπός της κατασκευής του.

Ο προμαχώνας είναι το κύριο χαρακτηριστικό του νέου οχυρωματικού σχεδιασμού, γνωστό ως «προμαχωνικό σύστημα» (Fronte Bastionato), που άρχισε να εφαρμόζεται τον 16^ο αιώνα και να ολοκληρώνεται τον 17^ο.

Πρόκειται για μια συμπαγή κατασκευή, αρκετά ισχυρή και μεγάλη σε έκταση, που προωθείται έξω από την κύρια γραμμή άμυνας του οχυρωματικού περιβόλου, με σκοπό να εξασφαλίζει προστασία στα παρακείμενα ευθύγραμμα τμήματά του, στους γειτονικούς προμαχώνες και στην αντίστοιχη τάφρο.

Το δυτικό άκρο της οχύρωσης από τον προμαχώνα του Παντοκράτορα έως τον προμαχώνα του Αγίου Ανδρέα

Πόσοι ήταν οι προμαχώνες στον οχυρωματικό περίβολο του Χάνδακα και ποια είναι τα ονόματά τους.

Ο οχυρωματικός περίβολος του Χάνδακα, αποτελείται από επτά επιβλητικούς, στιβαρούς στην κατασκευή προμαχώνες, που ενώνονται μεταξύ τους με ευθύγραμμα τμήματα.

Τα ονόματά τους προέρχονται άλλοτε από μικρές παρακείμενες εκκλησίες: Άγιος Ανδρέας, Παντοκράτορας, Βηθλεέμ, Ιησούς, άλλοτε από ονόματα προβλεπτών και αξιωματούχων, που έδρασαν την περίοδο εκείνη στην Κάντια: Μαρτινέγκο, Βιττούρι, ή τέλος από χαρακτηριστικά της περιοχής όπου βρίσκονται: Σαμπιονάρα ή της Άμμου.

Ποιο είναι το σχήμα των προμαχώνων και ποια η σπουδαιότητά τους.

Οι προμαχώνες έχουν σχήμα τριγωνικό ή σχήμα καρδιάς, εκτός του Αγίου Ανδρέα στα δυτικά και της Σαμπιονάρα στα ανατολικά, οι οποίοι είναι ατελείς και λιγότερο ισχυροί. Και μάλιστα στάθηκαν αφορμή, κατά την τελευταία φάση της πολιορκίας (1645-1669), οι Τούρκοι να συγκεντρώσουν όλα τους τα πυρά στους δύο αυτούς ακραίους παραθαλάσσιους και ασθενέστερους προμαχώνες και να πετύχουν έτσι τη συνθηκολόγηση και την παράδοση της πόλης από τους Βενετούς.

Στη διάρκεια της πολιορκίας, οι δύο αυτοί προμαχώνες, ισοπεδώθηκαν σχεδόν ολοκληρωτικά και ανακατασκευάστηκαν από τους Τούρκους με νέο σχεδιασμό.

Γενικά, όμως, οι προμαχώνες φτιάχτηκαν με τέτοιο τρόπο, έτσι ώστε να εξασφαλίζουν μεγαλύτερη προστασία και να μην προκαλούν ζημιές στον απέναντι προμαχώνα. Γι'αυτό και η απόστασή τους είναι με ακρίβεια υπολογισμένη, έτσι ώστε να διασταυρώνονται μεταξύ τους τα πυρά από τα κανόνια που είναι τοποθετημένα στους ειδικά διαμορφωμένους χώρους.

Ο προμαχώνας Βηθλεέμ

Ο προμαχώνας του Αγίου Ανδρέα που ανακατασκευάστηκε από τους Τούρκους. Στο βάθος ο προμαχώνας του Παντοκράτορα

Πώς χρησιμοποιήθηκαν οι προμαχώνες στο πέρασμα των χρόνων και ποιος ο σημερινός του ρόλος.

Οι προμαχώνες χρησιμοποιήθηκαν από εποχή σε εποχή και εξυπηρετούσαν κάθε φορά τις ανάλογες ανάγκες που προέκυπταν. Στην Ενετοκρατία, είχαν ως σκοπό την άμυνα της πόλης, ενώ την περίοδο της Κρητικής Πολιτείας, χρησιμοποιήθηκαν ως χώροι στρατοπέδευσης των στρατευμάτων των ξένων δυνάμεων.

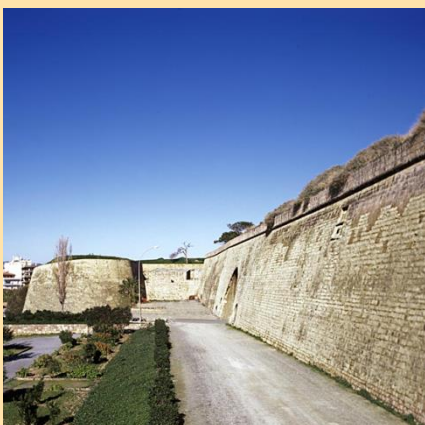
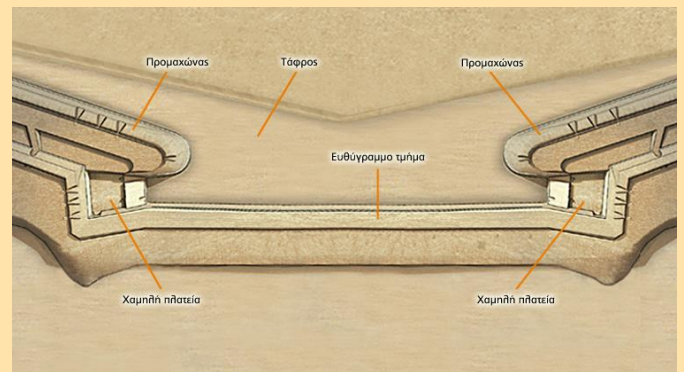
Σήμερα, με την αποκατάσταση του οχυρωματικού περιβάλλοντος, το μνημείο αποκτά σύγχρονη ταυτότητα και αυτό που προσφέρει είναι χώροι αναψυχής, πολιτιστικών εκδηλώσεων και περιπάτου, με έντονο το πράσινο στοιχείο.

Ο προμαχώνας Ιησού στη σημερινή του μορφή

Πώς ήταν κατασκευασμένοι οι προμαχώνες και πώς ανακατασκευάστηκαν στο πέρασμα των χρόνων.

Οι προμαχώνες ενώνονται μεταξύ τους με ευθύγραμμα τμήματα (cortine), που εσωτερικά αποτελούνται από ισχυρή επιχωμάτωση και εξωτερικά από λιθινή τοιχοποιία με έντονη κλίση (scarpa). Τα θεμέλια είναι πολύ ισχυρά, στη βάση των τειχών, έτσι ώστε να μπορούν να συγκρατούν και να στηρίζουν όλη αυτή την τεράστια κατασκευή.

Η κλίση της εξωτερικής τοιχοποιίας δεν κάλυπτε όλο το ύψος του τείχους, αλλά το τελευταίο τμήμα στην κορυφή ήταν κάθετο και ονομαζόταν παραπέτο (parapetto) και ξεχώριζε ένα λιθινό διάστημα ημικυκλικής διατομής, το κορντόνε (cordone). Στο τμήμα αυτό συχνά διαμορφώνονταν πολεμίστρες για την προστασία των στρατιωτών που κινούνταν και πολεμούσαν εκεί.

Το ευθύγραμμο τμήμα που ενώνει τον προμαχώνα Μαρτινέγκο με τον προμαχώνα Βηθλεέμ

Η έντονη αυτή κλίση της εξωτερικής τοιχοποιίας ήταν ιδιαίτερα αποτελεσματική, αφού διευκόλυνε την απόκρουση των βλημάτων των εχθρών κατά τη διάρκεια της πολιορκίας. Επιπλέον, σημαντικός ήταν και ο ρόλος της εσωτερικής επιχωμάτωσης, με τα ευθύγραμμα τμήματα και τους προμαχώνες, παρέχοντας τη δυνατότητα συγκράτησης των βλημάτων στο εσωτερικό της και αποτρέποντας την καταστροφή της πόλης.

Το ευθύγραμμο τμήμα μεταξύ των προμαχώνων Παντοκράτορα με τον προμαχώνα Αγίου Ανδρέα

Το ευθύγραμμο τμήμα που ενώνει τον προμαχώνα Μαρτινιέγκο με τον προμαχώνα Βηθλεέμ

Από την πλευρά της θάλασσας, δε δόθηκε μεγάλη βαρύτητα στην οχύρωση, αφού οι Βενετοί ήταν σίγουροι για την προστασία της, εξαιτίας του ισχυρού τους στόλου. Όμως, έφτιαξαν ευθύγραμμο τμήματα, αποτελούμενα και αυτά από ισχυρή εξωτερική τοιχοποιία και εσωτερική επιχωμάτωση.

Στο τέλος των τειχών, στο παραπέτο, ανοίχθηκαν κανονιοθυρίδες, για την αντιμετώπιση των επιθέσεων από τη θάλασσα, τόσο από τους Βενετούς αρχικά στα ανατολικά, όσο και από τους Τούρκους στα δυτικά, αργότερα.

Η παράκτια οχύρωση του Χάνδακα με τις επάλξεις από τον κόλπο του Δερματά και δυτικά. G. Gerola, 1900, Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη, Ηράκλειο

Το θαλάσσιο τείχος από τον Κούλε

Σήμερα, τα τμήματα από τη βενετσιάνικη οχύρωση, προσφέρονται ως ιδανικοί χώροι αναψυχής και περιπάτου μέσα σε μια όαση πρασίνου.

Ευθύγραμμο τμήμα από τον προμαχώνα Βηθλεέμ στον προμαχώνα Παντοκράτορα, όπως είναι σήμερα

Τι ήταν οι επιπρομαχώνες.

Οι επιπρομαχώνες (cavalieri) ήταν πρόσθετα οχυρωματικά έργα, μικρής κλίμακας, πάνω στα ευθύγραμμα τμήματα αρχικά και αργότερα πάνω ή κοντά στους προμαχώνες. Οι Βενετοί έκριναν ότι ήταν αναγκαία η κατασκευή τους για την καλύτερη επόπτευση της περιοχής και κυρίως πέρα από την τάφρο.

Η επιλογή της θέσης για την κατασκευή τους εξαρτιόταν κάθε φορά από διάφορους παράγοντες, όπως η μορφολογία του εδάφους έξω από την τάφρο.

Πώς ονομάζονται οι επιπρομαχώνες που σώζονται σήμερα.

ΣΤΟΝ οχυρωματικό περίβολο του Χάνδακα σώζονται σήμερα τέσσερις επιπρομαχώνες: ο επιπρομαχώνας Ζάνε, που θεμελιώθηκε σε υψηλότερο επίπεδο, στη δυτική πλευρά του προμαχώνα Σαμπιονάρα ή Άμμου) και επενδύθηκε με τοιχοποιία, σήμερα έχει σε μεγάλο του μέρος καταστραφεί, ο επιπρομαχώνας Βιττούρι πάνω στον ομώνυμο προμαχώνα, ο επιπρομαχώνας Μαρτινέγκο, το ψηλότερο σημείο της οχύρωσης, στον ομώνυμο προμαχώνα (τάφος Νίκου Καζαντζάκη) και τέλος ο επιπρομαχώνας Αγ. Ανδρέα προστέθηκε από τους Τούρκους κατά τις εργασίες ανακατασκευής του ομώνυμου προμαχώνα.

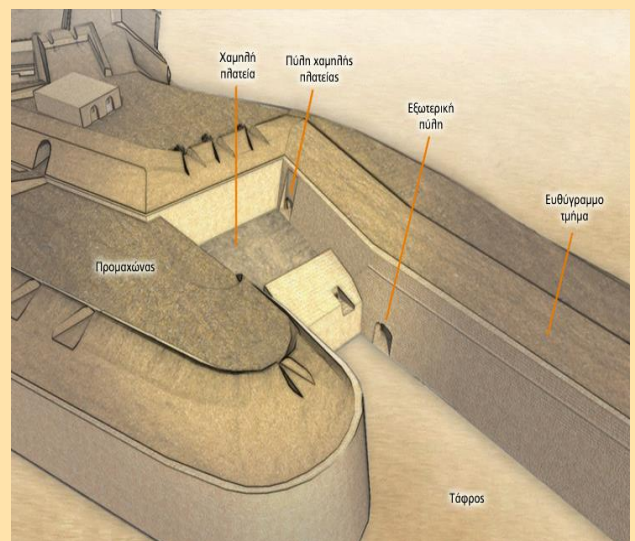

Ο επιπρομαχώνας Μαρτινέγκο δεσπόζει βόρεια του ομώνυμου προμαχώνα

Τι ήταν οι χαμηλές πλατείες.

Χαρακτηριστικό στοιχείο των προμαχώνων αποτελεί η χαμηλή πλατεία (piazza bassa). Αυτή βρισκόταν στο σημείο ένωσης των προμαχώνων με το ευθύγραμμο τμήμα και σε επίπεδο χαμηλότερο από αυτό του προμαχώνα και ψηλότερο από αυτό της τάφρου. Κάθε «πραγματικός προμαχώνας» είχε δύο χαμηλές πλατείες.

Οι χώροι αυτοί προστατεύονταν από τα αντίστοιχα κυκλικά τμήματα-προεξοχές σε σχήμα λοβού αυτιού, ορεκιόνι (orecchioni) των προμαχώνων.

Πώς ήταν κατασκευασμένες οι χαμηλές πλατείες και σε τι εξυπηρετούσαν.

Αρχικά, οι πλατείες ήταν καλυμμένες με οροφή, για την καλύτερη προστασία των αμυνομένων. Όμως, εξαιτίας του καπνού και του εκκωφαντικού θορύβου, οι Βενετοί άρχισαν να κατασκευάζουν ανοικτές πλατείες.

Σε κάθε χαμηλή πλατεία κατασκευάζονταν από χώμα και επενδύονταν με ισχυρή τοιχοποιία τα μερλόνι (merloni). Σ'αυτά ανοίγονταν δύο κτιστές κανονιοθυρίδες για την τοποθέτηση των κανονιών, που προστάτευαν το ευθύγραμμο τμήμα με την τάφρο και τον απέναντι προμαχώνα.

Η μια από τις κανονιοθυρίδες είναι καλυμμένη και η άλλη ανοικτή με διαφορετικό εύρος σκόπευσης.

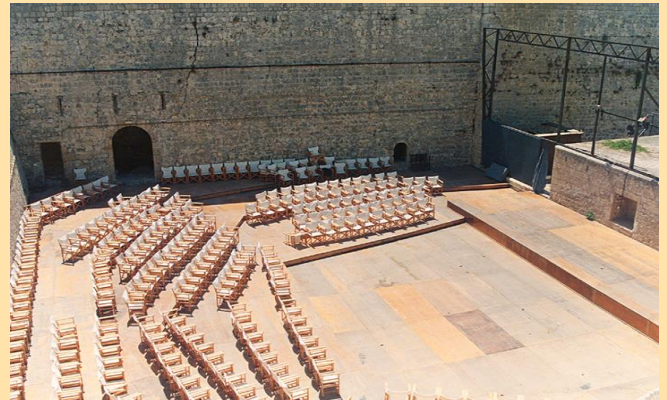
Η επικοινωνία των στρατιωτών με την πόλη και την τάφρο, γίνονταν μέσα από λιθόστρωτους θολοσκεπείς διαδρόμους, που είχαν ανοικτεί κάτω από τις επιχωματώσεις.

Ποια η χρήση σήμερα των χαμηλών πλατειών και ποιες είναι οι πιο γνωστές.

Σήμερα, με την πλήρη αποκατάσταση μέρους των χαμηλών πλατειών, έχουν δημιουργηθεί κατάλληλοι χώροι, όπως είναι το κηποθέατρο «Μάνος Χατζιδάκις», η χαμηλή πλατεία του προμαχώνα Βηθλεέμ, όπου γίνονται θεατρικές παραστάσεις, μουσικές εκδηλώσεις και άλλα πολιτιστικά δρώμενα.

Πανοραμική άποψη της νότιας χαμηλής πλατείας του προμαχώνα Βηθλεέμ

Το μικρό κηποθέατρο «Μάνος Χατζιδάκις»

ΠΥΛΕΣ

- Ποιες ήταν οι πύλες που υπήρχαν στην πόλη.

Οι πύλες ήταν το πέρασμα για τη διακίνηση των πληθυσμών, των προϊόντων και των στρατιωτών. Σε κάθε περίπτωση, υπήρχε ένας μακρύς θολοσκεπής διάδρομος που οδηγούσε από την πόλη προς την ύπαιθρο ή προς το χώρο των χαμηλών πλατειών και από εκεί στην τάφρο.

Σε πολλές περιπτώσεις, οι πύλες αποτελούσαν μοναδικά μνημεία αναγεννησιακής αρχιτεκτονικής του 16^{ου} και 17^{ου} αιώνα.

Οι έξοδοι των πυλών προστατεύονταν από τα στρογγυλά τμήματα ορεικίονε, των προμαχώνων και τις χαμηλές πλατείες.

Μάλιστα, για την καλύτερη ασφάλεια και προστασία της πόλης, οι πύλες άνοιγαν με την ανατολή του ηλίου και έκλειναν με τη δύση του, με βαριές πόρτες. Επίσης, την ασφάλεια αυτή συμπλήρωνε και η φρούρηση που υπήρχε από φρουρούς για τον έλεγχο της διακίνησης πληθυσμού και προϊόντων.

- Πώς ονομάζονται οι πύλες και ποια ήταν τα χαρακτηριστικά καθεμιάς από αρχιτεκτονική άποψη.

Πύλη Αγίου Γεωργίου (ανατολικά)

Πότε φτιάχτηκε η Πύλη του Αγίου Γεωργίου και από ποιον.

Η πύλη του Αγίου Γεωργίου κατασκευάστηκε από τον Τζούλιο Σαβοριάνο το διάστημα 1562-1566, μια περίοδο πολύ σημαντική, αφού ο Σαβοριάνο, ο σπουδαίος αυτός στρατιωτικός μηχανικός και αρχιτέκτονας, έδωσε στην οχύρωση του Χάνδακα την οριστική της μορφή. Στο κεντρικό τμήμα της πύλης, προς το εσωτερικό της πόλης, υπήρχε ανάγλυφη μαρμάρινη στρογγυλή πλάκα, με την εικόνα του Αγίου Γεωργίου καβαλάρη και μαρτυρούσε ότι ήταν αφιερωμένη στον στρατιωτικό αυτόν Άγιο.

Τι εξυπηρετούσε η Πύλη του Αγίου Γεωργίου και ποια είναι τα αρχιτεκτονικά της χαρακτηριστικά.

Η πύλη του Αγίου Γεωργίου οδηγούσε προς τις ανατολικές επαρχίες της πόλης, στο προάστιο του Μαρουλά και το Λοιμοκαθαρτήριο, γι' αυτό και ονομαζόταν Πύλη του Μαρουλά ή Πύλη του Λαζαρέτο. Η είσοδος της πύλης από την πλευρά της πόλης είχε, σε κάτοψη, σχήμα αντεστραμμένου T και ήταν κατασκευασμένη από λαξευμένη λιθοδομή, κτισμένη κατά το ισόδομο σύστημα. Η πρόσοψη διαμορφώθηκε έτσι ώστε να δώσει μνημειακή μορφή και η σύνθεση αναπτύχθηκε με την τήρηση αυστηρών κατακόρυφων αξόνων συμμετρίας, από τους οποίους ο κεντρικός τονίστηκε ιδιαίτερα. Εκεί τοποθετήθηκε η καμαρόσχημη είσοδος που οριοθετούσαν δύο προεξέχουσες πλατιές ψευδοπαραστάδες. Η είσοδος τονίστηκε ιδιαίτερα με την προσθήκη μιας κατασκευής με αποκλειστικά διακοσμητικό ρόλο: ιωνικοί κίονες υποβάσταζαν θριγκό*, στον οποίο είχε χαραχθεί η χρονολογία 1565.

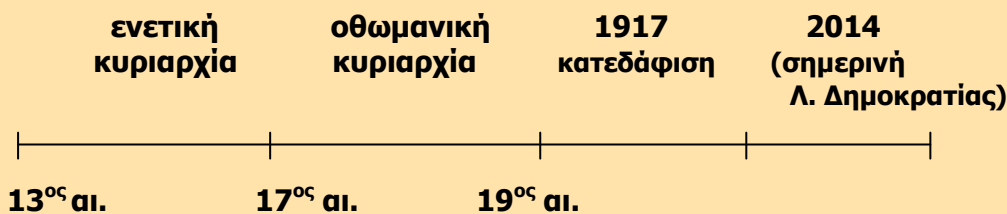
Εκατέρωθεν της κεντρικής εισόδου, υπήρχαν δύο χώροι που χρησίμευαν για την αποθήκευση όπλων και πολεμοφοδίων, καθώς και για την παραμονή της φρουράς.

Σε ποια κατάσταση διατηρείται σήμερα η πύλη αυτή.

Από την πύλη σώζεται μόνο η έξοδος της στη Λεωφόρο Ικάρου, ιδιαίτερα λιτή, κατασκευασμένη και από το βόρειο ορεικίονε του προμαχώνα Βιττούρι, όπου η κάτοψη της πύλης παρουσίαζε κάποιες ιδιομορφίες σε σχέση με τις άλλες πύλες του φρουρίου.

Όμως, η μνημειακή αυτή πρόσοψη, κατεδαφίζεται το 1917 για τη διάνοιξη της Λεωφόρου Δημοκρατίας.

Ποια είναι η ιστορική γραμμή του χρόνου, για το μνημείο από την κατασκευή του μέχρι σήμερα.

Η πύλη του Αγίου Γεωργίου, όπως ήταν πριν από την κατεδάφιση της του 1917, Ιστορικό Μουσείο, Ηράκλειο

Το εσωτερικό της πύλης του Αγίου Γεωργίου, όπως έχει διαμορφωθεί σήμερα σε χώρο εκθέσεων

* **θριγκός** =μέρος των αρχαίων κτιρίων που βρίσκεται πάνω από τους κίονες. Ο θριγκός αποτελείται από ένα απλό δωρικό επιστύλιο και από δωρική ζωφόρο, δηλαδή τρίγλυφα και μετόπες.

Πύλη Ιησού (νότια)

Εσωτερική άποψη της πύλης Ιησού με τις προσθήκες που έκαναν οι Τούρκοι, G. Gerola, 1902-1904

Η πύλη Ιησού στη σημερινή μορφή

Πότε φτιάχτηκε η Πύλη του Ιησού και από ποιον.

Η Πύλη του Ιησού ή Καινούργια Πόρτα, όπως ονομάζεται σήμερα, ήταν η τρίτη στη σειρά μεγάλη πύλη του χερσαίου τμήματος των τειχών, στην οποία ανακατασκευάστηκε μνημειακή πρόσοψη. Είναι έργο του Μικέλε Σανμικέλι.

Το όνομά της, όπως και εκείνο του ομώνυμου παράπλευρου προμαχώνα, οφείλεται στην εκκλησία του Ιησού Χριστού που βρισκόταν προς την εξωτερική πλευρά της οχύρωσης.

Τι εξυπηρετούσε η Πύλη του Ιησού και ποια είναι τα αρχιτεκτονικά της χαρακτηριστικά.

Η πύλη του Ιησού οδηγούσε προς τις νότιες επαρχίες και σε αυτή κατέληγε ο νότιος οδικός άξονας της πόλης, η σημερινή οδός Έβανς.

Πρόκειται από τα πιο ωραιότερα μνημειακά έργα αρχιτεκτονικής. Είναι κατασκευασμένη από λαξευμένη λιθοδομή κτισμένη με το ισόδομο σύστημα και είναι επενδεδυμένη με λαξεμένους λίθους και οργανωμένη σε κατακόρυφους άξονες συμμετρίας.

Η κατασκευή αποτελείται από μια επιμήκη θολοσκεπή διάβαση, η οποία έχει δύο παράπλευρους θολοσκεπείς χώρους, στην πλευρά προς το εσωτερικό της πόλης. Το μήκος τους είναι αρκετά μικρότερο από το μήκος της διάβασης, με αποτέλεσμα η πύλη να έχει σε κάτοψη, σχήμα αντεστραμμένου T. Υπήρχαν και άλλα ανοίγματα με δευτερεύουσες εισόδους προς τους βοηθητικούς χώρους εντός της στοάς, που χρησιμοποιούνταν για την αποθήκευση όπλων και την παραμονή της φρουράς που έλεγχε την πύλη. Σε καθέναν από τους χώρους αυτούς υπήρχε ένας αεραγωγός που διευκόλυνε τον αερισμό τους. Από την μεσαία πόρτα άρχιζε ο δρόμος προς τις επαρχίες Πεδιάδας Βιάννου και Μονοφατισίου. Πάνω από την πόρτα αυτή είναι η επιγραφή JVS-ΙΗΣΟΥΣ.

Από την Καινούργια Πόρτα έμπαινε το κουτούτο** του υδραγωγείου Μοροζίνι ακολουθούσε το τείχος και κατέληγε στις Τρεις Καμάρες.

** ΚΟΥΤΟΥΤΟ = χτιστό αυλάκι.

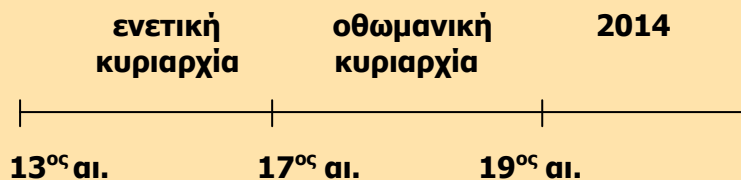
Αντίθετα με την εσωτερική όψη της πύλης, η αντίστοιχη εξωτερική ήταν ιδιαίτερα λιτή. Έχει ένα απλό θύρωμα, επάνω από το οποίο έχει εντοιχιστεί πλάκα με χαραγμένη τη χρονολογία αποπεράτωσης (1567), καθώς και ανάγλυφες πλάκες με τον φτερωτό Λέοντα του Αγίου Μάρκου και τα οικόσημα με τα αρχικά των ονομάτων των αξιωματούχων του Χάνδακα, οι οποίοι είχαν την ευθύνη της κατασκευής της.

Σε ποια κατάσταση διατηρείται σήμερα η πύλη αυτή.

Η πύλη σήμερα έχει αναστηλωθεί και έχει ενταχθεί στις πολιτιστικές διαδρομές της πόλης και στην οποία θα φιλοξενηθεί η έκθεση για τη ζωή και το έργο του Νίκου Καζαντζάκη καθώς βρίσκεται και σε μικρή απόσταση από τον τάφο του μεγάλου Κρητικού συγγραφέα το Μαρτινέγκο. Κατά μήκος της κεντρικής αίθουσας θα αναπτυχθούν οι αναφορές στα έργα του και στους σταθμούς της δημιουργίας του Ηρακλειώτη διανοητή. Η δεξιά αίθουσα θα περιλαμβάνει το κυρίως βιογραφικό σκέλος με χώρο παράλληλων εκδηλώσεων και μικρό πωλητήριο ενθυμίων.

Ποια είναι η ιστορική γραμμή του χρόνου, για το μνημείο από την κατασκευή του μέχρι σήμερα.

Πύλη Παντοκράτορα (δυτικά)

Από ποιον φτιάχτηκε η Πύλη του Παντοκράτορα.

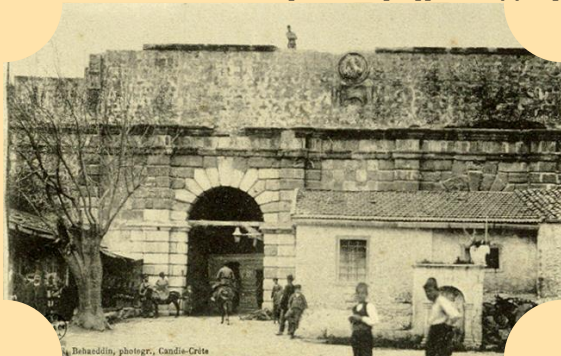
Η τέταρτη κύρια πύλη που σχεδιάστηκε από τον Μικέλε Σανμικέλι, στο τέρμα της Πλατιάς Στράτας. Η πύλη αναφέρεται και **Ranigra**, αντί της λέξης Παντοκράτωρ.

Πώς χαρακτηρίζεται η πύλη του Παντοκράτορα από αρχιτεκτονική άποψη.

Η πύλη του Παντοκράτορα περιλαμβάνει δύο θολοσκεπείς διαβάσεις, με διαφορετικές εισόδους, που η μία ενώνει την πόλη με τις δυτικές επαρχίες της και η άλλη με καθαρά στρατιωτικό χαρακτήρα, οδηγεί στο χώρο της νότιας χαμηλής πλατείας του ομώνυμου προμαχώνα.

Πάνω από το θύρωμα της κεντρικής πύλης, υπάρχει σε ανάγλυφο η μορφή του Παντοκράτορα με επιγραφή στα λατινικά **OMNIPOTENS=Παντοκράτορας**, ενώ στην εξωτερική πλευρά, στην αντίστοιχη θέση, είναι γραμμένη επιγραφή με ελληνικούς χαρακτήρες. Η μνημειακή πρόσοψη που περιλαμβάνει δυο καμαρόσχημες εισόδους πλαισιωμένες από παραστάδες, χαρακτηρίζεται από συμμετρία και εναλλαγή λευκών και σκουρόχρωμων λίθων που χρησιμοποιήθηκαν στην επένδυσή της.

Η πρόσοψή της έχει κατασκευαστεί από λιθοδομή στον τύπο της «αγροτικής λιθοδομής». Οι εναλλαγές, στον τύπο της «σκακιέρας», των λευκών με τις σκουρόχρωμες πλάκες δίνουν ένα ενδιαφέρον και άρτιο, αισθητικά, αποτέλεσμα. Επάνω από το κεντρικό τμήμα της πρόσοψης υπάρχει θριγκός.

Η πύλη του Παντοκράτορα, όπως ήταν στις αρχές του 20ού αι., R.Behaeddin, 1900, Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη, Ηράκλειο

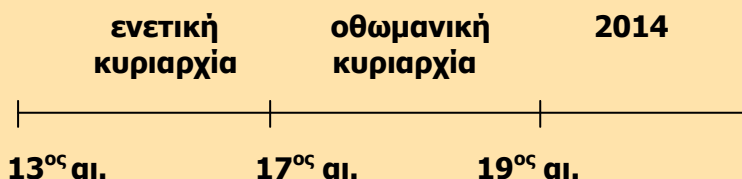

Η βενετσιάνικη πύλη του Παντοκράτορα δίπλα στη σημερινή Χανιώπορτα

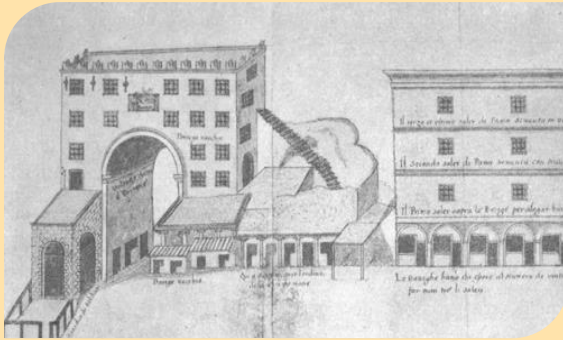
Σε ποια κατάσταση διατηρείται σήμερα η πύλη αυτή.

Η πύλη βρίσκεται σήμερα σε πολύ καλή κατάσταση και μάλιστα είναι σε ένα από τα κεντρικά σημεία της πόλης του Ηρακλείου.

Ποια είναι η ιστορική γραμμή του χρόνου, για το μνημείο από την κατασκευή του μέχρι σήμερα.

Πύλη Voltone

Η πύλη, όπως ήταν
την περίοδο της Ενετοκρατίας

Πότε χρονολογείται η πύλη αυτή.

Τη Β΄ Βυζαντινή περίοδο (961 - 1204) είχε χτιστεί η πύλη του Φόρου ή Αραστά. Λίγο νοτιότερα απ' αυτήν, οι Βενετοί, στα μέσα του 15ου αιώνα, κατασκεύασαν την πύλη Portone ή Porta Civitatis ή Porta Maestra που συνέδεε την παλιά πόλη με τα προάστια - βούργους όπως τα έλεγαν.

Στα μέσα του 16ου αιώνα, ο νέος γιγαντιαίος οχυρωματικός περίβολος του Χάνδακα καθιστούσε ανενεργή την πύλη αυτή για την άμυνα της πόλης. Έτσι στα 1533 η Κύρια Πύλη ή Portone κατεδαφίστηκε και στη θέση της χτίστηκε μια μνημειώδης πύλη, η Voltone.

Πώς ήταν κατασκευασμένη η πύλη και πώς καταστράφηκε.

Ήταν ένα εντυπωσιακό τετραόροφο κτίσμα όπου στεγάστηκαν αποθήκες και μια φυλακή. Στο ισόγειο διαμορφώθηκαν στην ανατολική πλευρά ένα στρατιωτικό φυλάκιο και στη δυτική καταστήματα. Σύμφωνα με τα παλιά βενετσιάνικα σχέδια που διασώζουν τη μορφή της πύλης, μια μεγάλη εξωτερική σκάλα που υπήρχε στη δυτική πλευρά οδηγούσε στον προτελευταίο όροφό της. Η Voltone διατηρήθηκε ως το 19ο αιώνα, οπότε στα 1856 κατέρρευσε από έναν ισχυρό σεισμό.

Σε ποια κατάσταση διατηρείται σήμερα η πύλη αυτή.

Τα θεμέλια της πύλης ανακαλύφθηκαν το 1992, όταν στην περιοχή γινόταν έργα της Δ.Ε.Υ.Α.Η. Φάνηκε, τότε ότι οι βάσεις της πύλης είχαν κατασκευαστεί από μεγάλους λαξευτούς ογκόλιθους, που στηριζόταν στο φυσικό βράχο. Το μνημείο αφού σχεδιάστηκε και φωτογραφήθηκε, σκεπάστηκε πάλι, μια και βρισκόταν στο κεντρικότερο οδικό σημείο της πόλης.

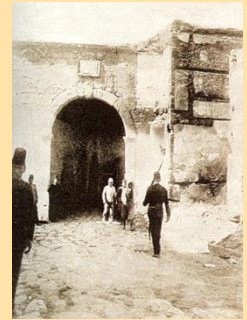
ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

Οι τρεις αυτές πύλες: Αγίου Γεωργίου, του Ιησού (Καινούργια Πόρτα) και του Παντοκράτορα (Χανιώπορτα), από τις οποίες επικοινωνούσε η πόλη με την ύπαιθρο, έκλειναν με βαριές και στέρες πόρτες στην έξοδο και στην είσοδό τους, μετά τη δύση του ηλίου και άνοιγαν με την ανατολή του.

Ποιες ήταν οι παράκτιες πύλες που πλαισίωναν τα όρια της πόλης.

Οι παράκτιες πύλες που πλαισίωναν την πόλη του Ηρακλείου, ήταν οι εξής:

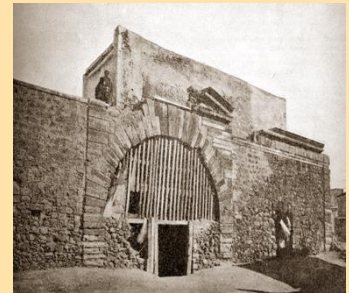
- ✓ Η **πύλη του Μόλου**, όπου **χρησιμοποιήθηκε** για την **επικοινωνία** με το λιμάνι και **καταστράφηκε** με τα **γεγονότα** του **Αυγούστου** του **1898**. **Βρίσκεται** στο **τέρμα** της **25^{ης} Αυγούστου**.

Η πύλη του Μόλου πριν τα γεγονότα του 1898, Illustrated London News

- ✓ Η **πύλη των Νεωρίων**, που **οδηγούσε** στο **χώρο** των **νεωρίων** και **κατεδαφίστηκε** στις **αρχές** του **20^{ου} αιώνα**.

- ✓ Η **πύλη του Δερματά**, που **βρισκόταν** στη **μέση** **περίπου** του **παράκτιου τείχους**, στον **ομώνυμο κόλπο**. Η πύλη αυτή **ένωνε** το **εσωτερικό** της πόλης με το **τμήμα** αυτό της **θάλασσας**. **Σήμερα** **σώζεται** **μόνο** η **εσωτερική** της **όψη**.

Η πύλη του Δερματά εσωτερική άποψη, G.Gerola, 1901-1902

- ✓ Η **πύλη του Αγ. Ανδρέα**, όπου **κατασκευάστηκε** στη **βορειοδυτική πλευρά** του **ομώνυμου προμαχώνα**. **Σήμερα** **σώζονται** **μόνο** **κάποια** **ίχνη** της **επί** της **παραλιακής λεωφόρου**.
- ✓ Η **πύλη της Σαμπιονάρα** (ή **Άμμου**, **sabio=άμμος** στα ιταλικά). **Βρίσκεται** στη **βορειοδυτική πλευρά** του **ομώνυμου προμαχώνα** και **οδηγούσε** μέσω μιας **μεγάλης ανηφόρας** στο **εσωτερικό** της πόλης.

ΡΗΓΜΑΤΑ ΠΥΛΩΝ

Ποια είναι τα ρήγματα που δημιουργήθηκαν στα διάφορα τμήματα των πυλών, με την εμφάνιση του αυτοκινήτου, στις αρχές του 20ού αιώνα.

Στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, με την εμφάνιση του αυτοκινήτου, κρίθηκε αναγκαίο, για την καλύτερη εξυπηρέτησή του, να δημιουργηθούν ρήγματα σε τμήματα του τείχους δίπλα στις βενετσιάνικες πύλες, που τώρα βρίσκονταν σε αχρηστία.

Έτσι, δημιουργήθηκε το ρήγμα γνωστό ως Καινούρια Πόρτα, ανατολικά της πύλης του Ιησού και θα γεφυρωθεί τη δεκαετία του 1970.

Η Καινούρια Πόρτα πριν τη γεφύρωση του ρήγματος

Ένα άλλο ρήγμα γνωστό ως Χανιώπορτα, δημιουργείται ανατολικά της πύλης του Παντοκράτορα, που γεφυρώνεται το 1917.

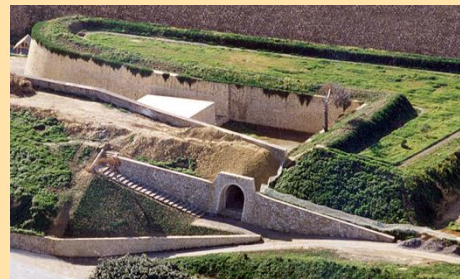
Η νεότερη πύλη, Χανιώπορτα, δίπλα στην εξωτερική βενετσιάνικη πύλη του Παντοκράτορα

Βόρεια του προμαχώνα και της πύλης του Αγ. Ανδρέα δημιουργείται νέο ρήγμα, που όμως δεν προβλέπει τη διατήρηση της βενετσιάνικης πύλης.

Τέλος, έχουμε το ρήγμα το γνωστό ως «Κομμένο Μπεντένι» που δημιουργείται στο ευθύγραμμο τμήμα μεταξύ του προμαχώνα Μαρτινέγκο και Βηθλεέμ και γεφυρώνεται κατά τη δεκαετία του 1960.

Η βοηθητική πύλη της Βηθλεέμ, που οδηγούσε στη βόρεια χαμηλή πλατεία του ομώνυμου προμαχώνα, G.Gerola, 1901-1902

Η αναστηλωμένη πύλη Βηθλεέμ, που οδηγεί στη νότια χαμηλή πλατεία του ομώνυμου προμαχώνα

ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΕΣ ΠΥΛΕΣ

Γιατί δημιουργήθηκαν στρατιωτικές πύλες; Ποια η χρησιμότητά τους.

Εκτός από τις κύριες πύλες του οχυρωματικού περιβόλου, υπήρχαν και οι βοηθητικές ή πύλες με στρατιωτικό χαρακτήρα, που χρησιμοποιούνταν αποκλειστικά από τους στρατιώτες. Από αυτές μπορούσαν να εισέλθουν στο χώρο της χαμηλής πλατείας και από εκεί στην τάφρο. Σε κάθε προμαχώνα με δυο χαμηλές πλατείες αντιστοιχούσαν δυο τέτοιες πύλες.

Μόνο στον προμαχώνα του Παντοκράτορα δεν συνέβαινε αυτό, γιατί από την κύρια πύλη ξεκινούσαν δυο στοές, όπου η μια οδηγούσε προς την έξω περιοχή της πόλης και η άλλη προς τη νότια χαμηλή πλατεία του προμαχώνα.

ΤΑΦΡΟΣ

Τι ήταν η τάφρος και ποια η χρησιμότητά της.

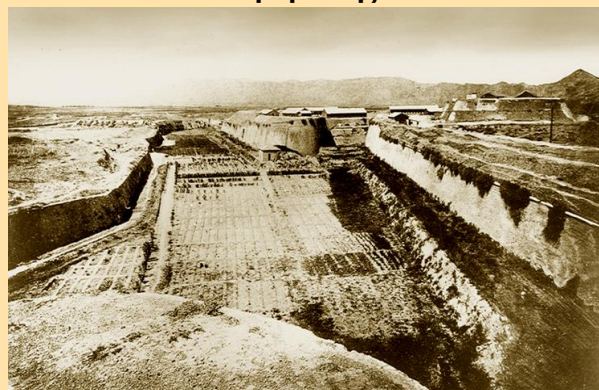
Η τάφρος ήταν ένα απαραίτητο στοιχείο κάθε οχυρού περιβόλου και βρισκόταν γύρω και έξω από αυτόν.

Αυτό που έκανε η τάφρος ήταν να εμποδίζει τον εχθρό να πλησιάσει το φρούριο και τον κρατούσε, όσο γινόταν, σε μεγαλύτερη απόσταση. Κάποιες φορές, μάλιστα, γέμιζε και νερό, πράγμα που δυσκόλευε ακόμα περισσότερο την προσέγγιση στο κυρίως φρούριο.

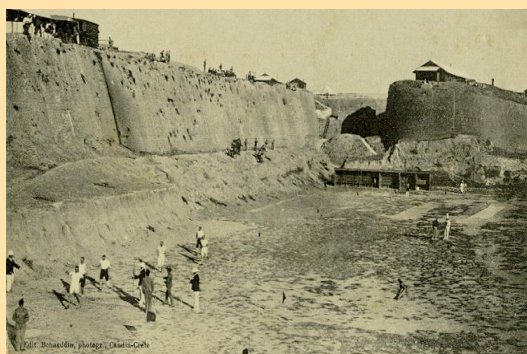
Μετά, όμως, την αλλαγή της τεχνικής του πολέμου, όπου δημιουργήθηκαν οι προμαχώνες, η τάφρος που ήταν γεμάτη με νερό, δεν ήταν πλέον ικανή να εξυπηρετήσει τις νέες ανάγκες της άμυνας. Έτσι δημιουργήθηκε μια βαθύτερη, πλατύτερη και ξηρή τάφρος, όπου μεγάλωνε την απόσταση των δύο αντιπάλων και κρατούσε τους επιτιθέμενους μακριά από το οχυρό. Υπήρχε όμως ένας ανοιχτός αγωγός (cunetta) στη μέση της τάφρου, απαραίτητος για τη διοχέτευση των όμβριων υδάτων.

Η ανατολική τάφρος του φρουρίου του Χάνδακα. Σε πρώτο πλάνο ο ναός του Αγίου Φραγκίσκου, Γ. Μαραγιάννης

Η τάφρος μεταξύ των προμαχώνων Ιησού-Μαρτινέγκο, G. Gerola 1901-1902

Η πλευρά απέναντι από το τείχος ονομαζόταν κόντρα σκάρπα (contrascarpa) και ήταν επενδεδυμένη με λιθινή τοιχοποιία, ενώ πάνω από αυτή μπορούσαν να κινηθούν οι αμυνόμενοι πίσω από ένα είδος καλυπτόμενης διάβασης.

Αθλητικές επιδείξεις από τα αγγλικά στρατεύματα στην τάφρο του Χάνδακα, R.Behaeddin, 1900, Βικ. Δημοτική Βιβλιοθήκη, Ηράκλειο

Οι στρατιώτες, στο επίπεδο της τάφρου, έφταναν μέσα από τις ειδικά διαμορφωμένες θολοσκεπείς στοές, που ξεκινούσαν από τις χαμηλές πλατείες των προμαχώνων.

Επίσης, η τάφρος προσφερόταν για αγροτικές καλλιέργειες, σε καιρό ειρήνης.

Τι έχει διασωθεί σήμερα από αυτούς τους χώρους και που χρησιμεύουν.

Σήμερα, σώζεται το μεγαλύτερο τμήμα της τάφρου του Χάνδακα από τον προμαχώνα του Αγ. Ανδρέα μέχρι τον προμαχώνα Σαμπιονάρα. Διακόπτεται όμως από το οδικό δίκτυο που διανοίχτηκε κάθετα στο τείχος και από τη διαμόρφωση του πάρκου Γεωργιάδη στην ανατολική πλευρά της οχύρωσης.

Σήμερα, ο χώρος της τάφρου έχει παραχωρηθεί στους πολίτες και χρησιμοποιείται ως χώρος αναψυχής, παιδικής χαράς, αθλοπαιδιών, περιπάτου και πάντα με πλούσιο το πράσινο στοιχείο.

Το κηποθέατρο «Νίκος Καζαντζάκης» στην τάφρο μεταξύ των προμαχώνων Ιησού-Μαρτινέγκο

Το στάδιο Ελευθερίας διαμορφωμένο στην τάφρο μεταξύ των προμαχώνων Βηθλεέμ-Παντοκράτορα

Τι είναι τα εξωτερικά οχυρά.

Οι Βενετοί δημιούργησαν πρόσθετα οχυρωματικά έργα, στα οποία τοποθετούσαν δυνατά πυροβόλα όπλα. Σκοπός ήταν να απομακρύνουν τον εχθρό από τα αδύνατα σημεία του φρουρίου.

Στις οχυρώσεις αυτές, οι αμυνόμενοι έφταναν μέσα από υπόγειες στοές, που ξεκινούσαν από την τάφρο του φρουρίου.

Σήμερα, σώζεται μόνο ο εξωτερικός προμαχώνας του Αγίου Δημητρίου, ανατολικά της οχύρωσης απέναντι από τον προμαχώνα Βιττούρι.

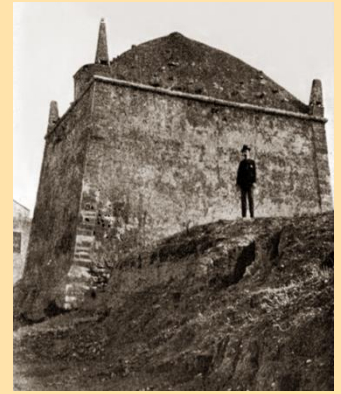

Το εναπομείναν τμήμα του προμαχώνα Αγ. Δημητρίου όπως είναι σήμερα, Γ. Χατζάκης

Τι είναι οι πυριταποθήκες.

Στο εσωτερικό της πόλης είχαν κατασκευαστεί και ειδικό χώρο για την αποθήκευση της πυριτίδας, που φυλάσσονταν σε ειδικά ξύλινα βαρέλια.

Αυτοί οι χώροι ήταν κυκλικοί ή ορθογώνιοι και λιθόκτιστοι, που καλύπτονταν από θολωτή ή πυραμιδοειδή σκεπή. Υπήρχαν συνήθως κοντά στον προμαχώνα του νέου ενετικού οχυρωματικού περιβόλου, αφού είχαν άμεση σχέση με την προετοιμασία και διεξαγωγή πολεμικών επιχειρήσεων.

Η πυριταποθήκη πλησίον των προμαχώνων Βηθλεέμ, σήμερα δε σώζεται, G.Gerola, 1900-1902

Ποια είναι και που βρίσκεται η οπλαποθήκη.

Στο Χάνδακα υπήρχαν κτίσματα μέσα στα οποία γινόταν ή αποθήκευση όπλων. Το σημαντικότερο απ' αυτά ήταν η οπλαποθήκη (Armeria), που κατασκευάστηκε στην ανατολική πλευρά της νέας Λότζια, με την οποία είχε άμεση επικοινωνία και της πλατείας του Αγίου Τίτου.

Κτίστηκε από τους Ενετούς, σε διαφορετικές φάσεις, για να συγκεντρώσει, να φυλάξει και να προστατεύσει το μεγαλύτερο μέρος του οπλισμού τους.

Με ποιο τρόπο σχεδιάστηκε η οπλαποθήκη.

Η επιλογή της θέσης της Αρμερία υπήρξε καθοριστική αφού έπρεπε να βρίσκεται κοντά στα κτίρια των στρατιωτικών Αρχών του νησιού.

Απαρτιζόταν από τρία τμήματα, δηλαδή από το αρχικό κτίριο που ήταν περιορισμένης έκτασης και από τις επεκτάσεις που έκαναν σε αυτό, σε διαφορετικές χρονικές περιόδους, οι ενετοί αξιωματούχοι, προκειμένου η οπλαποθήκη να γίνει επαρκής για τη φύλαξη των όπλων που διέθεταν οι Ενετοί στο νησί.

Μέσα στο κτίριο της Αρμερία φαίνεται ότι υπήρχε μικρός ναΐσκος αφιερωμένος στον Άγιο Νικόλαο.

Πώς χαρακτηρίζεται από αρχιτεκτονική άποψη.

Η αρχική Αρμερία, δώροφο κτίσμα, ήταν κτισμένη με ξυστούς τετράγωνους πορώδεις λίθους, με «σκάρπα» στη βάση, όπως είναι και σήμερα. Στον πάνω όροφο φαίνεται ότι υπήρχαν τρία παράθυρα με τέσσερις επιγραφές στα ενδιάμεσα που καταστράφηκαν στη συνέχεια από τους Οθωμανούς.

Η επέκταση της ανατολικής πλευράς του κτιρίου, είχε τέσσερα παράθυρα στο ισόγειο και μια κεντρική τοξωτή πόρτα. Στον όροφο, υπήρχαν επίσης τέσσερα παράθυρα και μεταξύ αυτών άλλο ένα μεγάλο τοξωτό. Κάτω από τα παράθυρα του ορόφου, ως διαχωριστικό του πάνω ορόφου με το ισόγειο, υπήρχε διάζωμα με τρίγλυφα και μετόπες εναλλάξ προερχόμενα ίσως από άλλο οικοδόμημα.

Ο όροφος της Αρμερία υποβασταζόταν από τετράγωνους λίθινους κίονες, χαρακτηριστικών της ενετικής τοιχοδομίας, και η στέγη από ξύλινους στύλους. Αρχικά διέθετε δυο εισόδους από την πλευρά του Αγίου Τίτου, τις οποίες έκτισαν αργότερα οι Οθωμανοί.

ΣΤΡΑΤΩΝΕΣ ΑΓΙΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ

Πότε χτίστηκαν οι στρατώνες του Αγίου Γεωργίου.

Η ιστορία του κτιρίου που στεγάζει τη Νομαρχία Ηρακλείου, στο ΝΔ τμήμα της Πλατείας Ελευθερίας, ανάγεται στην Ενετοκρατία, όταν το 1585 χτίστηκαν στην ανατολική πύλη οι στρατώνες του Αγίου Γεωργίου, που πήραν το όνομά τους από την ομώνυμη πύλη.

Οι διαστάσεις του ήταν σε μήκος και πλάτος οι ίδιες με το σημερινό κτίριο, αφού χτίστηκε στα θεμέλια του βενετσιάνικου στρατώνα. Το κτίσμα άρχισε νοτιοανατολικά από την πύλη Voltone και κατέληγε στην Piazza d' Armi. Πριν να χτιστούν, ο μισθοφορικός στρατός της Βενετίας έμενε στα σπίτια φτωχών οικογενειών.

Το κτίριο των στρατώνων ήταν επίμηκες και είχε αρχικά μια σειρά 150 δωματίων και δυνατότητα στέγασης 700 στρατιωτών.

Το 1584, με ένα πρόγραμμα που στοίχισε 24.500 δουκάτα, οι Βενετοί είχαν καταφέρει να εξασφαλίσουν 616 μεμονωμένα καταλύματα, ικανά να στεγάσουν 3.000 έως 4.000 στρατιώτες. Είχαν ειδικές αίθουσες για τους αξιωματικούς.

Όταν ήρθε στο Χάνδακα, ως γενικός προβλεπτής, ο Φραγκίσκο Μοροζίνι ανοικοδόμησε το διάδρομο που είχε καταστραφεί και τον στέγασε με θόλο που εξυπηρετούσε τους στρατιώτες, απάλυνε την όραση στους επισκέπτες και έκανε αθάνατο το ωραίο οικοδόμημα. Οι βενετσιάνικοι στρατώνες είχαν επίσης ειδικές αίθουσες για κατοικίες των αξιωματικών.

Πώς τροποποιήθηκε το κτίριο και από ποιους μετά την κατάκτηση των Ενετών.

Αργότερα οι Τούρκοι τροποποίησαν το ενετικό κτίριο και το χρησιμοποίησαν σαν στρατώνα των αυτοκρατορικών γενιτσάρων.

Το 1883, ξεκίνησε η οικοδόμηση νέων στρατώνων από τον αρχιτέκτονα Αθανάσιο Μούση. Για οικοδομικό υλικό χρησιμοποιήθηκαν αρχιτεκτονικά μέλη από την Κνωσό, ενώ το θύρωμα της βόρειας κεντρικής μαρμαρόγλυπτης εισόδου προέρχεται από το ναό του Αγίου Φραγκίσκου (στο σημείο όπου είναι σήμερα το Αρχαιολογικό Μουσείο). Αρχιτεκτονικά ακολουθεί το νεοκλασικό ρεύμα της εποχής, με λιτό σχεδιασμό και σχεδόν ανύπαρκτη διακόσμηση.

Το κτίριο φιλοξένησε το Γυμνάσιο (1898-1907), τη Συλλογή Αρχαιολογικών Ευρημάτων Ηρακλείου μέχρι την ίδρυση του Μουσείου στη σημερινή του θέση, την «Κρητική Πολιτοφυλακή», δηλαδή τον πρώτο τακτικό στρατό της Κρήτης την εποχή που το νησί βρισκόταν υπό την επικυριαρχία του σουλτάνου, το Γερμανικό διοικητήριο (Κράις Κομαντατούρ, 1942-44), ενώ στα υπόγειά του από το 1885 λειτουργούσαν οι κεντρικές φυλακές της πόλης.

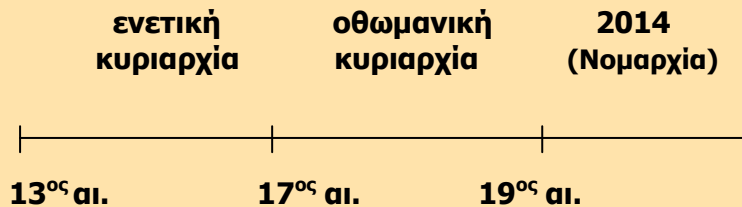
Ηράκλειο, Γυμνάσιο 1902

Σε ποια κατάσταση βρίσκεται σήμερα το κτίριο.

Σήμερα το κτίριο έχει χωριστεί στα 2 και στεγάζει τη Νομαρχία και τα Δικαστήρια.

Ποια είναι η ιστορική γραμμή του χρόνου, για το κτίριο από την κατασκευή του μέχρι σήμερα.

Ποια είναι τα εμβλήματα ως σημείο ύπαρξης της ενετικής κυριαρχίας.

Σε διάφορα σημεία του ενετικού περιβόλου, σε ορεκίονε και κυρίως πάνω από τις πύλες, σε προμαχώνες, σε ευθύγραμμα τμήματα, όπως και στο φρούριο του Κούλε, υπάρχουν εμβλήματα Βενετών ευγενών και αξιωματούχων, οικόσημα, με χρονολογίες ή και μικρές επιγραφές. Αυτά δηλώνουν την ενεργή τους παρουσία και ύπαρξη, καθώς και τη σχέση που είχαν με τις διάφορες κατασκευαστικές φάσεις του φρουρίου.

Εκείνο, όμως, που δηλώνει περισσότερο απ'όλα την παρουσία της βενετικής κυριαρχίας στην πόλη είναι η ανάγλυφη παράσταση του συμβόλου της Βενετίας, το φτερωτό λιοντάρι του Αγίου Μάρκου, που συναντάται σε διάφορους τύπους.

Η παράσταση με τον Παντοκράτορα και τον Λέοντα του Αγίου Μάρκου πάνω από την ομώνυμη πύλη

Πλάκα με πέντε οικόσημα στην εξωτερική πύλη του Αγίου Γεωργίου

Πρόκειται για Έμβλημα της Γαληνοτάτης Δημοκρατίας της Βενετίας. Η Γαληνοτάτη Δημοκρατία της Βενετίας υπήρξε ανεξάρτητο κράτος με πρωτεύουσα την πόλη της Βενετίας. Επιβίωσε για πάνω από χίλια χρόνια, από τα τέλη του 7^{ου} αιώνα ως το 1797 και αποτέλεσε σημαντικό οικονομικό και εμπορικό κέντρο κατά τον ύστερο Μεσαίωνα και την Αναγέννηση.

Το λιοντάρι με τα φτερά απλωμένα και το μπροστινό του πόδι να επιδεικνύει περήφανα την αγγελική φράση: «*Pax tibi, Marce, evangelista meus*», δηλαδή: «*Ειρήνη σε σένα, Μάρκε Ευαγγελιστή μου*», στο εξής θα στόλιζε σημαίες και λάβαρα, πρύμνες και πλώρες, προμαχώνες και ακροπόλεις, οπουδήποτε κυριαρχούσε η Βενετία.

Νεώρια

Τα νεώρια στο Ηράκλειο
την εποχή των Ενετών

Πρόσφατη φωτογραφία

Τα νεώρια του Ηρακλείου υπήρξαν ένα τεράστιο τεχνικό έργο. Η κατασκευή τους χωρίζεται σε τέσσερις φάσεις από τον 15ο-17^ο. Συνολικά χτίστηκαν 19 νεώρια στο Ηράκλειο, ομαδοποιημένα σε τρία οικοδομικά συγκροτήματα, από τα οποία σώζονται σήμερα μόνο τα 5-6 νεώρια.

Τι είναι τα Νεώρια και ποια τα χαρακτηριστικά τους από αρχιτεκτονική πλευρά.

Τα νεώρια είναι στεγασμένοι επιμήκεις χώροι, που μπορούν να στεγάσουν γαλέρες προκειμένου να φυλαχτούν, να επισκευαστούν ή ακόμη και να κατασκευαστούν εξαρχής. Κάθε ένας από τους θόλους των νεωρίων προοριζόταν για μια γαλέρα.

Τρία συγκροτήματα νεωρίων χτίζονται σε διαφορετικές χρονολογικές περιόδους.

Το πρώτο συγκρότημα ονομάζεται **Αρσενάλι Αντίκι** (Arsenali Antichi) και βρίσκεται στο νοτιότερο εσωτερικό και βαθύτερο σημείο του λιμανιού.

Το δεύτερο συγκρότημα των νεωρίων ονομάζεται **Αρσενάλι Βέκι** (Arsenali Vecchi) και κατασκευάζεται δυτικά του πρώτου και τέλος

Τμήμα των Αρσενάλι Βέκι, όπως σώζεται σήμερα

Ποιοι χρησιμοποιούσαν το χώρο την εποχή που κατασκευάστηκε.

Εκτός από τους **Ενετούς**, ο **χώρος χρησιμοποιήθηκε** πιο **παλιά** από τους **Άραβες** και αργότερα από τους **Οθωμανούς**. Η **συνεχής συντήρηση** και **βελτίωσή** του **συνεχίζει** να **αποτελεί κυρίαρχο μέλημα** των **αξιωματούχων** της **οθωμανικής κυριαρχίας**, καθώς το **λιμάνι εξακολουθεί** να **διαδραματίζει σημαντικό ρόλο** στα **αμυντικά** και **εμπορικά δρώμενα** της **εποχής**.

Σε ποια κατάσταση διατηρείται σήμερα το μνημείο και ποια είναι η χρήση του.

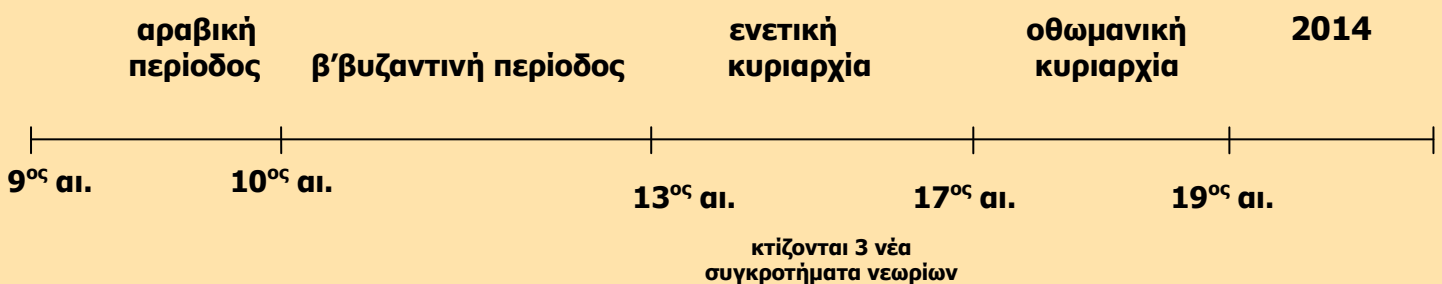
Το **μνημείο σήμερα διατηρείται** σε **πολύ καλή κατάσταση**. Η **χρήση** του είναι να **φιλοξενεί καΐκια** και **κόττερα**.

Ποιες από τις δραστηριότητες που πραγματοποιούνταν άλλοτε εδώ, μεταφέρθηκαν αλλού και πού.

Οι **δραστηριότητες** που **πραγματοποιούνταν** εδώ, **δηλαδή** στο **παλιό λιμάνι**, **μεταφέρθηκαν** στο **νέο λιμάνι**, για **επιβάτες** και **εμπορεύματα** και **βρίσκεται** **ανατολικά** από το **παλιό**.

Ποια είναι η ιστορική γραμμή του χρόνου, για τα νεώρια από την κατασκευή του μέχρι σήμερα.

Ιστορική γραμμή χρόνου

Ενετική οχύρωση-Κούλες

Καστέλλο ντελ Μόλο (Castello del Molo) Ρόκκα α Μάρε (Rocca a Mare) Κούλες, ονομασίες που αποδίδονται στο θαλάσσιο Φρούριο, που δεσπόζει στην είσοδο του ενετικού λιμανιού.

Ο Κούλες σε σχέδιο του M. Boschini, 1651

Ποια ήταν η πρώτη μορφή του μνημείου.

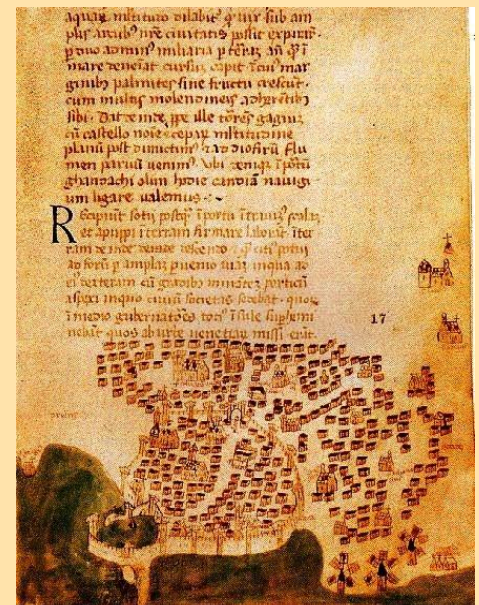
Πριν να κτιστεί το σημερινό οι Ενετοί είχαν κτίσει ένα υψηλό στρογγυλό πύργο με επάλξεις, πάνω σε κλιμακωτό στρογγυλό κρηπίδωμα, και άλλο πύργο μικρότερο στο μικρό βραχίονα. Το φρούριο αυτό, όπως και τα βυζαντινά τείχη του Χάντακα, με τις επάλξεις, έγιναν την εποχή, που οι πόλεμοι γινόταν με τα τόξα και τα ακόντια. Όταν ανακαλύφτηκε η πυρίτιδα και χρησιμοποιήθηκε το τηλεβόλο όπλο το 15^ο αι., τα παλιά αμυντικά συστήματα αχρηστεύτηκαν και απαιτούσαν την αντικατάστασή τους.

Σχεδιάγραμμα του Erardo Rewich το 1481

Πότε και από ποιους χτίστηκε το φρούριο.

Πότε ξεκινά χρονικά ακριβώς η ιστορία του Κούλε μας είναι άγνωστο. Τα πρώτα έγγραφα που αναφέρουν το φρούριο ανάγονται στις αρχές του 14ου αι. Είναι Ενετικής κατασκευής μα χτίστηκε στη θέση όπου παλιότερα υπήρχε άλλο κτίσμα που προστάτευε το λιμάνι της πόλης. Υπάρχει μεγάλη πιθανότητα, το πρώτο φρούριο στη θέση του σημερινού να δημιουργήθηκε στην περίοδο της Αραβοκρατίας (9ος-10ος), ενώ αναφορά για πύργο στην είσοδο του λιμανιού γίνεται στην β' βυζαντινή περίοδο (10ος-13ος) ως Castellum Comunis. Σήμερα σώζονται κάποια σχέδια περιηγητών που επιχειρήσαν να χαρτογραφήσουν το Ηράκλειο, με παλιότερο αυτό του Μπουοντελμόντι του 1429, που απεικονίζουν έναν πύργο στην είσοδο του λιμανιού.

Το πρώτο γνωστό σχέδιο της πόλης του Χάντακα με τον οχυρό περίβολο και το λιμάνι, σχεδιάστηκε το 1429 από τον Χριστόφορο Μπουοντελμόντι.

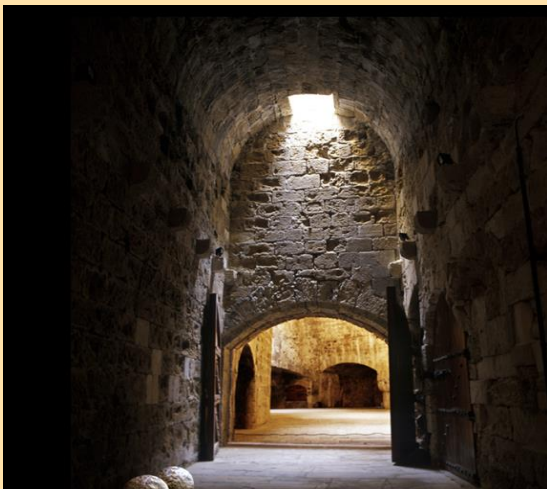
Το **1523**, **συμβούλιο** αποτελούμενο από το δούκα Μάρκο Μίνιο, τον κατετάνο Θωμά Μοκιενίγκο, το μηχανικό Α. Σαρακίни και τον καπιτάνο του πεζικού Ι. Ντα Κόμο **αποφάσισε**, να **κατεδαφιστεί** το **παλιό φρούριο** και να **οικοδομηθεί** στη **θέση** του **άλλο συγχρονισμένο**. Η **απόφαση** αυτή **εγκρίθηκε** από τη **Βενετία** και **άρχισε** αμέσως η **ανοικοδόμηση** του **ισχυρού φρουρίου Rocca al Mare**, που **βλέπουμε σήμερα** και **δίνει** το **μεσαιωνικό χρώμα** στην **πόλη** μας.

Ο **οχυρωματικός περίβολος** του **ενετικού Χάνδακα** του **16^{ου}-17^{ου} αι.**, που **σώζεται μέχρι τις μέρες** μας, **αποτελεί** ένα **έργο σπουδαίο** για **ολόκληρη** τη **Μεσόγειο**, όσον αφορά στην **έμπνευση** και το **σχεδιασμό** του.

Πώς είναι το φρούριο από αρχιτεκτονική πλευρά.

Το **θαλάσσιο Φρούριο** ήταν **διώροφο**. Το **υγρό ισόγειο** είναι **χωρισμένο** σε **26 διαμερίσματα**, που **χρησίμευαν** για **διάφορους σκοπούς**. **Αποθήκες τροφίμων** για τη **φρουρά**, **αποθήκες πολεμοφοδίων**, **δεξαμενές νερού**, **απαίσιες φυλακές**, όπου **βασάνιζαν**, **Ενετοί** και **Οθωμανοί**, τους **Κρητικούς πατριώτες**, πριν να τους **σκοτώσουν**, όπως το **Δασκαλογιάννη** και **πολλούς άλλους προεστούς των Σφακίων**.

Επάνω υπήρχαν οι **χώροι στρατωνισμού** της **φρουράς**. Στη **βόρεια γωνία** ήταν ο **πύργος** του **φάρου**.

Ο διάδρομος που οδηγεί στο χώρο με τις κανονιοθυρίδες, φωτισμένος από φωταγωγό

Ο χώρος με τις κανονιοθυρίδες για τα βαριά πυροβόλα όπλα

Είναι **εξαιρετικά ισχυρός**, σε **σχήμα τριγώνου** με **βάση** στη **θάλασσα** και **περίμετρο** περίπου **5,5 χιλιόμετρα**. **Χαρακτηριστικό στοιχείο** του **οχυρωματικού σχεδιασμού** αποτελούν οι **προμαχώνες** που **ενώνονται** μεταξύ τους με **ευθύγραμμα τμήματα**, **διακοσμημένα** σε **πολλά σημεία** με **μαρμάρινα ανάγλυφα** που **απεικονίζουν** **οικόσημα** και το **λιοντάρι** του **Αγίου Μάρκου**, **σύμβολο** της **παντοδυναμίας** των **Ενετών**.

Η βορειοανατολική πλευρά του Κούλε, όπου στο δώμα διακρίνονται οι κανονιοθυρίδες και τμήμα από το φάρο του φρουρίου, Χρ. Τζομπανάκη, 1997

Σημαντικά αρχιτεκτονικά μνημεία αποτελούν οι πύλες του οχυρωματικού περιβόλου που εξυπηρετούσαν στη σύνδεση της πόλης με την ύπαιθρο, ενώ τείχη που άντεξαν την εικοσαετή και πλέον πολιορκία των Οθωμανών στα μέσα του 17^{ου} αι., οριοθετούν μέχρι σήμερα την παλιά πόλη του Ηρακλείου.

Τμήμα από το δώμα του Κούλε, όπου διακρίνονται οι επάλξεις και οι κανονιοθυρίδες

Το δώμα του φρουρίου με μεταγενέστερες επεμβάσεις

Το “Φρούριο στη Θάλασσα” (Castello a Mare ή Rocca a Mare) που **ασφάλισε** το λιμάνι κτιζόταν **17 χρόνια** (1523 - 1540) **απαιτήθηκαν τεράστια χρηματικά ποσά** τα οποία **αντλήθηκαν** από το ταμείο του **Βασιλείου** της **Κρήτης**, το **κεντρικό θησαυροφυλάκιο** της **Βενετίας** και από **ιδιώτες**.

Ποιοι χρησιμοποιούσαν το χώρο την εποχή που κατασκευάστηκε.

Το **χώρο** την **εποχή** που **κατασκευάστηκε** ο **Κούλες** **χρησιμοποίησαν** οι **Ενετοί** και οι **Οθωμανοί**.

Ποια είναι τα υλικά κατασκευής του μνημείου.

Η **θάλασσα** **άρχισε** **μετά** **από** **κάποια** **χρόνια** να **δημιουργεί** **σπηλιές** στα **θεμέλια** του **από** την **πλευρά** που το **χτυπούσε**, **ειδικά** στη **βορειοδυτική** του **πλευρά**. **Παλιά** **καράβια** με **ογκόλιθους** από την **Ντία** (το νησί που **βρίσκεται** **μπροστά** από το **Ηράκλειο**) και από τον **όρμο** των **Φρασκιών** (**κάτω** από τη **Ρογδιά** στην **στροφή** που **οδηγεί** στην **Λυγαριά**, **δυτικά** του **Ηρακλείου**, **μετά** το **Παλιόκαστρο**) **καταποντίστηκαν** **μαζί** με το **φορτίο** τους **μπροστά** από τις **σχηματισμένες** **σπηλιές**. **Στόχος** ήταν η **προστασία** του **κάστρου** με τη **δημιουργία** ενός **ισχυρού** **κυματοθραύστη**.

Τα **πελώρια** **απειλητικά κύματα** **προξενούν** **ακόμα** **σημαντική** **φθορά** στην **τοιχοποιία** του **φρουρίου**

Σε ποια κατάσταση διατηρείται σήμερα το μνημείο και ποια είναι η χρήση του.

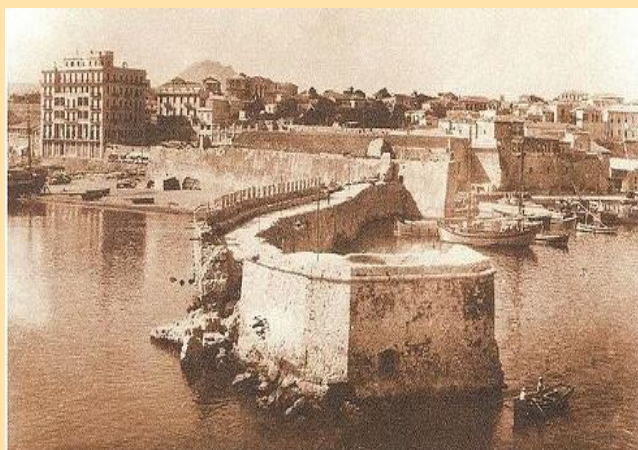
Το **μεγαλοπρεπέστατο** και **επιβλητικότατο** αυτό **φρούριο**, ακόμα και **σήμερα**, παρόλες τις **φθορές** και τους **ακρωτηριασμούς**, που **έχει πάθει από το χρόνο** και τη **μανία των κυμάτων**, **εξακολουθεί να αποτελεί ένα θαυμάσιο ιστορικό μνημείο**, που, αυτό και μόνο, **χαρακτηρίζει τη μεσαιωνική πόλη του Χάντακα**.

Γι'αυτό, πολύ σωστά, **αποκαταστάθηκε τελευταία**, με τις **επάλξεις του και διαμορφώθηκε**, ώστε το **μνημείο να χρησιμοποιείται περιστασιακά για καλλιτεχνικές εκθέσεις στους εσωτερικούς χώρους του ισογείου και θεατρικές ή μουσικές παραστάσεις στον επάνω όροφο**.

Ποιος είναι ο Μικρός Κούλες.

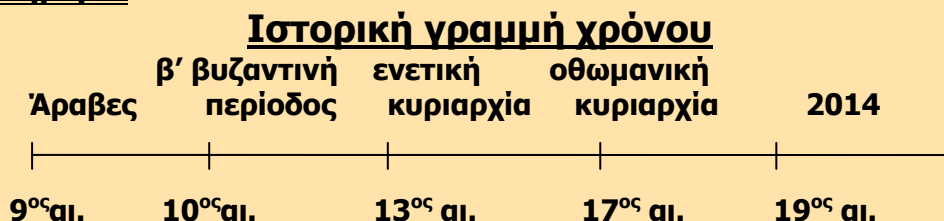
Αξίζει να σημειωθεί ότι **απέναντι από τον Μεγάλο Κούλε (Rocca a Mare)** που **δεσπόζει** ακόμη στην **είσοδο του Ενετικού λιμανιού του Ηρακλείου**, οι **Οθωμανοί ίδρυσαν ένα μικρότερο πύργο**, για να **ασφαλίσουν καλύτερα το λιμάνι**. Ήταν το **μοναδικό οχυρωματικό έργο που έκαναν στην περιοχή του λιμανιού καθ' όλη τη διάρκεια της επικυριαρχίας τους στο νησί**.

Σήμερα, ο **Μικρός Κούλες (Κιουτσούκ Σου Καλεσιντέ)** **δεν υπάρχει** καθώς **κατεδαφίστηκε το 1936**, μετά από την **καταστροφική απόφαση της λιμενικής αρχής**. **Βρισκόταν κοντά στην περιοχή που στεγάζεται το Κεντρικό Λιμεναρχείο του Ηρακλείου**.

Μικρός Κούλες 1900-1905

Ποια είναι η ιστορική γραμμή του χρόνου, για το φρούριο από την κατασκευή του μέχρι σήμερα.

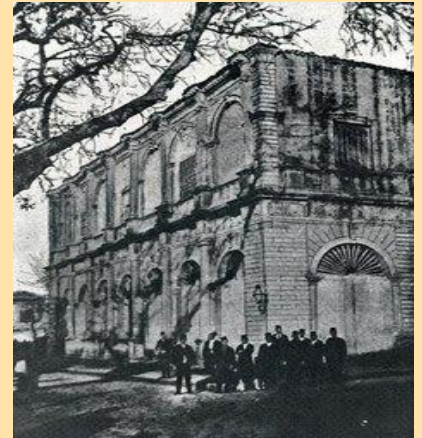
Διοικητικό κέντρο-Λότζια

Η Λότζια την περίοδο της Οθωμανικής κυριαρχίας

Η Λότζια μισοκατεστραμμένη

Η Λότζια ως ενετική λέσχη

Πότε και από ποιους χτίστηκε η Λότζια, το κέντρο της πόλης του Ηρακλείου.

Το κέντρο της πόλης άρχισε να δημιουργείται από την περίοδο της Αραβικής κυριαρχίας, αναπτύχθηκε κατά τη β' βυζαντινή περίοδο διαμορφώθηκε κατά την περίοδο της Ενετικής κυριαρχίας. Ο βασικός άξονας ήταν ο δρόμος που ένωνε το λιμάνι με την κεντρική πλατεία της πόλης, δηλαδή η σημερινή οδός Μαρτύρων 25ης Αυγούστου, ή αλλιώς Ρούγα Μαϊστρα (Ruga Maistra) της ενετικής περιόδου. Όλες οι δραστηριότητες αναπτύχθηκαν γύρω από την κεντρική πλατεία του Χάνδακα (Πλατεία των δημητριακών).

Η Λότζια είναι ένα κομψότατο οικοδόμημα, από τα ομορφότερα μνημεία που έχει να αναδείξει η ενετική αρχιτεκτονική στην Κρήτη, και χτίστηκε το 1626-28 από τον Φραγκίσκο Μοροζίνι και αποτελούσε το κέντρο της διοικητικής και κοινωνικής ζωής της πόλη, όπου συνεδρίαζαν οι ευγενείς, οι άρχοντες και οι φεουδάρχες για να πάρουν αποφάσεις σε ζητήματα που αφορούσαν την οικονομική και εμπορική ζωή του τόπου. Ήταν είδος επιμελητηρίου και Λέσχης με τη σημερινή έννοια. Παράλληλα, λειτουργούσε και ως χώρος συναντήσεως και ψυχαγωγίας τους.

Ποιοι χρησιμοποίησαν το χώρο την εποχή που κατασκευάστηκε και μετέπειτα.

Την εποχή που κατασκευάστηκε ο χώρος χρησιμοποιήθηκε από τους Άραβες και τους Ενετούς.

Στη διάρκεια της οθωμανικής κυριαρχίας, η Λότζια αλλάζει χρήση και μετατρέπεται σε έδρα του Δεφτερδάρη* (defterdar) και του Γραμματικού της Πύλης.

Μετά την ένωση της Κρήτης με την Ελλάδα, οι περιπέτειες της Λότζια συνεχίζονται για να καταλήξει να στεγάζει σήμερα, αναστηλωμένη, υπηρεσίες του Δήμου.

Ιστορική αναδρομή για το πώς η Λότζια χτίστηκε τέσσερις φορές.

Η σημερινή Λότζια είναι η τέταρτη και τελευταία που χτίστηκε την περίοδο των Ενετών ενώ για τις προηγούμενες τρεις ελάχιστες πληροφορίες σώζονται. Σύμφωνα με ιστορικές πηγές, η πρώτη Λότζια (Loza, Iobium) αναφέρεται το 1269 βρίσκονταν κοντά στη θάλασσα, και είχε πρόβλημα με τις θύελλες και τους

* Δεφτερδάρης: Ο οικονομικός διευθυντής, ο έφορος υπεύθυνος για το αυτοκρατορικό θησαυροφυλάκιο.

δυνατούς ανέμους του χειμώνα. Η δεύτερη Λότζια χτίστηκε απέναντι από την σημερινή με αίτημα του δούκα. Αυτό έγινε όταν το 1325, οι ευγενείς και φεουδάρχες του Χάντακα έστειλαν αίτηση στη Βενετία και ζητούσαν να τους παραχωρηθεί οικόπεδο, κοντά στην πλατεία, για να χτίσουν νέα Λότζια, γιατί η υπάρχουσα ήταν υπερβολικά εκτεθειμένη στους ανέμους και μάλιστα το χειμώνα. Η αίτηση έγινε δεκτή και παραχωρήθηκε οικόπεδο στην πλατεία, όπου οικοδομήθηκε η δεύτερη Λότζια.

Το 1415 ο Μπουοντελμόντι, που επισκέφθηκε το Χάνδακα, είδε τη Λότζια που βρισκόταν απέναντι από τη σημερινή. Αυτό το επιβεβαιώνει και ένα σχεδιάγραμμα της Οπλοθήκης και της σημερινής Λότζια, που γράφει στην απέναντι πλευρά του δρόμου: *qui è la loggia vecchia*. Δηλαδή: εδώ είναι η παλαιά Λότζια. Η τρίτη Λότζια χτίστηκε στο χώρο που βρίσκεται η σημερινή το 1541 και ήταν μικρότερη. Η τέταρτη και τελευταία Λότζια χτίστηκε το 1626 - 1628, οπότε ο Χάνδακας είδε την ανοικοδόμηση της τέταρτης και τελευταίας, «το λαμπρότερο μνημείο της Βενετικής Κρήτης», όπως λέει ο Γκερόλα, του Φραγκίσκου Μοροζίνι, που αγάπησε την πόλη αυτή τόσο, ώστε να της χαρίσει τα ωραιότερα μνημεία της, την κρήνη και τη Λότζια.

Αλλά ως φαίνεται δεν πρόφθασε να ολοκληρώσει το έργο του και έμεινε το δρύφακτο, που αποτελούσε την κορωνίδα του οικοδομήματος. Και επειδή η απειλή κατά της Κρήτης άρχισε να διαφαίνεται, έλλειψε το ενδιαφέρον για την αποπεράτωση της οικοδομής, που δεν εκπληρούσε κανένα στρατιωτικό σκοπό.

Πώς χαρακτηρίζεται το κτίριο από αρχιτεκτονική σκοπιά.

Η Λότζια που διασώζεται είναι ένα **διώροφο κτίσμα παλλαδιανού***** ρυθμού. Είναι προσκολλημένη στη δυτική πλευρά της Οπλοθήκης.

Έχει **ορθογώνιο σχήμα**, μήκος 28μ. και πλάτος 11μ. με κίονες δωρικού ρυθμού στο ισόγειο και ιωνικού ρυθμού στον α΄ όροφο.

Λεπτομέρεια από το γλυπτό διάκοσμο

Στις γωνίες υπάρχουν **τετράγωνες παραστάδες*****.

Το τμήμα μεταξύ των κιώνων στο ισόγειο, έχει **χαμηλό θωράκιο**, ενώ το μεσαίο είναι **ανοικτό** και αποτελεί την **κυρία είσοδο**.

Στο επάνω μέρος του ισογείου υπάρχει **διάζωμα** που αποτελείται από **τρίγλυφα** και **μετόπες**, στις οποίες **εικονίζονται ανάγλυφες παραστάσεις**, όπως ο **λέοντας του Αγίου Μάρκου**, **τρόπαια**, **πανοπλίες** κ.ά.

Το **αντίστοιχο διάζωμα** του ορόφου, που **δεν έγινε**, θα **στήριζε χαμηλό παραπέτο** (θωράκιο, στηθαίο), με **διακόσμηση** από **αγάλματα**.

*** Παλλαδιανός ρυθμός: Αρχιτεκτονικός ρυθμός που συνδέεται με τον Ιταλό αρχιτέκτονα Ανδρέα Παλλάδιο. Χαρακτηριστικό του είναι η ευρύτητα της πρόσοψης και των μέσων στηλών.

*** Παραστάδες: Παράπλευρη τετραγωνική δοκός ή κολόνα στο άνοιγμα πόρτας ή παραθύρου.

Πώς μπορούμε να δικαιολογήσουμε την ονομασία του κτιρίου.

Τα ονόματα **lobium**, **loza**, **loggia** είναι από τη γερμανική λέξη **laube** (=κίосκι, πέργκολα).

Η λέξη **lobium**, που αναφέρει ο Ξανθουδίδης δεν είναι λατινική. Σε άλλο δημοσίευμά του για τη **λότζα**, την ετυμολογεί από την ελληνική λέξη **λογειον**, **λόγος**.

Η λέξη έχει πολιτογραφηθεί και στο Γλωσσικό ιδίωμα της **Κεντροανατολικής Κρήτης** και **λοτζέτα** ήταν στα χωρικά σπίτια ένα δωμάτιο, ανοικτό από το νότο, το κοινό (η)λιακό.

Ποιες προτάσεις υπήρχαν για τη χρήση του κτιρίου, τότε και σήμερα και σε ποια κατάσταση διατηρείται.

Η «Κρητική Πολιτεία» προτείνει να χρησιμοποιηθεί το οίκημα ως **Αρχαιολογικό Μουσείο**. Η ιδέα αυτή εγκαταλείπεται, καθώς κρίνεται ότι το κτίριο δεν είναι ασφαλές.

Το **1904**, θεωρείται ετοιμόρροπο και αρχίζει, δυστυχώς, η χωρίς επιμέλεια, **κατεδάφιση** του **α' ορόφου**. Τον επόμενο χρόνο παραχωρείται στο **Δήμο**, μαζί με την **Αρμερία**, την **ενετική οπλαποθήκη**, για να στεγάσει τις **υπηρεσίες** του.

Η ενετική Λότζια, κατά τη διάρκεια της κατεδάφισης του α' ορόφου, G. Gerola, 1904

Η Λότζια μετά την κατεδάφιση του α' ορόφου, στις αρχές του 20ού αι.

Μόνο το 1915, ξεκινά η **αναστήλωση** του κτιρίου από τον **Μαξιμίλιαν Όνγκαρο**, έφορο των **καλλιτεχνικών μνημείων** της **Βενετίας**. Μετά από πολλές καθυστερήσεις, στο τέλος του **1934**, παραδίδεται σε χρήση το κτίριο της οπλαποθήκης, για την **εγκατάσταση υπηρεσιών** του **Δήμου**.

Η Λότζια κατά τη διάρκεια αναστηλωτικών εργασιών, G. Gerola, αρχές 20ού αι.

Μετά το τέλος του **Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου**, αρχίζουν και πάλι οι εργασίες ανοικοδόμησης του μνημείου της σύνδεσής του με την **Αρμερία**, μέσω ενός αιθρίου.

Σήμερα στον **α΄ όροφο** έχει διαμορφωθεί ειδική αίθουσα τελετών και συνεδριάσεων του **Δημοτικού Συμβουλίου**, που έχει επιπλωθεί και διακοσμηθεί ανάλογα.

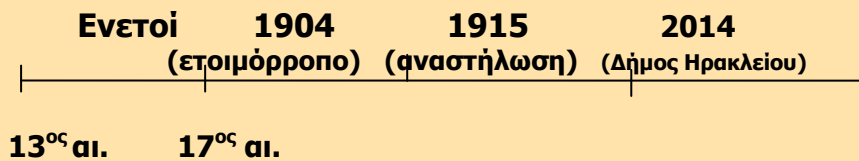
Επιστέγασμα όλων αυτών των προσπαθειών είναι η βράβευση, το **1987** από το **Διεθνή Οργανισμό Eurora Nostra**, για την πλέον επιτυχή αναστήλωση ιστορικού κτιρίου με σύγχρονη χρήση και στον ελληνικό χώρο.

Η επιβλητική αίθουσα του Δημ. Συμβουλίου «Ελευθέριος Βενιζέλος», πραγματικό κόσμημα του Ηρακλείου.

Ποια είναι η ιστορική γραμμή του χρόνου του κτιρίου, στο πέρασμα των χρόνων.

Ιστορική γραμμή χρόνου

ΔΟΥΚΙΚΟ ΑΝΑΚΤΟΡΟ

Πού βρισκόταν το Δουκικό ανάκτορο και σε τι χρησίμευε.

Το **Δουκικό ανάκτορο** αποτελούσε την κατοικία του εκάστοτε **Δούκα** της Κρήτης και τόπο **συναντήσεων** της **Αυθεντίας**, καθώς και **συνεδριάσεων** του **δικαστηρίου**. Βρισκόταν στο **κεντρικότερο σημείο** της πόλης, στην **πλατεία Καλλεργών**, αλλά και **νοτιότερα** στην **πλατεία του Αγίου Μάρκου**, **βόρεια** από την **κρήνη Μοροζίνι**.

Στο **Δουκικό ανάκτορο** βρισκόταν και η **καμπάνα**, που το **κτύπημά** της σε **καθορισμένες ώρες** της **μέρας**, **καλούσε** στην **εργασία** τους ή **ειδοποιούσε** για το **σχόλασμα** όλους τους **δημόσιους υπαλλήλους**, τα **έμμισθα** δηλαδή **πρόσωπα** που **δούλευαν** στις **κρατικές υπηρεσίες**.

Το Δουκικό μέγαρο, όπως απεικονίζεται στον κώδικα του Μανέα Κλόντζα.

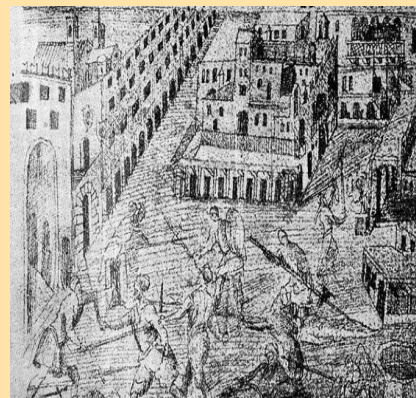
Πρώτο μισό 17ου αι.

(Μανέα Κλόντζα, συλ. Traeger)

Πώς χαρακτηρίζεται από αρχιτεκτονική άποψη το Δουκικό ανάκτορο.

Το **ανάκτορο** ήταν **διώροφο** με **μεγάλη βεράντα** και **ισόγειες στοές**. Υπήρχε μια **σειρά** από **θολωτούς ισόγειους χώρους**, όπου **σήμερα διακρίνονται** μόνο οι **τέσσερις** και **στεγάζουν** **διάφορα μικρά καταστήματα**.

Η **κύρια όψη** του **ανακτόρου** θεωρούνταν η **πλευρά** που ήταν **απέναντι** από τη **Βασιλική του Αγίου Μάρκου** και **είχε** **μεγάλο τοξοειδή πυλώνα**, **τρίλοβο κεντρικό άνοιγμα** με **εξώστη (ηλιακό)** και **πλάγια μεγάλα**, επίσης **τοξοειδή παράθυρα**. Η **πρόσοψη** **επιστεφόταν** με **οδοντώσεις**, ενώ στη **ΒΑ γωνία** του **υπήρχε** **πυργίσκος**, μάλλον για **σκοπιά**.

Το δυτικό τμήμα της πλατείας Ελευθερίου Βενιζέλου, όπου απεικονίζεται στο κέντρο το Δουκικό μέγαρο, τέλη 16ου αιώνα (Γεώργιος Κλόντζας, Βενετία, Μαρκετινή Βιβλιοθήκη)

Η **πλευρά προς** την **πλατεία** **διαμορφωνόταν** με **σειρά** από **οκτώ θύρες**. **Μπροστά** από αυτούς **υπήρχε** μάλλον **ξύλινο υπόστεγο** και **πάνω** από αυτό **κιγκλιδωμά**.

Στη **μέση** του **οικοδομήματος** **διακρινόταν** **κεραμοσκεπής χώρος**, που **ασφαλώς** ήταν η **αίθουσα ακροάσεων** (sala major ή aula auditoria) του **ανακτόρου**, όπου **διεξάγονταν** και οι **δικές**. **Πάνω** από τις **οδοντώσεις** της **πρόσοψης** **υπήρχε** **ημικυκλικό τύμπανο** με **στρογγυλό παράθυρο**, που **δείχνει** ότι η **στέγη** ήταν **θολωτή**.

Πώς διατηρείται σήμερα το κτίριο.

Είναι άγνωστο πότε ερειπώθηκε και εγκαταλείφθηκε. Το 1815 είναι ήδη ερείπιο, πιθανότατα από το φοβερό σεισμό του 1810 που γκρέμισε τα 2/3 της πόλης και οριστικά καταστράφηκε από το σεισμό του 1856. Μετά την ανταλλαγή των πληθυσμών πουλήθηκε ως ανταλλάξιμο σε ιδιώτες και το 1954 η Διεύθυνση Αρχαιοτήτων του Υπουργείου Παιδείας ενέκρινε την κατεδάφιση και τη μετατροπή του χώρου σε πλατεία.

Για άγνωστους λόγους το μνημείο γλίτωσε την κατεδάφιση. Το 1/3 του οικοδομικού τετραγώνου που είχε χτιστεί έχει ανοικοδομηθεί, με αποτέλεσμα να αλλοιωθεί το κτίριο. Το μόνο που σώζεται είναι οι τέσσερις θολωτοί ισόγειοι χώροι.

ΥΔΡΕΥΣΗ ΤΗΝ ΕΠΟΧΗ ΤΗΣ ΕΝΕΤΟΚΡΑΤΙΑΣ

Ποια ήταν η κατάσταση εκείνη την εποχή, όσον αφορά την ύδρευση, στην πόλη του Ηρακλείου και πώς προέκυψε η ανάγκη για την κατασκευή κρηνών.

Το Ηράκλειο αν και σε πολλές περιπτώσεις αναφέρεται πόλη που έχει λιμάνι και νερό, όμως για πολλούς αιώνες είναι μια διψασμένη πόλη.

Ο Χάντακας, την εποχή των Αράβων υδρευόταν, πιθανότατα, από τα βλυχά νερά των πηγαδιών της αραβικής πόλης και από τις υδατοδεξαμενές.

Τα ίδια μέσα ύδρευσης χρησιμοποίησαν και οι Βυζαντινοί αλλά και οι Ενετοί, όπως πιστοποιούν μαρμάρια επιστόμια πηγαδιών, που βρέθηκαν στον παλιό Χάντακα. Μάλιστα, τους πρώτους αιώνες της κυριαρχίας τους, οι Ενετοί δεν ασχολήθηκαν με το ζήτημα της ύδρευσης, γιατί ήταν απασχολημένοι κυρίως με συνεχείς επαναστάσεις, για την εδραίωσή τους. Γι'αυτό, αρκέστηκαν στα βλυχά νερά των πηγαδιών και τις δεξαμενές. Από το 1403, διαφαίνεται το πρώτο έγγραφο για το ενδιαφέρον κατασκευής της δεξαμενής του δουκικού ανακτόρου, έτσι ώστε να εξυπηρετείται ο δούκας και η οικογένειά του.

Για την ύδρευση του στρατεύματος, η Βενετία είχε δώσει εντολή το 1474, να κατασκευαστούν τρεις μεγάλες δεξαμενές. Οι δύο που γνωρίζουμε, από το ενδιαφέρον του Γεν. Προβλεπτή Μπενέτο Μόρο, είναι: του Αγίου Γεωργίου, μέσα στην τάφρο του παλιού τείχους, όπου την κατασκευή της άρχισε ο στρατηγός Καπέλο και την τελείωσε ο Φραγκίσκος Μοροζίνι, το 1626-1628. Η άλλη δεξαμενή ήταν στο λιμάνι, πίσω από τους ταρσανάδες -σημερινή στοά Παπαδημητρίου- για τις ανάγκες του λιμανιού. Αποπερατώθηκε το 1615 από τον τότε Γεν. Προβλεπτή Ιωάννη-Ιάκωβο Τζάνε. Τελευταία χρησιμοποιούνταν ως αποθήκη Τελωνείου.

Οι βενετσιάνικες κρήνες και οι οθωμανικές βρύσες, που σήμερα κοσμούν ως μνημεία την πόλη του Ηρακλείου, την περίοδο της Ενετοκρατίας και Τουρκοκρατίας, δημιουργούνται για καθαρά λειτουργικούς λόγους.

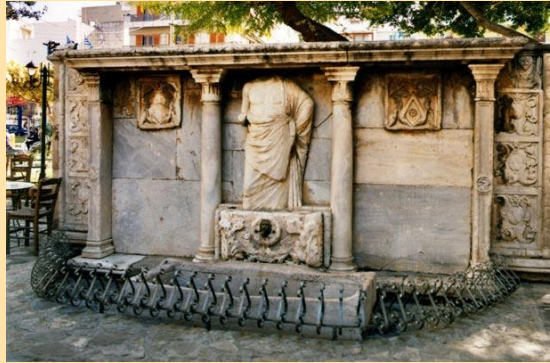
Η πόλη του Χάντακα υποφέρει συχνά από λειψυδρία και η μέριμνα για τη μεταφορά νερού από κοντινές πηγές είναι πρωταρχική, ενώ η κατασκευή δημοσίων κρηνών αποτελεί, κυρίως στα χρόνια της Τουρκοκρατίας, φιλανθρωπικό έργο.

Παράλληλα, κατασκευάζονται κομψά περίπτερα σε κεντρικούς δρόμους, που προσφέρουν αφιλοκερδώς νερό στους περαστικούς.

Σε κάθε περίπτωση οι βενετσιάνικες κρήνες και οι οθωμανικές βρύσες κοσμούνται με στοιχεία που υποδηλώνουν την εποχή που χτίστηκαν, καθώς αποτελούν δείγμα της ισχύος και της φροντίδας του κατασκευαστή τους για την πόλη.

Μερικές από τις κρήνες είναι: η κρήνη Μπέμπο, η κρήνη Σαγκρέντο, η κρήνη Πριούλι και η κρήνη Μοροζίνι ή Πλατεία Ελευθέριου Βενιζέλου ή Λιοντάρια που είναι και η διασημότερη πλατεία στο Ηράκλειο. Η πιο διαδεδομένη ονομασία και η πιο γνωστή είναι Λιοντάρια. Τα Λιοντάρια είναι το πιο πολυσύχναστο μέρος του Ηρακλείου.

Κρήνη Μπέμπο

Η εντυπωσιακή κρήνη Μπέμπο στην πλατεία Κορνάρου, 2004 (φωτ. Βασίλης Κοζωνάκης)

Πότε φτιάχτηκε η κρήνη Μπέμπο, από ποιους και ποια η χρήση του.

Στη σημερινή πλατεία Κορνάρου σώζεται η κρήνη Μπέμπο, σε πολύ καλή κατάσταση. Ο πρώτος που σκέφτηκε να διοχετεύσει νερό στους διψασμένους κατοίκους του Χάντακα ήταν ο **kapitan Generale di Candia Gian Matteo Bembo** το **1552-1554**, που φέρει ακόμα και το όνομά του. Δεν γνωρίζουμε την πηγή που διοχέτευε ο Μπέμπο το νερό στην κρήνη, ούτε έχουν απομείνει κάποια στοιχεία από το υδραγωγείο αυτό.

Ποια είναι τα αρχιτεκτονικά χαρακτηριστικά που την κοσμούν.

Η κρήνη έχει αρχιτεκτονικό και ιστορικό ενδιαφέρον. Χαρακτηριστικό της είναι το **ακέφαλο άγαλμα** κάποιου ρωμαίου αξιωματούχου που μεταφέρθηκε από την **Ιεράπετρα**, όταν βρέθηκε.

Το άγαλμα που ακόμη σήμερα δεσπόζει στη μέση της κρήνης, 2004 (φωτ. Βασίλης Κοζωνάκης)

Κοσμείται με **αναγεννησιακού και γοτθικού τύπου στοιχεία** καθώς και **οικόσημα** όπως του τότε **Δούκα Αλβίζε Γκριτι** και των **συμβούλων του Ιωάννη Τιέπολο, Γεωργίου Έμο και Πέτρο Μαρίνο**. Ο κρουνός φέρει **ανάγλυφο φυτικό διάκοσμο**. Σε **δεύτερη χρήση** ήταν η **μαρμάρινη λεκάνη** που **συνέλεγε νερό**, η οποία αρχικά θα πρέπει να ήταν **ρωμαϊκή σαρκοφάγος**. Η κρήνη είχε **αέτωμα** που **δυστυχώς αφαιρέθηκε**.

Ο διακοσμημένος με φυτικά μοτίβα και λεοντοκεφαλή κρουνός, 2004 (φωτ. Βασίλης Κοζωνάκης)

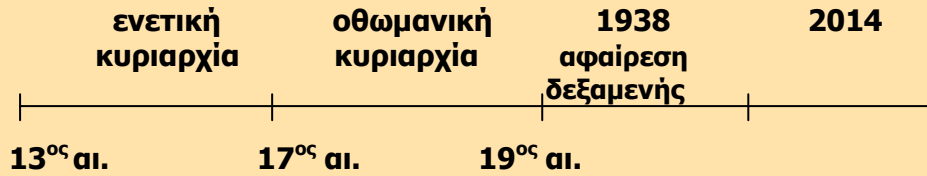

Λεπτομέρεια από τα διακοσμητικά στοιχεία της κρήνης, 2004 (φωτ. Βασίλης Κοζωνάκης)

Σε ποια κατάσταση διατηρείται σήμερα το μνημείο.

Η κρήνη Μπέμπο σώζεται σήμερα σε πολύ καλή κατάσταση και είναι ένα από τα μνημεία που έχουν διασωθεί και κοσμούν την πόλη του Ηρακλείου.

Ποια είναι η ιστορική γραμμή του χρόνου, για το μνημείο από την κατασκευή του μέχρι σήμερα.

Η κρήνη Μπέμπο όπου στο φόντο διακρίνεται ο ναός του Σωτήρος

Κρήνη Σαγκρέντο

Πότε φτιάχτηκε η κρήνη Σαγκρέντο και από ποιον.

Κατασκευάστηκε από τον **Γιοναννί Sagredo** μεταξύ **1602-1604**, τμήμα της έχει εντοιχιστεί στη βορειοδυτική γωνία της σημερινής **Λότζια** στη δυτική πλευρά του **Αγίου Τίτου** προς την **οπλαποθήκη** (Armeria).

Η κρήνη Σαγκρέντο σήμερα δίπλα στο Δημαρχείο, 2004 (φωτ. Βασίλης Κοζωνάκης)

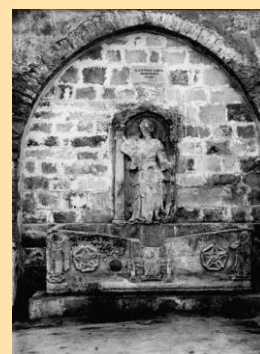

Ποια είναι τα αρχιτεκτονικά χαρακτηριστικά που την κοσμούν.

Διακοσμείται με **λαξευμένο γυναικείο άγαλμα** που, σύμφωνα με την **περιγραφή** του **Gerola**, πιθανώς με το **αριστερό χέρι** να κρατούσε **ασπίδα**, ενώ με το **δεξί** ένα **είδος βαρειάς** (μεγάλου σφυριού) για **επίδειξη**, και **αναπαρίστανε**, ίσως, την **προσωποποίηση** της **Κρήτης**.

Ήταν επίσης **διακοσμημένη** με μια **παράσταση** του **Ευαγγελισμού**, η οποία **αρχικά** αποτελούσε **τμήμα σαρκοφάγου**, που **ενσωματώθηκε** στη **συνέχεια** στην **κρήνη**. Κατά την **αναστήλωση** της **Λότζια** το **ανάγλυφο** της **κρήνης**, το **μοναδικό σωζόμενο τμήμα**, **εντοιχίστηκε** στο **βόρειο τοίχο** της.

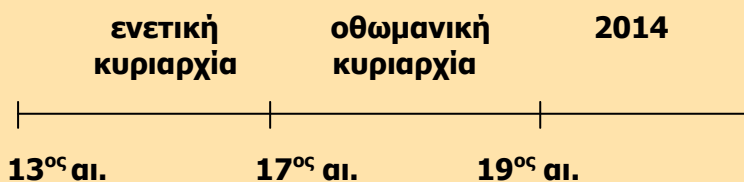
Η κρήνη περιελάμβανε πιθανότατα και μια **γούρνα**, τμήμα **ρωμαϊκής σαρκοφάγου**, την οποία ο **Τζερόλα** βρήκε κοντά στη **Λότζια**. Η **γούρνα** καταστράφηκε από **βομβαρδισμό** κατά τη διάρκεια του **Β' Παγκοσμίου Πολέμου**.

Σε ποια κατάσταση διατηρείται σήμερα το μνημείο.

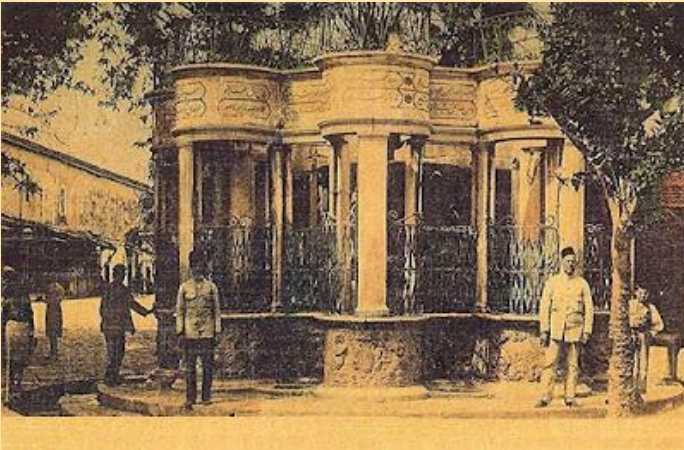
Η κρήνη Σαγκρέντο **σώζεται** σήμερα σε **πολύ καλή κατάσταση** και **αποτελεί** κι αυτή ένα **δείγμα** της **ενετικής εποχής**.

Ποια είναι η ιστορική γραμμή του χρόνου, για το μνημείο από την κατασκευή του μέχρι σήμερα.

Η γυναικεία μορφή που διακοσμεί την κρήνη, 2004 (φωτ. Βασίλης Κοζωνάκης)

Κρήνη Μοροζίνι

Τεράστιο μαρμάρινο άγαλμα Ποσειδώνα

Πρόσφατη φωτογραφία

Πότε φτιάχτηκε, από ποιον και ποιο σκοπό εξυπηρετούσε η κατασκευή της κρήνης.

Η πλατεία των Λιονταριών κατασκευάζεται από τον Φραγκίσκο Μοροζίνι. Το έργο ξεκίνησε το 1627. Ύστερα από 15 μήνες, στις 25 Απριλίου 1628, εορτή του προστάτη της Βενετίας Αγίου Μάρκου, έγιναν τα εγκαίνια, με την ευλογία του αρχιεπισκόπου με το λατινικό κλήρο και του πρωτόπαπα με τον ορθόδοξο κλήρο και την παρουσία του λαού και του στρατού. Με την ευκαιρία των εγκαινίων της κρήνης, κόβει ειδικό μετάλλιο με τη μορφή του από τη μια μεριά και την κρήνη από την άλλη.

Θεσπίζει, επίσης, ειδικές νομοθετικές διατάξεις για τη σωστή λειτουργία και συντήρησή της.

Ο Μοροζίνι, λοιπόν, καταφέρει μέσα από ένα περίπλοκο, για την εποχή εκείνη, σύστημα αγωγών να φέρει νερό στη διψασμένη πόλη του Χάνδακα, από τις πηγές του Γιούχτα. Λέγεται ότι τροφοδοτούσε το Ηράκλειο με 1.000 βαρέλια νερό ημερησίως.

Πώς χαρακτηρίζεται η κρήνη από αρχιτεκτονική σκοπιά.

Η δεξαμενή του σιντριβανιού βρίσκεται πάνω σ' ένα κυκλικό κρηπίδωμα και αποτελείται από 8 λοβούς. Το σχήμα τους ήταν τέτοιο ώστε να μπορούν πολλοί άνθρωποι, συγκεκριμένα 5 άνθρωποι σε κάθε λοβό, να γεμίσουν τα δοχεία τους. Οι λοβοί του σιντριβανιού εξωτερικά είναι διακοσμημένοι με ανάγλυφα θέματα παρμένα από την ελληνική μυθολογία, όπως τρίτωνες, δελφίνια και νύμφες, μυθικά όντα που σχετίζονταν με το υγρό στοιχείο. Στο κέντρο κάθε λοβού παριστάνονται τα οικόσημα του δόγη, του δούκα και των συμβούλων του και του Μοροζίνι.

Ανάγλυφες θαλάσσιες μορφές διακοσμούν την κρήνη

Στο κέντρο του σιντριβανιού πάνω σε ψηλό οκτάπλευρο βάθρο κάθονται τέσσερα περήφανα λιοντάρια, που από τα στόματά τους τρέχει νερό. Το λιοντάρι δεν συνηθίζεται σε κρήνες, καθώς είναι ζώο που δεν σχετίζεται με το νερό, αλλά στην περίπτωση αυτή χρησιμοποιήθηκε σαν το σύμβολο της δύναμης των Ενετών. Στην κορυφή της κρήνης είχε τοποθετηθεί ένα υπερφυσικού μεγέθους μαρμάρινο άγαλμα του Ποσειδώνα, έργο μοναδικής ομορφιάς, φτιαγμένο από ντόπιο καλλιτέχνη. Το άγαλμα αυτό δεν σώζεται σήμερα και δεν γνωρίζουμε πότε και πως καταστράφηκε ή αν αφαιρέθηκε. Δίκαια είχε ονομαστεί: «κρήνη του Γίγαντος».

Η κρήνη με το άγαλμα του Ποσειδώνα, όπως αναπαριστάται στον κώδικα του Μ. Κλόντζα, μέσα 17^{ου} αι., Συλλογή TRAEGER

Η κρήνη Μοροζίνι το 1900 μέσα από το φακό του R. Behaeddin, Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη

Ευφυής θεωρείται ο τρόπος, τον οποίο είχαν επινοήσει οι Ενετοί, για να αναβλύζει το νερό από το στόμα των λιονταριών χωρίς την χρήση αντλίας. Το νερό λόγω της υψομετρικής διαφοράς των Αρχανών με το Ηράκλειο έφτανε με φυσική ροή στην δεξαμενή κάτω από το σιντριβάνι. Η δεξαμενή συνδεόταν με το σιντριβάνι με μια κατασκευή με σχήμα πυραμίδας, πλατιά στη βάση και στενή στην έξοδο, που

Άλλη όψη της κρήνης στις αρχές του αιώνα

αύξανε την πίεση του νερού, το ανέβαζε στο σιντριβάνι και το έκανε να αναβλύζει με ορμή από το στόμα των 4 λιονταριών.

Ποιοι χρησιμοποίησαν την κρήνη και ποια ήταν η επέμβασή τους σ' αυτήν.

Το χώρο χρησιμοποίησαν αρχικά οι **Ενετοί** και αργότερα οι **Οθωμανοί**.

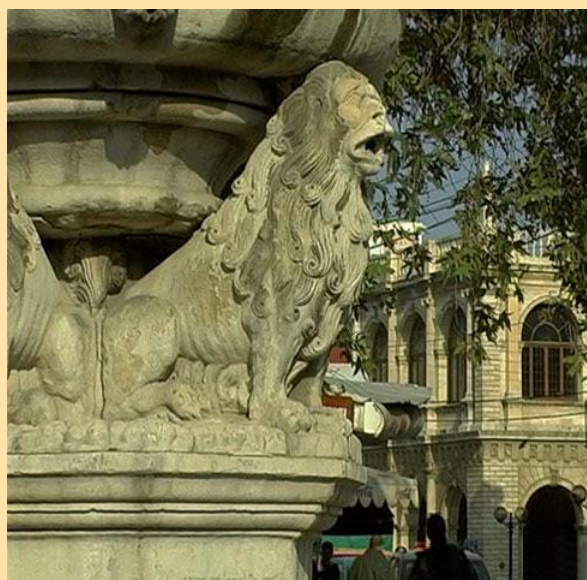
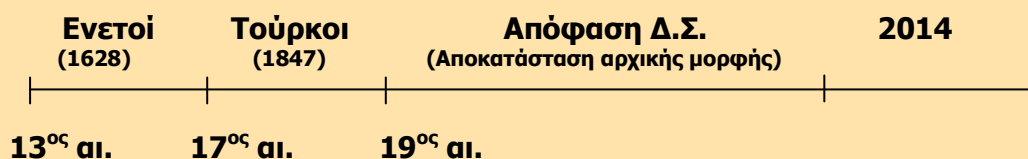
Κατά την Τουρκοκρατία, η κρήνη δέχεται κάποια ακαλαισθητή διαμόρφωση με την τοποθέτηση ενός περιμετρικού κουβούκλιου γύρω από αυτήν, το οποίο όμως αργότερα αφαιρείται.

Την ίδια περίοδο, ανοίγονται οπές στους **λοβούς** της **δεξαμενής** και **τοποθετούνται κρουνοί***, έτσι ώστε να έχουν τη δυνατότητα οι **πιστοί του κορανίου** να **προετοιμαστούν, πριν ασκήσουν τα θρησκευτικά τους καθήκοντα στο τζαμί, που βρισκόταν απέναντι στο σημερινό Άγιο Μάρκο.**

Σήμερα, μετά από τα αναστηλωτικά έργα, η κρήνη αποτελεί ένα από τα ωραιότερα μνημεία της πόλης.

Ποια είναι η ιστορική γραμμή του χρόνου της κρήνης.

Ιστορική γραμμή χρόνου

Η κρήνη και η ενετική λέσχη (Λότζια), έργα και τα δύο του Φ. Μοροζίνι, 2004 (φωτ. Βασίλης Κοζωνάκης)

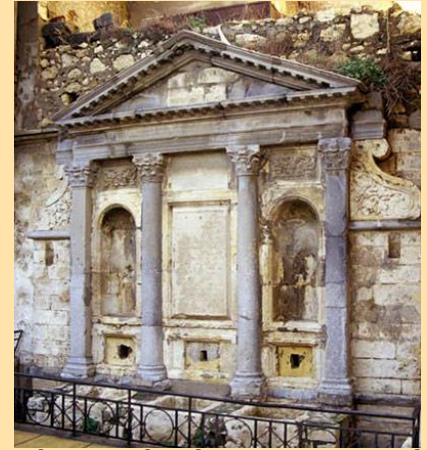
* κρουνός: σωλήνας απόπου τρέχει το νερό.

Κρήνη Πριούλι

Πότε φτιάχτηκε η κρήνη Πριούλι και από ποιον.

Η κρήνη Πριούλι φτιάχτηκε από τον Γεν. Προβλεπτή των όπλων Αντώνιο Πριούλι, τα τελευταία χρόνια της πολιορκίας των Οθωμανών 1666-1667, που είχαν καταστρέψει την κρήνη Μοροζίνι και υπήρχε σοβαρή έλλειψη νερού. Κατάφερε να βρει φλέβα νερού μέσα στην τάφρο, έξω από τον προμαχώνα Βηθλεέμ (Πανάνειο Νοσοκομείο) στη νότια πλευρά του χερσαίου τμήματος των ενετικών τειχών, το οποίο διοχέτευσε απέναντι από τη θαλάσσια πύλη Δερματά, πίσω από το Μποδοσάκειο Δημοτικό Σχολείο, εκεί όπου σώζεται σήμερα και η κρήνη.

Η κρήνη Πριούλι, όπως την συναντούμε σήμερα, 2004 (φωτ. Βασίλης Κοζωνάκης)

Πώς χαρακτηρίζεται από αρχιτεκτονική άποψη.

Η κρήνη, που αποτελεί άριστο δείγμα αναγεννησιακής αρχιτεκτονικής, διακοσμείται με κίονες κορινθιακού ρυθμού και πεσσούς, ενώ η όλη κατασκευή στέφεται με τριγωνικό αέτωμα. Εκατέρωθεν των κίωνων σχηματίζονται κόγχες, οι μετόπες των οποίων φέρουν περίτεχνη διακόσμηση.

Η κρήνη είναι επίσης γνωστή με το όνομα Φοντάνα Νουόβα (Fontana nuova), ενώ από την οθωμανική περίοδο, ως κρήνη Δελημάρκου.

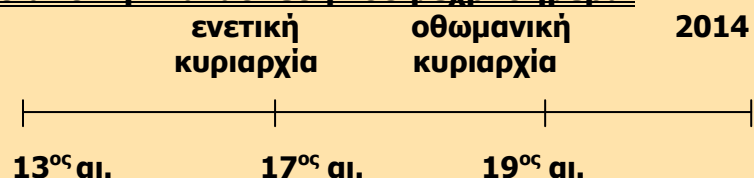
Λεπτομέρεια από τα κιονόκρανα κορινθιακού ρυθμού που διακοσμούν την κρήνη, 2004 (φωτ. Εργαστήριο Πολυμέσων)

Σε ποια κατάσταση διατηρείται σήμερα το μνημείο.

Η κρήνη Πριούλι σώζεται σήμερα σε πολύ καλή κατάσταση, πίσω από το Μποδοσάκειο σχολείο.

Ποια είναι η ιστορική γραμμή του χρόνου, για το μνημείο από την κατασκευή του μέχρι σήμερα.

Το νερό έρεε από τρεις διαφορετικούς κρουνοί και συγκεντρωνόταν σε αντίστοιχες μαρμάρινες λεκάνες, 2004 (φωτ. Εργ. Πολυμέσων)

Η ενδυμασία, η γλώσσα και οι συνήθειες την περίοδο της Ενετοκρατίας.

A. ΓΥΝΑΙΚΕΙΑ

ΚΡΗΤΙΚΗ ΦΟΡΕΣΙΑ

Η Γυναικεία στολή της Κρήτης από των Βυζαντινών χρόνων μέχρι του 1525

Πώς ντύνονταν οι Κρητικές αρχόντισσες στη βυζαντινή περίοδο αυτή.

Οι Κρητικές αρχόντισσες την περίοδο αυτή είναι ντυμένες με φόρεμα Βυζαντινό, που το διατηρούν δύομιση αιώνες μετά τη Βενετσιάνικη κατάκτηση.

Και μάλιστα, σε κάποιες περιπτώσεις, οι κυρίες φορούν άσπρα φορέματα μέχρι τα νύχια, μονοκόμματα, πλατειά, με φρακτό λαιμό (στρογγυλό το άνοιγμα).

Σκίτσο που αποδίδει Κρήσσα του 1316

Μπροστά τα φορέματα έχουν κέντημα, που σε μερικούς πίνακες σταματά στο στήθος, σε άλλους στη μέση και σε άλλους συνεχίζεται έως τον ποδόγυρο.

Από τα πλατύτατα μανίκια του εξωτερικού φορέματος, φαίνονται τα κεντημένα ή και ακέντητα στενά μανίκια άλλου εσωτερικού φορέματος.

Στην πλάτη φορούν το μαντύ, που κλείνει με φίμπιες πάνω στο στέρνο.

Όπως οι άνδρες, έτσι και οι γυναίκες της Κρήτης κράτησαν όσο μπόρεσαν το πατροπαράδοτο Βυζαντινό ένδυμα και μάλιστα ένα ένδυμα παλαιό, το τυπικό ένδυμα μιας αρχόντισσας των αιώνων 9^{ου} και 10^{ου}.

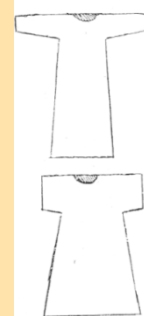
Κρήσσα του 1389, που δείχνει το πλάτος των μανικιών του εξωτερικού φορέματος, τις φίμπιες του μαντουού και τα σκουλαρίκια της

Από τι αποτελούνταν η κρητική γυναικεία φορεσιά μιας εύπορης γυναίκας, κατά τη βυζαντινή περίοδο.

Η φορεσιά μιας Βυζαντινής εύπορης γυναίκας αποτελείται, κατά την περίοδο αυτή από τα εξής:

α) Από τον χιτώνα (κοινός ο όρος και για τα δύο φύλα) που φορούσαν κατάσαρκα (πουκάμισο). Ήταν βαμβακερός, κοντός ή ποδήρης, με κλειστό λαιμό και με μακριά στενά μανίκια.

Άνω: Ποδήρης χειριδωτός χιτώνας.
Κάτω: Η δαλματική

β) από έναν άλλο χιτώνα μακρύ, το ιμάτιον («καμίσιον»). Το ιμάτιον ήταν αρκετά πολυτελές για μια γυναίκα ανώτερης τάξης, ήταν σχετικά ελεύθερο (όχι υπερβολικά πλατύ), μονοκόμματο και δενόταν με στριφτό μεταξωτό κορδόνι στη μέση ή στηριζόταν με ζώνη φαρδιά που έκλεινε με πόρπη ή ήταν εντελώς ελεύθερο.

Άλλος τύπος ενδύματος παρουσιάζει δύο ιμάτια, από τα οποία το εξωτερικό («κόττα»), τύπου μακράς δαλματικής, ήταν κοντότερο και επέτρεπε να φαίνεται το κατώτερο ιμάτιον, το οποίο για τις αρχόντισσες ήταν εξίσου πολυτελές, κεντητό ή από ακριβό ύφασμα.

Από τα δύο αυτά ιμάτια, το κατώτερον, το «καμίσιον», ήταν στενό με πολύ χαμηλό ντεκολτέ, με μακριά ευρύχωρα μανίκια, που τελείωναν σε στενή μανσέττα. Η «κόττα» ήταν πιο άνετη, με μανίκια $\frac{3}{4}$, κομμένα ένα με το σώμα (ζαпонέ, χωρίς μανικοκόλληση στους ώμους και στις μασχάλες). Το κεντημένο ντεκολτέ της κόττας ήταν κάπως χαμηλά κομμένο, αφήνοντας να φαίνεται ο λαιμός του πουκάμισου, οι άκρες των μανικιών του οποίου φαίνονταν ελαφρώς από το μανίκι του καμισιού. Φαινότουσαν δηλαδή τρία μανίκια, από τα οποία τα μανίκια του πουκάμισου ήταν μακριά, γιατί ένα κοντό μανίκι θεωρούνταν απρεπές στο Χριστιανικό Βυζάντιο.

Με την πάροδο του χρόνου, τα μανίκια της κόττας έγιναν πολύ εφαρμοστά από τον αγκώνα και κάτω και κούμπωναν με κουμπάκια.

Στο τέλος του 9^{ου} αι. και αρχές του 10^{ου}, η κόττα φορέθηκε κοντή έως τα γόνατα, εντελώς χειριδωτή, με πολύ σκαφτό το άνοιγμα της μασχάλης, όπου έβαζαν πολυτελή ζώνη και ήταν ίσως φόρεμα μόνο για τις νέες αρχοντοπούλες. Παρατηρούμε, επίσης, ότι η Βυζαντινή όλο και κόνταινε την κόττα, ώσπου την έκανε μια κοντή δαλματική του τύπου της Αιγυπτιακής δαλματικής του 6^{ου} αι. μ.Χ. που βρέθηκε στο Αχμίν της Αιγύπτου.

Με το κόντεμα της κόττας, μόλις που χρειαζότανε μια ψαλιδιά για να κόψει το πολυτελές εσωτερικό φόρεμα, το καμίσιον, να αφήσει το επάνω τμήμα του και να κρατήσει το κάτω. Το είδος αυτό του ενδύματος *deux pieces* που συναντάμε αργότερα ως «σάκκο και φούστα», είναι κομψότερο, ευκολοφόρετο και διευκολύνει τις κινήσεις. Κατάλληλο για τη χωρική, τη νοικοκυρά και γενικότερα για την εργαζόμενη γυναίκα.

Πάνω από όλα φορούσαν το μαντύ** , με ή χωρίς κουκούλα. Αυτό γινόταν από ύφασμα μεταξωτό ή μπροκάρ. Ήταν στολισμένο γύρω γύρω με στενή μπορντούρα (μαργέλλιον) και έκλεινε στο στήθος με πόρπες.

Το μαντύ φοδραριζόταν με ακριβό ύφασμα αντίθετου χρώματος, αλλά και με ακριβή γούνα (Ερμελίνα) ή και φθηνότερη (προβάτου ή λαγού), ανάλογα με την εποχή και την οικονομική αντοχή κάθε αρχόντισσας. Θα ήταν, ίσως, και ένα δείγμα αξιώματος ή και προβαδίσματος το μαντύ.

Συμπλήρωμα της φορεσιάς ήταν ο πέπλος ή καλύπτρα. Η καλύπτρα μπορούσε να φορεθεί και σε σχήμα τουρμπάν (τυμπάνιον), με κρεμαστή στον ώμο τη μια της άκρη, όπως φαίνεται σε μωσαϊκά εκκλησιών του Παλέρμο (9^{ος} αι.) και στις νωπογραφίες της Κρήτης, οπότε όμως έκρυβε ή έκανε περιττή μια όμορφη κόμμωση.

** Το μαντύ ήταν σημείο μεγαλείου, αλλά με την πάροδο του χρόνου φορέθηκε και από αστές μεσαίας τάξης.

Πώς θα ντύνονταν οι γυναίκες του λαού και οι χωρικές, την εποχή της βυζαντινής περιόδου.

Οι γυναίκες του λαού και οι χωρικές θα ντύνονταν με τα ίδια φορέματα, πουκάμισο, καμίσιο, κόττα, μαντύ, αλλά τα φορέματά τους θα ήταν στενότερα και από κατώτερης ποιότητας υφάσματα (λινά ή λινόβάμβακα για το καλοκαίρι, σύμμεικτα μαλλί και λινάρι ή και μόνο μάλλινα για το χειμώνα).

Στη μέση θα είχαν μια ζώνη από ευτελές κορδόνι (ράμμα) ή δερματίνη για να συγκρατούν τα ιμάτια και προπάντων για να τα ανασηκώνουν, για τις διάφορες δουλειές (πλύσιμο, ζύμωμα κ.ά.).

Για το κρύο και τις βροχές θα φορούσαν στενούς μανδύες με κουκούλα που μπορούσε να μην είναι και προσεραμμένη. Για την εκκλησία ή για τις επισημότερες εμφανίσεις (γάμοι, βαφτίσια) θα είχαν κάπες από υλικά καλύτερης ποιότητας. Θα είχαν και πέπλους, επίσης, καλύτερης ποιότητας και όχι φθηνούς όπως εκείνοι που φορούσαν τις καθημερινές, που θα ήταν από τουλουπάνι. Το καλοκαίρι θα έβγαιναν αρχικώς μόνο με τα καμίσια, και στη συνέχεια με τις κόττες. Πηγαίνοντας στις δουλειές τους ή κατά τη διάρκεια της εργασίας τους μέσα στο σπίτι, θα φορούσαν μια απλή ποδιά στη μέση τους, που παλιότερα την έλεγαν προσέργιον και αργότερα ποδέαν. Θα την χρησιμοποιούσαν, όπως και σήμερα, για προφύλαξη του φορέματός και για να βάλουν κάτι ελαφρύ και πρόχειρο.

Συνοψίζοντας τα μέρη της στολής, της Βυζαντινής περιόδου, έχουμε:

1. χιτώνας
2. ιμάτιον, δεύτερος χιτώνας
ή
δύο χιτώνες:
-καμίσιο (κατώτερος)
-κόττα (εξωτερικός)
3. μαντύ
4. πέπλος ή καλύπτρα
5. προσέργιον ή ποδέα (για τις χωρικές)

Πώς ντύνονταν οι νεότερες Κρητικές, σε αντίθεση με τις παλιές.

Ενώ οι σοβαρότερες Κρητικές συνεχίζουν να φορούν το παλιότερο βυζαντινό ένδυμα, οι νεώτερες...νεωτερίζουν.

Τα φορέματα εφαρμοστά στο στήθος και ανοίγουν προς τα κάτω. Χαρακτηριστική είναι η τολμηρή αλλαγή ως προς το άνοιγμα του λαιμού (μεγάλο ντεκολτέ), το οποίο στολίζεται με κέντημα, και υπάρχει σχίσσιμο του φορέματος μέχρι τον ομφαλό.

Τα μανίκια των φορεμάτων είναι πολύ στενά και κουμπώνουν με πολλά κουμπάκια από τον αγκώνα μέχρι τον καρπό.

Επίσης, σε πίνακες του 1432 και 1492, παρατηρούμε ότι τα **μανίκια** είναι **σχιστά κατ'αποστάσεις**, **μόδα Ιταλική** για **γυναικεία** και **ανδρικά ενδύματα**, που **κυριαρχεί** κατά την **τελευταία δεκαετία του 15^{ου} αι.**

Τέλος, ένα **Κρητικό Συμβόλαιο** του 1497, μας **δίνει πληροφορία** για ένα **νεωτερισμό εντελώς Ιταλικό**, που **αρχόντισσες του Χάνδακα** **δεν μπορούσαν να αγνοήσουν:**

«**Έπεμψέ μου έκ Βενετίας (λέει το συμβόλαιο)...καί κομμάτιον χρυσόν διά μανίκας**»· «**...ένα ζευγος μανικίων καμωμένων, λευκών γυναικείων**».

Αυτό **μαρτυρεί** ότι η **Βενετσιάνικη μόδα** έχει πλέον **εισχωρήσει** στην **Κρήτη**.

Περίοδο του **μανικιού** θα μπορούσαμε να την πούμε αυτή την **εποχή**, γιατί **όχι μόνο** τα **μανίκια των φορεμάτων** αλλά και των **πουκαμίσων** είναι **ορατά, πολυτελή, βαριά κεντημένα**.

Τα **μανίκια των φορεμάτων** τώρα είναι **περίπλοκα**. Μπορεί να είναι **απλά** μα **πιο πολύ** είναι **σχιστά** με **πολλές σχισμές** κατά **μήκος** του **μπράτσου** ή **περιορισμένα** με **στενές κορδέλες**. Συνήθως **δεν ενώνονται** με το **πάνω μέρος** του **φορέματος** και **στερεώνονται** στον **ώμο** του **κορσάζ** με **θηλιές, φίμπιες** ή **κορδέλες**, αφήνοντας να **φαίνεται ανάμεσα** το **πουκάμισο**.

Ένα **φόρεμα** μπορούσε να έχει **δυο και τρία ζεύγη χωριστά μανίκια (altro paio)**, από **διαφορετικό ύφασμα**.

Γυναίκα με μανίκια altro paio και ποδιά στον ποδόγυρο

Στο **σπίτι μέσα** οι **κυρίες**, αλλά και οι **γυναίκες του λαού**, **στερέωναν** στο **φόρεμα** **άλλο ζευγάρι μανίκια απλούστερα**. Γενικά, τα **μανίκια** ήταν **φαρδιά** και **στενεύαν** **πάνω** στον **πήχη** (από τον **αγκώνα** και **κάτω**) ή **πιάνονταν** από τον **αγκώνα** και **κάτω** με **κορδέλες**, **πάλι** για να **στενεύουν**.

Η γυναικεία στολή της Κρήτης από το 1525 μέχρι Τουρκικής κατακτήσεως

Γ. α) Από 1525-1575 περίπου

Η **πληροφορία** του **Κρητικού εγγράφου** του **έτους 1497**, που **μιλάει** για **ξεχωριστά μανίκια**, **επιτρέπει** να πούμε πως, **οριστικά πλέον**, οι **αστές της Κρήτης** **ασπάστηκαν** την **τρέχουσα μόδα των γυναικών της Βενετίας** και έχουν **δημιουργήσει** το «**altro paio**» και τα **κομμένα φορέματα** στη **μέση**.

Το **επανωκόρμι** τώρα της **Βενετσιάνας** και της **αστής Κρητικιάς**, **κόβεται μακρύ, μυτερό εμπρός** (καμιά φορά και πίσω) και **ράβεται στη φούστα**.

Οι **γυναίκες εσωτερικά φορούν μπούστο** με **μπαλένες κοκκάλινες** και **ξύλινες** και κάπου κάπου **σιδερένιες**, καθώς και **μεσοφόρι** της **μέσης**. Το **ντεκολτέ** του **επανωκορμίου** (τάλιας) **γεμίζει** με **πλαστρόν**, που **καλύπτει στήθος, ώμους, ωμοπλάτη**. **Μπροστά** και **πάνω ακριβώς** στο **στομάχι**, **ράβεται** ένα **τρίγωνο ύφασμα**, καμιά φορά **διαφορετικό** από το **ύφασμα** του **φορέματος**.

Τα **μανίκια** είναι **στενά** και **προς τον ώμο** **κάνουν** ένα **μεγάλο φούσκωμα** σαν **μεγάλο μήλο**. Στο **μάκρος** τους **έχουν τρύπες** (όχι πλέον τα παλιότερα σχισίματα) από

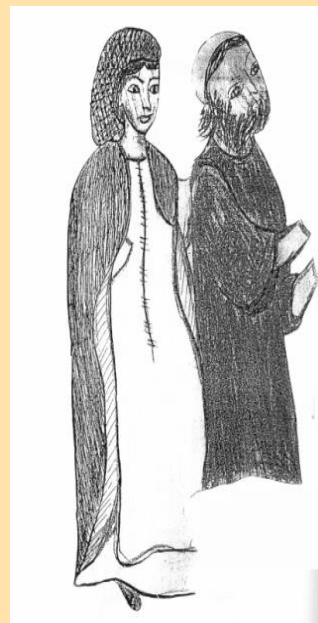
τις οποίες περνά κορδέλα αφημένη λίγο χαλαρά. Στη μέση, για ζώνη, φορούν μια χοντρή χρυσή αλυσίδα.

Υφάσματα άφθονα δίνει το εμπόριο και οι «μαστόρισσες» που τα φτιάχνουν είναι σημαίνουσες προσωπικότητες. Όμως φαίνεται πως το είχαν σε τιμή οι γυναίκες της Κρήτης να ξέρουν να ράβουν και μόνες τους τους τούς καμουχάδες και τα βελούδα και πως αυτό ήταν δείγμα αρχοντιάς.

Πώς ήταν η γυναίκα της υπαίθρου την περίοδο αυτή και ιδιαίτερα η Σφακιανή γυναίκα.

Για τη γυναίκα της υπαίθρου, κατά την περίοδο αυτή και ιδιαίτερα για την Σφακιανή, έχουμε πληροφορίες από ξένους συγγραφείς (Πέτρος Μπελόν, Δάππερ). Από αυτούς συμπεραίνουμε ότι η Σφακιανή γυναίκα είχε τους ώμους ακάλυπτους και δεν είχε τη συνήθεια να φοράει πλαστρόν. Επίσης, είχε και μεγάλο ντεκολτέ, που το κάλυπτε όταν είχε πένθος. Φαίνεται όμως πως και οι υπόλοιπες Κρητικές της υπαίθρου δεν είχαν πολύ μικρό άνοιγμα στο ντεκολτέ τους. Έτσι καταλαβαίνουμε ότι μια Σφακιανή θα φορούσε ένα φόρεμα «προσεραμμένον» με πλατιά σουρωτή φούστα, χειριδωτό στενό μπούστο που είχε πιθανότατα κάθετο σχίσσιμο εμπρός και ασφαλώς μεγάλο ντεκολτέ χωρίς πλαστρόν.

Κρητικοπούλα με απλό μαντύ και φιλέ στο κεφάλι. Έχει και κάθετο σχίσσιμο στο φόρεμα

Για τις βροχερές μέρες θα φορούσε ένα χοντρό επενδύτη με κουκούλα, το καπότο, και μια ελαφρότερη, σφικτή, κοντύτερη ζακετούλα, το «καποτίνο».

Υφάσματα για το φόρεμα εισάγονται από τα αστικά κέντρα και αυτό μπορούσε να γίνει από ταφτά μεταξωτό για τις ευπορότερες, απομίμηση δε για τις μικρότερης οικονομικής αντοχής. Πιθανώς και κάποιες να ύφαιναν αυτά τα υφάσματα απομίμησης ταφτά και στα τελάρα τους, όπως συμβαίνει και σήμερα σε διάφορες βιοτεχνικές επιχειρήσεις της Κρήτης, που προσπαθούν να δώσουν στο εμπόριο ό,τι καλύτερο σε σχέδιο και σε τεχνική επιζηεί σήμερα από τον τομέα της παλαιότερης υφαντικής.

Σάκκος και φούστα

Για το «σάκκο και φούστα» ή «ζιπόνι και φούστα» θα πρέπει να γίνει λόγος ξεχωριστά, γιατί δεν εξαφανίζεται όταν δημιουργούνται νέοι τύποι φορεσιάς. Το αντίθετο, μάλιστα, χαρακτηριστική είναι η αντοχή του και η επιβίωσή του μέχρι σήμερα.

Αστής της Ευρώπης του 1660 με μπολκάκι που θυμίζει το μπολκάκι της Κρητικιάς

Ζιπόνι και φουστάνι

Την **πρώιμη παρουσία** του τύπου αυτού της **φορεσιάς** μαρτυρούν τα **Κρητικά κεντήματα**. Τα **κεντήματα** αυτά είναι κυρίως **μπάντες** από **φούστες**, **μαξιλαροθήκες**, **βάζα** κ.ά., όπου η **Κρητικοπούλα** **εξέφραζε** **όλο** τον **ψυχικό** της **πλούτο** και **έβρισκε** τον **τρόπο** να **εκφράζει** **εθνικούς** και **προσωπικούς** της **πόθους**.

Ένας **σάκκος** από **λεπτή τσόχα** ή και από **βελούδο** ή **σατέν**, **κοσμημένος** με **γαϊτάνια** ή **μεταξωτά κεντήματα**, **ειπώθηκε** αργότερα **μπόλκα**. Ο **βελούδινος σφιχτός**, με **πολλές πένσες**, **ακέντητος σάκκος** **ειπώθηκε** **μπολκάκι**. Είναι ένας **σάκκος** που **σφίγγει** τη **μέση**, **υπογραμμίζει** το **στήθος** και **μαζί** με τη **σουφρωτή**, **πλατιά φούστα** **ταιριάζει** στη **λυγερή** του **βουνού** και του **κάμπου**.

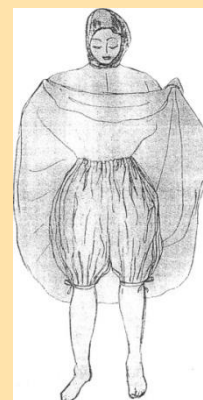

Ηλικιωμένη κυρία που φοράει σάκκο

β) Από το 1575-1650 περίπου

Πώς ντύνεται, την περίοδο αυτή, η εύπορη Κρητικοπούλα της υπαίθρου.

Η **είσοδος** της **βράκας** στην **Κρήτη** **έφερε** μια **αλλαγή** στο **φόρεμα** της **Κρητικοπούλας** προς το **ανδρικό**. Οι **νέες κοπέλες** **δανείστηκαν** από τη **φορεσιά** των **ανδρών** το **μειτάνι** που τότε το **έλεγαν** οι **άνδρες** **ζιπόνι**. Το **ζιπόνι** **φορέθηκε** και **πάνω** από τον **μεταξωτό ταφτά** «**προσερραμμένο**» **φόρεμά** τους, επειδή, την **περίοδο** αυτή, είναι **πολύ κοντό** για να **χρησιμεύσει** σαν **επενδύτης** **πάνω** από το **πουκάμισο** ή **φούστα**.

Αργότερα, όμως, το «**προσερραμμένο**» **μεταξωτό φόρεμα** της **χωριατοπούλας** **χωρίζει**. Το **πανωκόρμι** **μπαίνει** **κατά μέρος** και **μόνο** η **πλατιά φούστα** **μένει** και **συνοδεύεται** από **ένα ωραίο πουκάμισο**, **κεντημένο γύρω** στο **στρογγυλό λαιμό**

του και στα **μακριά μανίκια** του (επέχει θέση μπλούζας και μεσοφοριού). Μ'αυτή τη **φορεσιά**, το **ζιπόνι φοριέται** τώρα **μακρύτερο** και **κεντάται** με **χρυσοκλωστές**. Η **φορεσιά** **δεν συνοδεύεται** από **ποδιά**.

Με την **υιοθέτηση** του **ζιπονιού**, **αρχίζει** να **καλλιεργείται** ή να **επανεμφανίζεται** η **χρυσοραπτική** και τα **ζιπόνια** είναι τόσο **φορτωμένα** από **χρυσά κεντήματα**, που οι **κοπέλες** τα είπαν **χρυσοζιπωνα**.

Τα **φτιάχνουν** από **τσόχα λεπτή εκλεκτής ποιότητας**, ίσως και από **φέλπα**, σε **χρώματα μαύρο, μπλε, καφέ, πράσινο, μενεξεδί, λαδί ανάλογα** με το **χρώμα** που **ταίριαζε** στα **ωραία χρώματά** τους.

Παράλληλα με το **ζιπόνι φοριέται** αυτήν την εποχή ένα **αχειρίδωτο περιστήθιο** που **κλείνει** με **λασάζ** πάνω στο **στομάχι**. Αυτό το **περιστήθιο** ονομάζεται **κορπέτο**.

Επειδή το **κορπέτο** είναι **κοντό** και **δεν καλύπτει** το **φουκάρι** της **φούστας** **δημιουργείται** τώρα **νέο εξάρτημα**, η **πλατιά ζώνη**, που θα ήταν **όμοια μ'εκείνες** που **βλέπουμε** να **φοριούνται** σε **μεταγενέστερες εποχές**.

Υφαινουν τώρα οι **κοπέλες ωραίες ζώνες** από **λεπτό μαλλί** με **ενυφασμένες ασημοκλωστές** και **πολύχρωμα μετάξια**, που **τονίζουν** την **δαχτυλιδένια μέση** τους.

Η «σαλταμάρκα»
(αχειρίδωτη ζακέτα)

Στα **Σφακιά** όμως **παραμένει** και το «**προσερραμμένον**». Η **μόνη** του **καινοτομία** είναι στο **μανίκι**. Αυτό μπορεί να είναι **μακρύ** ή $\frac{3}{4}$ ή και να **λείπει τελείως** (**αχειρίδωτο**). **Συνοδεύεται** από το **χρυσοζιπωνα** που **τώρα έχει εκτοπίσει** το **καποτίνο**. Το **μακρύ, πλατύ μανίκι** του **πουκαμίσου** φαίνεται από το $\frac{3}{4}$ **μανίκι** του **χρυσοζιπονου**. Το «**προσερραμμένον**» σαν **καλή φορεσιά γίνεται** από **ταφτά** ή **μουαρέ μεταξωτό** ή **βαμβακερό**, αλλά **κεντάται** με **χρυσό γαϊτάνι** στις **άκρες** του **ποδόγυρου** και του **μανικιού**, σε **σχήμα ζιγκ-ζαγκ**. **Δε συνοδεύεται** από **μπροστοποδιά**.

Στα **Ανατολικά** της **Κρήτης εμφανίζεται** η **αχειρίδωτη, τελείως ανοιχτή εμπρός, ευρύχωρη ζακέτα**, η **σαλταμάρκα**. **Φτάνει** έως τους **γοφούς**, **κεντάται** ή και **δεν κεντάται**. Αν και είναι **παρμένη** από το **ανδρικό στυλ**, αποτελεί μια **χρήσιμη και κομψή προσθήκη** για το **γυναικείο ένδυμα**. **Συνοδεύει** ένα **φουστάνι «προσερραμμένον»**, που το **στήθος** του είναι **κατάφορτο** από **κεντήματα**. Τα **κεντημένα** κατά **μήκος μανίκια** του **φαίνονται ολόκληρα** από την **αχειρίδωτη σαλταμάρκα**, που μπορεί να **γίνεται** από **σατέν, στόφα** ή **λινό ανάλογα** με την **εποχή** και την **οικονομική αντοχή** της **χωρικής**.

Πώς είναι τα φορέματα των αστών γυναικών, την περίοδο αυτή.

Αν τα **φορέματα** των **ευπόρων γυναικών** της **υπαίθρου** την **εποχή** αυτή ήταν τόσο **κεντημένα** και **πολυτελή**, **φανταζόμαστε** πόσο **ωραία** θα ήταν τα **φορέματα** των **αστών**.

Πρόκειται για **πολυτελή φορέματα**, **αφάνταστες ποσότητες ακριβών υφασμάτων** σε **τόπια**, **έτσι** που να **θαυμάζει κανείς** και να **αναρωτιέται** αν οι **άνθρωποι** αυτοί **είχαν άλλο πράγμα** να **σκεφτούν** εκτός από το **λούσο**.

Μια πλούσια αστή της εποχής αυτής έπλεε στο μετάξι και στο χρυσάφι. Είχε τις προσωπικές της υπηρέτριες, τις στολίστρες, δωμάτιο ξεχωριστό (μπουντουάρ), που μέσα εκεί μεταμορφώνονταν πραγματικά και γίνονταν πολύ όμορφες. Είναι τώρα η εποχή που οι κυρίες φορούν πολλά μεσοφούστανα και δυο καλές φούστες από τις οποίες η εξωτερική είναι σκιστή μπροστά για να φαίνεται η εσωτερική. Τα μακριά μανίκια του φορέματος πιάνονται κατ'αποστάσεις με κορδέλες και σχηματίζονται δυο ή τρία πουφ. Το φόρεμα μπορεί να μην έχει μακριά μανίκια, αλλά υποτυπώδη, οδοντωτά μανίκια, που επιτρέπουν να φανούν τα μανίκια ενός μισού πουκάμισου, την καμιζέττας.

Συνηθίζονται όμως και τα πουκαμισομάνικα, εντελώς αυτοτελή μανίκια που δεν ανήκουν ούτε στο φόρεμα ούτε και στην καμιζέττα. Στην περίπτωση αυτή ράβονται με κρυφές βελονιές, δεν παρουσιάζουν όμως το θέαμα της εποχής του «άλτρο πάιο». Οι φούστες είναι πολύ κλος και με μακριά ουρά. Για τις ηλικιωμένες μια φούστα μπορεί να είναι διμπογη. Αντί δηλαδή να φοράνε δύο φούστες απάνω σ'άλλη, ράβουν στη μακριά φούστα την κοντύτερη που σταματά στα γόνατα. Κρητικό έγγραφο και πάλι, καθώς και άλλα κείμενα της εποχής, μαρτυρούν τη χρήση του ενδύματος κόττα.

Η κόττα θα ήταν ένα μακρύ επανωφόρι με μακριά ίσια μανίκια ή κοντά μέχρι τον αγκώνα (φουσκωτά ή ίσια), είτε μια μακριά ή κοντύτερη ζακέτα ενός deux pieces φορέματος, που απέχει πάρα πολύ από την κόττα της Βυζαντινής, που ήταν πλέον ένα φόρεμα άκρως ντεμοντέ για μια κυρία του κόσμου, όπως ήταν οι Κρήσες αυτής της εποχής.

Τι είναι η «Vestura con casco».

Αξίζει επίσης να σημειωθεί ότι σε ένα προικοσύμφωνο του Ζωγράφου Μιχ. Δαμασκηνού, συναντάμε ένα περίεργο είδος αστικού φορέματος τη «Vestura con casco». Είναι η κλειστή και μακριά κάπα με τη στρογγυλή κουκούλα, ένα είδος κλειστού φερετζέ, που μέσα σ'αυτήν κρυβότανε κυριολεκτικά η Βενετσιάνα όταν έκανε εξαιρετικό κρύο ή όταν ήθελε να διατηρήσει το επίπεδό της, φορώντας στην περίπτωση αυτή μια μικρή μάσκα. Διόλου απίθανο και άλλες κυρίες του Χάνδακα να είχαν τη βεστούρα αυτή.

Βενετσιάνα με μάσκα και
Vestura con casco

γ) 1650-1669 περίπου

Ο Φώσκολος στο Φορτουνάτο, μας λέει ότι οι γυναίκες του Κάστρου, ντύνονταν στην εποχή του (1650 κ.ε.) à la forestiera δηλαδή μόδα ξενική. Μόδα που τους ερχόταν, φυσικά, από τη Βενετία, με τους καμουχάδες, τα μεταξωτά και τα βελούδα. Επίσης, υπήρχε και η καρπέτα, όπου δεν διευκρινιζόταν ακριβώς τι είναι. Κάποιοι έλεγαν ένα είδος φορέματος (Ξανθουδίδης) ή φούστας (Boerio), καθώς και σαν φούστα της χωρικής φτιαγμένη από τσόχα κόκκινη ή μαύρη, την οποία ανασήκωναν μπροστά και στερέωναν με κομπάδες (Φώσκολος). Τέλος, ο Βλαστός και τα λεξικά μιλούν για μάλλινο ή οπωσδήποτε χονδροειδές ύφασμα.

Ανέκαθεν οι χωρικές για να μη λερώνουν τις φούστες τους, τις ανασήκωναν και τις στερέωναν στη ζώνη τους. Ίσως αυτό να ενέπνευσε τη μόδα.

Σκίτσο που αποδίδει τον τρόπο που ανεμπόκωναν τη φούστα οι χωρικές της περιφέρειας Ηρακλείου

Οι αγρότισσες της Κρήτης δεν ντύνονταν βέβαια με βαρύτιμα υφάσματα. Ο φτωχός όμως που δεν έχει να αγοράζει κάθε μέρα ρούχα, έστω και ευτελή καρπέτια, τα προσέχει σαν τα μάτια του. Και τις χωρικές της Κρήτης δεν θα τις δει κανείς ποτέ με λερωμένες φούστες, γιατί τις ανασηκώνουν όταν περπατάνε, όταν μαζεύουν ελιές, όταν μπαίνουν στα μπουστάνια και στα περβόλια, όπως ακριβώς έκαναν και οι βυζαντινές.

Κατά τον ίδιο τρόπο και επί Βενετοκρατίας, οι χωρικές της Κρήτης θα ανασήκωναν τη φούστα τους και θα την έμπηχαν στη μέση τους δεξιά κι αριστερά, όπως το συνηθίζουν και σήμερα. Με τον τρόπο αυτό φαινόταν το μεσοφούστανό τους, πράγμα που δίνει πολύ χάρη σε μια λεπτή γυναίκα. Και φυσικά, θα ήταν αδύνατο να μην το υιοθετήσει μια αστή γυναίκα, που θα ήθελε να κάνει κι αυτή το ίδιο.

Γι'αυτό όταν έφτασε στην Κρήτη η μόδα της ανασηκωμένης φούστας έσπευσε να την ασπαστεί. Η μόδα αυτή έγινε πολύ δημοφιλής και οι κομπές αστές του Κάστρου φόρεσαν (πάνω από το ακριβό μεσοφούστανό τους) δυο φούστες από διαφορετικό ύφασμα, όπου η εξωτερική θα ήταν φοδραρισμένη με ακριβή φόδρα. Αυτή την φοδραρισμένη φούστα την ανασήκωναν μπροστά, έπιαναν το γυροπόδι της δεξιά και αριστερά και το στερέωναν με φίμπιες ή κόπιτσες. Με το ανασήκωμα της φούστας σχηματιζόνταν ένα στρογγυλό ντραπέ πάνω στην κοιλιά.

Κρήσα που φοράει καρπέτο, βράκα και σάρτζα

Στη μέση μπορούσαν να φορέσουν και την καδένα των παλιότερων χρόνων. Αυτή λοιπόν είναι η μεταξωτή καρπέτα.

Στην περιφέρεια Μεραμβέλλου και κυρίως στην Κρητσή, φοριέται αυτή την εποχή ένα φόρεμα που θυμίζει καρπέτα, αλλά με ντραπάρισμα που γίνεται πίσω και είναι πολύπλοκο και περίεργο. Η εξωτερική φούστα, κόκκινη κατά κανόνα, είναι πολύπτυχη και κρεμιέται από τους ώμους με ταινίες. Γίνεται από λεπτό μεταξωτό ή και λινό ύφασμα για να είναι ελαφρά. Ανασηκώνεται εμπρός, δεξιά κι αριστερά, γυρίζεται ανάποδα και στερεώνεται ο ποδόγυρος στη μέση πάνω από το στομάχι.

Τραβιέται ύστερα πίσω και η άκρη της πιάνεται εμπρός σχηματίζοντας ένα πελώριο ιδιάζον ντραπέ.

Παίρνει το όνομα κούδα και μ'αυτό τον όρο είναι γνωστό το φόρεμα αυτό μέχρι σήμερα. Πτυχωτό, κεντημένο μεσοφόρι και χρωματιστή, στενόμακρη εμπροσθέλλα, μονόχρωμα κεντημένα, με τους χαρακτηριστικούς ρόδακες της Κρήτης θα συμπλήρωναν το κατώτερο τμήμα της φορεσιάς.

Σαν επανωκόρμι η κούδα είχε την αχειριδωτή σαλταμάρκα ή το μακρύ, μέχρι τους γοφούς, χειριδωτό ζιπόνι από βελούδο ή δαμάσκο ή από φίνα τσόχα, γαρνιρισμένο με χρυσά σειρήτια.

Μια ωραία μεταξωτή καμιζέτα με πλατιά μανίκια και ένα πολύπηχο άσπρο βέλο έδιναν χάρη κι αέρα κι αναδεικνυαν την κορμοστασιά της γυναίκας.

Ένας άλλος τύπος φορεσιάς που φοριέται κατά την περίοδο αυτή είναι η σάρτζα. Με τη στολή αυτή εμφανίζονται επαναστατικές καινοτομίες.

Τη φούστα αναπληρώνει ένα εξάρτημα σε σχήμα εμπροσθέλλας, μάλλινο, πλισσαρισμένο, η σάρτζα. Προσράπτεται σε μια μεταξωτή ρωμανέττα. Δένεται στη μέση και καλύπτει το αριστερό μέρος του σώματος από την κοιλιά ίσαμε το ραχοκόκκαλο. Αποκαλύπτεται τώρα το πριν αθέατο, λινό ή βαμβακερό ή μεταξωτό πουκάμισο, που πιθανώς στολίζεται στο γυροπόδι και στα μανίκια.

Με την επικράτηση της σάρτζας, ένα τμήμα του γυναικείου εσωρούχου γίνεται ορατό, οι μπατζάκες της βράκας, που μέχρι την εποχή αυτή ήταν αθέατες και σταματούσαν κάτω από το γόνατο. Στα ορεινά, παραδόξως, μακραίνουν οι γυναίκες τη βράκα τους.

Η μπατζάκα της Κρητικιάς ήταν εξάρτημα πολυτελείας. Φτιαγμένη από μεταξωτό του τελάρου θα ραβόταν ή θα στολίζονταν με μπιμπίλα και θα ράβονταν πρόχειρα στο εσώρουχο της καθημερινής χρήσης όταν το απαιτούσε η κατάσταση (γάμος, βάφτιση, πανηγύρι, εκκλησία). Τη σάρτζα συνοδεύει ένα κορπέτο ή ένα χρυσοζίπνο.

Συνοψίζοντας μπορούμε να πούμε, πως η γυναίκα της υπαίθρου Κρήτης, κατά τον χρόνο της αποχώρησης των Βενετών (1669), είχε τυποποιήσει τις ακόλουθες στολές:

«Προσερραμμένον»

Καρπέτα

Κούδα

Σάρτζα

Τα συμπληρώματα της γυναικείας φορεσιάς

Τα συμπληρώματα της γυναικείας φορεσιάς, χτένισμα και κάλυμμα του κεφαλιού, καλίκωση και κοσμήματα, αξίζει να μελετηθούν ξεχωριστά, γιατί προδίδανε ξεχωριστή ομορφιά και γιατί οι γυναίκες καταβάλλανε ξεχωριστή φροντίδα για το σκοπό αυτό.

α) Της κεφαλής το χτένισμα και το κάλυμμα

Ξεχωριστή θέση στη γυναικεία ενδυματολογία κατέχουν τα κοσμήματα της κεφαλής και το χτένισμα που η παρουσία τους, εκτός από διακοσμητική, ήταν προστατευτική από κακό και βασκανίες.

Η Κρητικοπούλα, εκτός από το ντύσιμο, πρόσεχε πολύ το χτένισμα και την κεφαλοδεσά της. Οι νέες είχαν απλωμένα τα μαλλιά στην πλάτη ελεύθερα για τις γιορτινές μέρες ή σε μακριές πλεξούδες για καθημερινές και σκόλες.

Στριμμένες πλεξούδες όπως οι Βυζαντινές, ενώ αργότερα πλεγμένες όπως και σήμερα. Τις γύριζαν όμως και στεφάνι στην κεφαλή. Συναγωνίζονταν ποια θα έχει τις μακρύτερες και τις παχύτερες πλεξούδες. Γι'αυτό και περιποιούνταν τα μαλλιά τους, τα έλουζαν με αλουσά, τα άλειφαν με δαφνόλαδο και με βότανα και πιθανόν να έλεγαν και γηθειές. Χώριζαν τα μαλλιά στη μέση (ντρέτη χωρίστρα), αργότερα επινόησαν τη στραβή χωρίστρα.

Κρητικοπούλα στολισμένη με κολαΐνες και τον αμπράκαμο, 1949

Επί Βενετοκρατίας οι νέες αστές έκοβαν μαλλιά γύρω από το μέτωπο και τα κατσάρωναν. Τα «είχαν δακτυλιδωμένα» και τα έστρωναν συμμετρικά στο μέτωπο. Μα και κρεμαστά τα άφηναν στο μέτωπο τα κατσαρά τους.

Επί Βενετοκρατίας έκοβαν στο μέτωπο πάνω, κυρίως οι ανύπαντρες, το φλόκο, μια μόνο μπουκλα κρεμαστή. Πάνω στο φλόκο, έβαζαν ένα μικρό κόσμημα με πολύτιμο λίθο, που κι αυτός ονομάστηκε φλόκος, όπου τον φορούσαν μόνο του πάνω στο μέτωπο, στηριγμένο σ'ένα ελαφρό διάδημα ή μια λεπτή αλυσίδα, όταν πέρασε η μόδα του κομμένου βοστρύχου. Έκοβαν όμως και μαλλιά και τα άφηναν να κρέμονται από τους κροτάφους, όπως έκαναν και οι Βυζαντινές και οι Βενετσιάνες.

Όσες «επλεξουδιάζονταν», έπλεκαν τις πλεξούδες παρεμβάλλοντας κορδέλες ή γαϊτάνι μεταξωτό ή χρυσό, στο οποίο οι ευπορότερες περνούσαν σπυριά μαργαριτάρια ή χρυσά νομίσματα, ενώ κάποιες άλλες έβαζαν χαντρίτσες χρωματιστές (κυρίες μπλε για το μάτι) η χοχλίδια της θάλασσας «για να πληθύνουν τα μαλλιά ωσάν τον άμμο της θάλασσας».

Σήμερα τα μαργαριτάρια και τα χρυσά γαϊτάνια χάθηκαν και είναι ευνόητο ότι για το χτένισμα είχαν χτένια, που κι αυτά θα συμβαδίζανε με την οικονομική αντοχή. Των πλουσίων τα χτένια θα ήταν από πολύτιμα υλικά, όπως άλλωστε και των Βυζαντινών αρχοντισσών.

Η κεφαλοδεσά της Κρητικής ποικίλει στο πέρασμα των αιώνων.

Στις παλιότερες τοιχογραφίες [του Γκερόλα (1328)], βλέπουμε τις γυναίκες να φορούν βυζαντινό τυρμπάνιον (τυρμπάν) με ριγμένη την άκρη του στην ωμοπλάτη και οι νεότερες μεγάλο και χρυσοποίκιλτο. Επίσης βλέπουμε, κάποια γυναίκα να φορεί τυρμπάν (αυτή την εποχή το λέει φατσολέτο ή φατσόλι), αλλά ταυτόχρονα έχει περιορίσει τα ωραία της μαλλιά σε δίχτυ. Αυτό είναι κατάλοιπο βυζαντινής συνήθειας, μπορούσε να φορεθεί και μόνο του, χωρίς να συνοδεύεται από τυρμπάν.

Το δίχτυ ήταν στολισμένο με μαργαριτάρια ή και χρυσές πούλιες. Συνήθως ήταν άσπρο με κόκκινες γραμμές ή και κόμπους για τις φτωχότερες.

Με την πάροδο του χρόνου το τυρμπάν και τα φιλέ εγκαταλείφθηκαν. Το φατσόλι παύει να φοριέται γυριστό στο κεφάλι και φοριέται ριχτό και ονομάζεται σκέπη, μπόλια, βέλο, μαγνιά και μαντήλι όταν είναι τετράγωνο.

Σημασία δεν έχει μόνο η λεπτεπίλεπτη ύφανση της σκέπης, μα και ο τρόπος ριξίματος. Η γυναίκα οποιαδήποτε κοινωνικής τάξης, ρίχνει με γούστο τη σκέπη πάνω στο κεφάλι της για να της ταιριάζει.

Η μπόλια της Ανωγειανής και της Σφακιανής είναι πάντοτε μουσελίνα συνήθως γκρενά χρώματος με κρόσσι χρυσό ή ασημένιο (χρυσόμπολια ή αργυρόμπολια) ή είναι μόνο με κρόσσι απλό, κρουσσάτη γάζα.

β) Υποδήματα

Η περιποίηση της Κρητικής δε σταματούσε μόνο στο στολισμό του κορμιού και της κεφαλής, αλλά έφτανε και μέχρι τα πόδια, αν και σπάνια τα βλέπουμε σε εικόνες. Επιχρυσωμένα δέρματα, μεταξωτά υφάσματα, υφάσματα μπροκάρ, ντύσανε το πόδι της Κρητικής σαν φελλός και φελλοκάλικο, σαν μποτίνα και σκαφόνη, σαν παπούτσι και μέστι, δίνοντάς της χάρη στο βήμα της.

Ωστόσο, είναι σίγουρο ότι οι Κρητικές, όπως και οι Βυζαντινές, φορούσαν απλές γόβες, χωρίς ψηλά τακούνια. Οι εύπορες θα φορούσαν μεταξωτές και στολισμένες με κέντημα χρυσό και πετράδια πολύτιμα, ενώ οι λιγότερο εύπορες, χωρικές και ηλικιωμένες γυναίκες, απλές από μαλακό δέρμα, ίσως μαύρο.

Καλίκια έλεγαν τα υποδήματά τους οι Κρητικές, χωρίς να αγνοούν και τον όρο παπούτσια, που οι Βυζαντινοί δέχτηκαν από την Ανατολή. Χρησιμοποιούσαν και τον όρο φελλάρια, που ήταν βυζαντινός όρος και τον συναντάμε σε Κρητικό κείμενο των αρχών του 19^{ου} αι..

Επί Ενετοκρατίας τα φελλάρια τα είπαν σκαφόνια ήταν λεπτά παπούτσια με τετράγωνες μύτες. Αργότερα, πιθανόν κατά τα μέσα του 15^{ου} αι. οι Κρητικές φόρεσαν, όπως και οι άνδρες τους, παπούτσια με τακούνι, στολισμένα με γλώσσες, κορδέλες και αγκράφες και τα είπανε σκαρπίνια.

Και ξυλοσάνδαλα φόρεσαν οι Κρητικές που τα είπαν φελλούς, όπως τους λένε και σήμερα οι κάτοικοι των Ανατολικών Νομών. Αυτά τα ξυλοσάνδαλα-τσόκαρα-φελλοί, γίνονταν τότε από ακριβό ξύλο, είχαν ένθετες μαργαριταρόρριζες κι έμοιαζαν με μωσαϊκά. Και μάλιστα έσφιγγαν στον ταρσό με ταινία από δέρμα, βελούδο ή σατέν, περίτεχνα κοσμημένη με κέντημα και μαργαριτάρια. Η ταινία αυτή που ονομάστηκε φελλοπέδουλο ήταν καρφωμένη σε κάθε πλευρά του τσόκαρου με 4 καρφάκια χρυσά ή ασημένια και ήταν μονοκόμματη ή κομμένη και ενώνεται με φίμπια πάνω στον ταρσό. Το φελλοπέδουλο μπορούσε να ήταν και σταυρωτό. Τα τσόκαρα-φελλοί είχαν δύο τακούνια: ένα στη μύτη κι άλλο στη

φτέρνα. Ήταν έτσι για να **προφυλάσσουν** τα **πόδια** από τις **λάσπες** του **δρόμου**, το οποίο **εξελίχτηκε** σε ένα **προστατευτικό μέσο** για **λεπτεπίλεπτο παπούτσι**, το οποίο με το **πέρασμα** του **χρόνου** έγινε **είδος πολυτελείας**. Έδινε **ύψος** σε **όποια** τα **φορούσε** και έτσι **ύψωνε** το **ανάστημά** της.

Ξυλοσάνδαλα-φελλούς φόρεσαν και οι **Βενετσιάνες**, αλλά το είχαν **παρακάνει** με το **ύψος** των **τακουγιών**, που τα **είχαν τόσο ψηλά**, ώστε για να **περπατήσουν** έπρεπε να **υποβαστάζονται** από **δύο υπηρέτριες**.

Επίσης, **άλλα υποδήματα** που φορούσαν οι **Κρητικιές** ήταν τα **στιβάνια**, **χωρικές** **ακόμα** και **εύπορες αστές**, όταν **πήγαιναν** στην **ύπαιθρο** για να **περάσουν** εκεί το **καλοκαίρι** τους.

Τα **στιβάνια** μιας **ευπόρου** ή **πλούσιας** της **εποχής** αυτής μπορούσε να **γίνουν** από **μαλακό δέρμα**, από **μεταξωτό ύφασμα** με **φόδρα** **δερμάτινη**. Μπορούσε ακόμα να είναι **υπερπολυτελή** με **κεντήματα** και **μαργαριτάρια**, που **έρχονταν άφθονα** στην **Κρήτη** από την **Κωνσταντινούπολη**.

Η **χρήση δόμων** σαν **πέλμα** **γυναικείων παπουτσιών** είναι **κατάλοιπο βυζαντινής** **συνήθειας**. Οι **βυζαντινές γυναίκες** για να **φαίνονται ψηλότερες**, **πρόσθεταν** **στρώματα φελλού**.

Για το **σπίτι μέσα** οι **εύπορες** είχαν τις **παντόφλες** με **ψηλό τακούνι**, από **μπροκάρ** ή **ατλάζι** **κεντημένο** με το **χέρι**.

Πώς ήταν οι κάλτσες της περιόδου αυτής.

Ενώ **έχουμε** **τόσες πληροφορίες** για την **υπόδηση**, οι **πληροφορίες** μας για τις **κάλτσες** **δεν είναι** **αρκετές**.

Κάλτσες των **Βυζαντινών** **αναφέρονται** από **σκαρλάτο**, **ύφασμα ερυθρό**, αλλά και **μαύρες**.

Δεν γνωρίζουμε όμως **πως** ήταν **ακριβώς** οι **κάλτσες** των **Κρησών** της **Ενετοκρατίας**. Μόνο μιας **κομψής κυρίας** του **16^{ου} αι.**, αν **κρίνουμε** από αυτές που **φορούσε** η **βασίλισσα Ελισάβετ Α΄**, είναι **μεταξωτές** **κίτρινου χρώματος**, **στολισμένες** στο **επάνω μέρος** με **μεταξωτό ύφασμα**. Πιθανόν να **συνοδεύονταν** και από **καλτσοδέτες**. Μπορούσαν όμως να είναι και **με εναλλασσόμενες ραβδώσεις**, όπως **εκείνες** που **φορέθηκαν** τον **περασμένο αιώνα**.

Τέτοιες **πλεχτές** **μεταξωτές** θα ήταν και οι **κάλτσες** των **ευπόρων αστών** της **Κρήτης**, **πολυτέλεια** που **δεν επιτρεπόταν**, **λογικά**, στις **κατώτερης** **οικονομικής** **αντοχής**.

Είναι πιθανόν οι **αστές** να **φορούσαν** **κάλτσες καθημερινά**, αλλά **όχι πάντοτε** **μεταξωτές**.

Οι **φτωχές χωρικές** θα **φορούσαν** **μόνο** σε **δύο επίσημες στιγμές** της **ζωής**, στο **γάμο** και στο **θάνατο** και **πάντοτε λευκές**.

Οι **κάλτσες** ήταν είτε **γονάτες** (πάνω από το γόνατο) ή **μέχρι** το **γόνατο**, που **στερεώνονταν** με τα **βαστάγια** της **βράκας**.

γ) Τα χρυσαφικά

Τα κοσμήματα του στήθους, του λαιμού, της μέσης μαρτυρούν την οικονομική αντοχή του αρραβωνιαστικού και του συζύγου ή ακόμα και την οικονομική και κοινωνική θέση της γυναίκας. Ήταν πολύ βαριά αυτά τα χρυσαφικά που φορούσαν, που κυρίως ήταν μόδα των τελευταίων αιώνων.

Κολαΐνες με νομίσματα, αρχές του 20^{ου} αι. (συλ. Τζανή Ιωάννη)

Πάντα οι Κρητικές είχαν πολλά κοσμήματα, μα τα φορούσαν διάχυτα, σαν σκουλαρίκια, δαχτυλίδια, βραχιόλια, φίμπιες ή σαν επιρράμματα στις ζώνες και στα φορέματα.

Οι Κρήσες, τους πρώτους αιώνες της Ενετοκρατίας, εξακολουθούσαν να έχουν ξεχωριστή προτίμηση στα μεγάλα σαν χαλκάδες βυζαντινά σκουλαρίκια, τα κρικέλια ή βέργες, καθώς και στα εφαρμοστά περιλαίμια, τα μανιάκια, που συνόδευαν τη βυζαντινή φορεσιά τους.

Ασφαλώς φορούσαν και μανίνια, όπως λέγονταν τότε τα βραχιόλια.

Μεταβυζαντινά, και συγκεκριμένα ύστερα από το 1500, φορούσαν και χρυσές αλυσίδες, καδένες, γύρω από το λαιμό και τη μέση τους, μακριές ή πολύ μακριές, χονδρές ή λεπτότερες, ανάλογα με την οικονομική αντοχή τους.

Και οι φτωχότερες φορούσαν αργυρά ή παραχρυσωμένα, αφού δεν μπορούσαν κάτι περισσότερο.

Τα χρυσαφικά τα έκανε ο χρυσαφός ή χρυσοχός και φαίνεται να είχε μεγάλη ακμή η τέχνη αυτή στην Κρήτη.

Για το στόλισμα της κεφαλής οι Κρητικοπούλες είχαν ωραία κοσμήματα. Χρυσά διαδήματα και κουτελίκια, φλόκοι και ζόγιες, συνταιριασμένα με πολύτιμους λίθους και μαργαριτάρια που έδιναν μια λάμψη ξεχωριστή σε όποια τα φορούσε.

Το κουτελίκι των Βυζαντινών ήταν μια στενή λωρίδα υφάσματος που τύλιγαν γύρω από το μέτωπο και είχε πάνω της προσεραμμένα χρυσά νομίσματα, τσικίνια, επί Ενετοκρατίας. Το φορούσαν ακόμα και μέσα στο σπίτι, γιατί τότε οι Κρητικές ήταν καθημερνοστολισμένες. Οι ευγενείς και οι πλούσιες κυρίες είχαν και ολόχρυσά διαδήματα.

Παράλληλα με τους φλόκους και τα διαδήματα, οι γυναίκες στην Κρήτη είχαν για τα μανίκια τους σειρές από κουμπιά μαργαριταρένια ή και χρυσά, που ήταν τα μποτόνια και οι αμπράκαμοι. Όταν σταμάτησε αυτή η μόδα, οι γυναίκες τα μετέφεραν γύρω από το λαιμό τους σαν κολιέ. Έτσι είπανε μποτόνια τις χρυσές χάντρες που φόρεσαν στο λαιμό σαν κολαΐνες. Τα μαργαριτάρια περασμένα σε

νήμα, τα είπαν κλωνιές ή κλωστές, πάντα με σκοπό να **στολίζουν** το **λαιμό** μιας **όμορφης γυναίκας**.

Οι **φτωχότερες** φορούσαν **κολαΐνες** με **χάντρες φιλντισένιες** με **φιλντισένιους σταυρούς** ή και **κεχλιμπαρένιες** ή και **λίθινες** ή ακόμα και με **μπλε πέτρες**.

Εκτός από αυτά, οι **Κρητικές φορούσαν** και τα μυρμύδια που **περιβάλλανε** το **λαιμό** και **διαχύνονταν** και στο **στήθος**. Αυτά ήταν ένα **σύνολο** από **ρομβοειδείς** ή **στρογγυλές χρυσές πλακίτσες** με **έκτυπα σχέδια** (σταυροί, καρδούλες, πουλάκια) **συνδεδεμένες μεταξύ** τους με **μικρούς κρίκους**, από τους οποίους **κρέμονταν μικρές καρδούλες** ή **σταυρουλάκια**, έτσι ώστε **σχηματίζονταν** ένα **απλωτό κόσμημα** που **σκέπαζε όλο** το **λαιμό** και το **επάνω μέρος** του **στήθους**.

Αναπόσπαστο στοιχείο της **φορεσιάς** για την **αρραβωνιασμένη κόρη** ή την **παντρεμένη γυναίκα** της **δυτικής και κεντρικής Κρήτης** είναι το «**πασαλάκι**». Λέγεται και «**αργυρομπουνιαλάκι**». Είναι **αργυροποίκιλο μαχαιράκι** με **ασημένιο «φουκάρι»** (θήκη), **μικρογραφία** του **ανδρικού μαχαιριού**. Αποτελεί **παραδοσιακό δώρο** του **μνηστήρα** στην **αρραβωνιασμένη**, με **πολλούς συμβολισμούς**, η οποία **έκτοτε** το **φορεί** στη **ζώνη** της.

Τι γνωρίζουμε για τα δακτυλίδια και τις πέτρες, καθώς και για τον αρραβώνα.

Και τα **δακτυλίδια** ήταν **εξαιρετικής τέχνης** και με **μεγάλης αξίας δαχτυλιδόπετρες**. Εξάλλου, στην **Κρήτη πίστευαν** και **πιστεύουν** ακόμα ότι **ορισμένοι λίθοι** έχουν **μαγικές, υπερφυσικές** και **θεραπευτικές ιδιότητες**, κάτι που **πίστευαν** και οι **Βυζαντινοί**. Και **σήμερα** ακόμα βλέπουμε να **φορούν παλιά δακτυλίδια** (με **καμέο** και **εγχάρακτες πέτρες**), τα λεγόμενα αντίκες.

Αξιοπρόσεκτο είναι το **σχήμα** του **αρραβώνος**, ο οποίος **λέγονταν δαχτύλιδος**. Είχε **σχήμα κουλουριασμένου φιδιού** σε **δύο πλήρεις κύκλους** και **1/3** του **κύκλου**. Τα **δύο άκρα** του **φιδιού κατέληγαν** σε **δύο κεφαλές** (το φίδι δηλαδή δεν είχε ουρά) **σημάδι ατέλειωτης αγάπης**. Ο **δαχτύλιδος** μπορούσε να **αποτελείται** από **τα δύο φίδια** ή να **έχει σχήμα δύο χεριών** σε **κίνηση χαιρετισμού** ή ακόμα να είναι **απλός** και να **έχει στη σφενδόνη εγχάρακτο** τον **Σωτήρα**.

Ο **αρραβώνας έμπαινε** στο **δεξί χέρι** και **μάλιστα, επί Ενετοκρατίας, τον αρραβώνα έδινε** η **κόρη**.

Σε **διαθήκη** του **έτους 1486**, συναντάμε ένα **δακτυλίδι χωριατοπούλας**, το λεγόμενο σήμερα βουλωτήρι, όπου στα **απόκεντρα χωριά** **συνήθισαν** να **δίνουν** σαν αμανέτι. Είναι **χωρίς πέτρα** και **έχει στη σφενδόνη χαραγμένο** το **μονόγραμμα** (βούλα) του **αρραβωνιαστικού** ή του **πατέρα** ή του **παππού** του, **επειδή αυτό** είναι **συνήθως κληρονομικό**.

ΑΝΔΡΙΚΗ ΚΡΗΤΙΚΗ ΦΟΡΕΣΙΑ

Η φορεσιά των Κρητών κατά τον 14^ο αι. (1301-1400)

Διακόσια περίπου χρόνια μετά την εξαγορά και κατάληψη της Κρήτης από τους Βενετούς, οι Κρήτες «Ρωμαίοι» στο αίμα και στην ψυχή δεν έπαψαν να ατενίζουν προς το Βυζάντιο. Κρατούν τη θρησκεία και τα έθιμά τους και μαζί με αυτά και το Βυζαντινό ένδυμα. Έτσι, είναι ντυμένοι με τις βυζαντινές ζούπες, μακριές ως τη μέση της κνήμης, σχιστές καθ'όλο το μήκος. Είναι φτιαγμένη στην τάλια (επάνω τμήμα) με πιετάκια σε σχέδιο ψαροκόκκαλου.

Με πιετάκια επίσης στολίζονται και τα στενά μανίκια της, τα οποία κουμπώνουν στα πλάγια με πολλά κουμπιά. Έχει πλούσιο ορθό γιακά, ψηλό ίσαμε το σαγόνι. Η κόλληση των δύο τμημάτων της ζούπας στολίζεται με ωραίες συμμετρικές σφηκοφωλιές, η δε ζώνη καμωμένη από κορδόνι με μεταξωτό είναι πλεγμένη κουρλάκι.

Σκίτσο που αποδίδει νέο, με την κοντή ζούπα, τη στόλα, τους δόμους και κοντά στενά παντελόνια

Η φορεσιά των Κρητών κατά τον 15^ο αι. (1401-1500)

Πώς ντύνονταν οι ευγενείς και οι εύποροι Κρήτες της υπαίθρου.

Οι ευγενείς και οι πλούσιοι Κρήτες της υπαίθρου κατά την περίοδο αυτή, φορούσαν γαλάζιο ζιπόνι από βελούδο ή μεταξωτό, με μπορντούρες κίτρινες στα μανίκια και μαύρα κουμπιά. Το ζιπόνι στενεύει στη μέση κι από κει και κάτω κλωσάει αρκετά. Έχει ζώνη άσπρη, στενές περισκελίδες, κάλτσες ως το γόνατο με γυριστό ρεβέρ και μποτίνες ως τη μέση της κνήμης επίσης με γυριστό ρεβέρ. Στην πλάτη είναι ριγμένο το κόκκινο ταμπάρο και στην κεφαλή φοριέται καπέλο με μπορ, το χαρακτηριστικό της εποχής. Αυτός ο τύπος ντυσίματος ακολουθεί την τελευταία λέξη της Βενετσιάνικης μόδας, όσοι ήταν δηλαδή «της τόγκας».

Σκίτσο που αποδίδει εξελιγμένο ζιπόνι και ταμπάρο

Πώς ντύνονταν οι αγρότες και οι κατώτερες τάξεις Κρητών της υπαίθρου.

Ενώ οι ευγενείς και αστοί των πόλεων και οι εύποροι της υπαίθρου ντύνονταν με ακριβά ρούχα χειμωνιάτικα και καλοκαιρινά, οι αγρότες και οι κατώτερες τάξεις, που έπασχαν οικονομικά, φορούσαν ράσινα και βαμβακερά.

Οι ακούραστοι δουλευτάδες της γης και οι βοσκοί, έχοντας τα πρόβατα, τα κούρευαν και με το μαλλί έφτιαχναν οι γυναίκες τους τη ρασά ή εστίβαζαν το βαμβάκι και το λινάρι που καλλιεργούσαν.

Κατά την περίοδο αυτή, της βενετικής κατοχής, οι Κρήτες χωρικοί είχαν περιέλθει σε πολύ δύσκολη κατάσταση. Ήταν ρούνηδες και ξεσκίσηδες, από τη φοβερή αφαιμάξη των Βενετών.

Ωστόσο, βέβαια, υπήρχαν και εύποροι, που είχαν και υπηρέτες που τους έντυναν με ένα ζιπόνι λινό, κουρτσουβάδι, ένα γαμπά, ένα ζευγάρι στιβάνια, πουκάμισο και ρασογουνέλα για το χειμώνα. Ήταν δηλαδή τυχερός όποιος μπορούσε να βρει μια θέση υπηρέτη.

Η ποιότητα των ρούχων τους ήταν πάντα ανάλογη με τα οικονομικά του καθενός. Άλλος φορούσε το κουρτσουβάδι του από σκούλλο, καλής ποιότητας λινάρι και το είχε και βαμμένο, άλλος φουστάνι δίμιτο βαμβακερό. Γουνέλες με επένδυση από δέρμα ευτελούς ζώου, προβάτου ή και ζουρίδας και παπούτσια, φυσικά είχαν μόνο οι εύποροι. Ο γαμπάς ήταν ευτελές επανωφόρι με κουκούλα, χονδρό και αδιαπέραστο από τη βροχή και το κρύο. Οι εύποροι χωρικοί είχαν και καλά καπότα, κάτω από τα οποία φορούσαν ένα γιλέκο (τις γιορτές) κόκκινο, που λεγόταν πορφυρό, γιατί ήταν από κόκκινη τσόχα.

Την καλίκωσή τους αποτελούσαν τα πατροπαράδοτα στιβάνια ψηλά ως το γόνατο, αλλά και παπούτσια, ιδίως για τους πλούσιους νέους. Φορούσαν ακόμα αρβύλες για τις πορείες και πάλι όσοι είχαν τη δυνατότητα.

Τι ήταν το Καβάδιν ή Καβάδι και τι το κουρτσουβάδι.

Οι Βυζαντινοί φορούσαν ένα είδος χειριδωτού μανδύα, τον οποίο δέχθηκαν από τους Πέρσες, το Καβάδιν ή Καβάδι. Το φορούσαν και οι Κρήτες της ανώτερης τάξης που ήταν μάλιστα δύο ειδών:

A) το μακρύ μανδύα με φαρδιά μανίκια, τυπική μορφή καβαδίου, το επισημότερο,

B) το κοντό καβάδι, που συνόδευε ένα χιτώνα μακρύ μέχρι τα νύχια, έφθανε ως τη μέση του μηρού και στηρίζονταν με ζώνη. Είχε πλατύτατο γιακά, που κάλυπτε το στήθος, τους ώμους και την πλάτη και στενά μανίκια.

Οι κομψοί νέοι φορούσαν διαφορετικό καβάδι. Το καβάδι ενός νέου συνόδευε ένα κοντό ως τη μέση του μηρού στενομάνικο χιτώνα. Είχε στενή ζώνη που υπογράμμιζε τη μέση χωρίς να την σφίγγει, στενό γυριστό γιακά, μισά και κάπως πλατιά μανίκια. Ένα κοντό βρακίον μέχρι τα γόνατα και τουβία, που έμπαιναν μέσα σε στιβάνια με γυριστό ρεβέρ, συμπλήρωναν τη φορεσιά.

Σκίτσο που αποδίδει Βυζαντινό νεανία (χωρικό), που φοράει κοντό καμίσιο (χιτώνα) και τουβία

Αυτή τη στολή, σαν σύνολο, θα μπορούσε κανείς να την ονομάσει κουρτσουβάδι, γιατί στην ουσία ήταν ένα κομμένο καβάδι. Ο λαός έκανε σύμπτυξη του βυζαντινού συνθετικού κουρτσο-(=κοντό κατά τους βυζαντινούς) με τη λέξη καβάδι.

Το κουρτσουβάδι, αρχικά ένδυμα ευγενών νέων, φορέθηκε και από εύπορους της υπαίθρου, επί ένα χρονικό διάστημα, όπου μετά ξεχάστηκε ο όρος.

Η φορεσιά των Κρητών κατά τον 16^ο αι. (1501-1600)

Και κατά τον αιώνα αυτό, ένδυμα στις πόλεις είναι το βενετσιάνικο, κατά διαταγή των Βενετών, που τιμωρούσαν με βαρύ πρόστιμο όποιον δεν ήταν υπάκουος με αυτό. Όσο για το λαό της υπαίθρου, κάτι τέτοιες διαταγές είχαν ατονήσει γιατί η βενετσιάνικη φορεσιά ήταν πολύ βαριά για το πουγκί του, που οι καλοί αφεντάδες είχαν φροντίσει να αδειάσουν.

Ιππότες της Μάλτας με τη στολή του 16^{ου} αι.

Έτσι στις αρχές του β' τετάρτου του 16^{ου} αι., που έκανε την εμφάνισή της στην Κρήτη η φουφουλωτή (θυλακοειδής) βράκα, ανενόχλητα φόρεσαν οι χωρικοί το νέο ρούχο. Στη αρχή λίγοι, αργότερα οι περισσότεροι.

Και στο τελευταίο τέταρτο του 16^{ου} αι., η βράκα κυριάρχησε στην ύπαιθρο. Μόνο στις απρόσιτες κορφές των Σφακιών, οι Σφακιανοί διατηρούσαν και την παλιά τους στολή, την κάρτσα της οποίας κατάλοιπο είναι η σημερινή ρασόκάρτσα. Η κάρτσα των Σφακιανών ήταν ένα παντελόνι μεταξύ Περσικών σαραβάρων και βυζαντινού βρακίου, έχοντας έτσι μια ιδιόζουσα εμφάνιση.

Την ενδυμασία των Σφακιανών της εποχής αυτής αποτελούσαν τα εξής τμήματα:

α) Ένας κοντός μανδύας που λεγόταν κάπα, αν ήταν κυκλωτερής (αχειρίδωτος), καπότο αν ήταν χειριδωτός. Άσπρος ή μαύρος, από χονδοεργασμένο μάλλινο ρούχο, είχε πάντοτε προσερραμμένη κουκούλα.

β) Ένας άσπρος βαμβακερός πλατύς χιτώνας (πουκάμισο) που λεγόταν καποτίνο. Μετρίου μήκρους έπεφτε στην κάρτσα, χωρίς να την καλύπτει εξολοκλήρου, είχε πλατύτητα μανίκια και στρογγυλό λαιμό. Ανοιχτός μέχρι κάτω και συγκρατείται στη μέση με δερμάτινη ζώνη αγκραφωτή. Για το καλοκαίρι το καποτίνο ήταν ξώφορο ρούχο. Αντικαθιστούσε κατά κάποιο τρόπο το χειμωνιάτικο καπότο, και κατείχε θέση πουκαμίσου και επενδυτού.

γ) Ένα μακρύ και πλατύτατο παντελόνι «κάρτσα», όπως περίπου των αξιωματικών του ιππικού, πλατύ όμως μέχρι κάτω (δεν στένευε κατά τα γόνατα), το οποίο πιθανόν δένονταν όπως και σήμερα στους αστραγάλους με καρτσοβάσταγα.

δ) Τα ψηλότατα στιβάνια που έφθαναν πολύ πάνω από τα γόνατα. Η δερμάτινη ζώνη στη μέση, το σπαθί και το μπουνιάλο, το αγαπημένο τους τόξο στο χέρι, η φαρέτρα με τα βέλη στον ώμο και μία μπερέττα στο κεφάλι, συμπλήρωναν το σύνολο. Όταν δεν ήταν οπλισμένοι, είχαν στην πλάτη το «βουργιάλι», γεμάτο με τα είδη που τους χρειαζόνταν για τις πορείες.

Τι φορούσαν οι εύποροι χωρικοί της πεδινής υπαίθρου, κατά το α' τέταρτο του 16^{ου} αι..

Το ένδυμα των εύπορων χωρικών της πεδινής υπαίθρου του α' τετάρτου του 16^{ου} αι., πριν δηλαδή εισαχθεί ακόμα η βράκα, μπορεί να συνοψιστεί στα εξής:

Κλειστή ζούπα μακριά, βρακίον και γόβες για τους ηλικιωμένους. Ζούπα κοντή, ανοικτή μπροστά, κοντό παντελόνι, στόλα, καπέλο, στιβάνια δόμοι για τους νεώτερους.

Σκίτσο που αποδίδει την μακριά κλειστή ζούπα

Πώς διαμορφώθηκε η βράκα, στο πέρασμα του χρόνου.

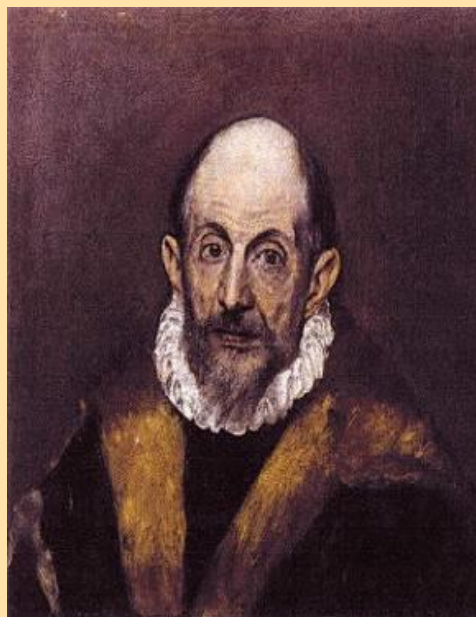
Η βράκα δεν φορέθηκε αρχικά με τη μορφή που έχει σήμερα. Την οριστική και πραγματική της μορφή πήρε στο τέλος του 16^{ου} αι..

Τον αιώνα αυτό, και άλλοι εκτός από τους Κρήτες, φορούσαν ένα είδος βράκας, που ήταν υπερπολυτελής, κολπωτό βρακί, ολόκοφτο και αργότερα μπουφάν.

Η ενδυμασία των Κρητών κατά τον 17^ο αι. (1601-1700)

Ποια ήταν η φορεσιά των Κρητών μέσα στις πόλεις, την περίοδο αυτή.

Μέχρι τα τέλη του 17^{ου} αι., που η Κρήτη ήταν ακόμα υπό την κατοχή των Ενετών, που φύγανε, ως γνωστόν το 1669, φορεσιά των Κρητικών μέσα στις πόλεις ήταν η βενετσιάνικη, ανάλογη με την τάξη που ανήκαν και το επάγγελμα που εξασκούσαν. Οι νέοι ακολουθούσαν τη νέα μόδα της Βενετίας, οι ηλικιωμένοι, όμως, οι ευγενείς και οι «εν πόλει» εξακολουθούσαν να φορούν το παλιό μακρύ βενετικό ένδυμα.

Ελ Γκρέκο

Ήδη πριν από πολλούς αιώνες οι **Βυζαντινοί** και οι **Κρήτες** έκαναν **χρήση ακριβών υφασμάτων** (μεταξωτών, μάλλινων, βελούδινων, ταφτάδων, χρυσοϋφαντων, αργυροϋφαντων). Με τη **βενετσιάνικη κατάκτηση**, η **εισαγωγή των υφασμάτων αυτών** από τη **Βενετία** ήταν **ευκολότερη και συμφέρουσα**.

Οι **Κρήτες** την **περίοδο** αυτή **φορούσαν πολυτελή ρούχα** και αυτό γίνεται γνωστό από τα **απαγορευτικά διατάγματα** που **έβγαλαν** οι **Βενετοί**, κυρίως τους **πρώτους αιώνες**, για να **πολεμήσουν** αυτήν την **πολυτέλεια**. **Φορούσαν γούνες, βελούδα, χρυσοϋφанта φορέματα με πολύτιμους λίθους κοσμημένα**, καθώς και **τζατουινιά και καμουχάδες, ζαμπέτια και μόσκους**.

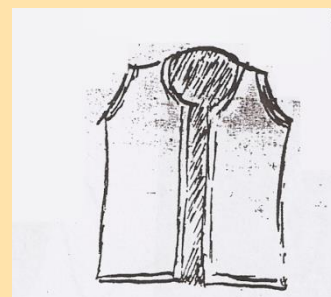
Αστός με βέστα και
παπούτσια με
τετράγωνες μύτες.

Το **φόρεμα** των **ευγενών** ήταν **όμοιο** με των **πλουσίων** κι η **φορεσιά** των **μικροαστών** **όμοια** με των **εργατών**. Η **διαφορά** ήταν στο **λούσο** του **υφάσματος** από το οποίο γίνονταν.

Οι **επίσημοι**, δηλαδή αυτοί που **κατείχαν** κάποια **δημόσια θέση**, οι **άνθρωποι** των **Γραμμάτων** και οι **γιατροί** **φορούσαν** το **μακρύ ένδυμα**, τη **ρόμπα** (ή **βέστα** ή **τόγκα**), που **επί πολλούς αιώνες** ήταν **αναλλοίωτη**. **Φοδραρισμένη** με **γούνα** το **χειμώνα**, με το **χαρακτηριστικό σχήμα** του **γιακά** και του **μανικιού**, η **βέστα** των **τελευταίων αιώνων** **φορέθηκε** στην **Κρήτη**.

Κάτω από τη **βέστα** φορούσαν την **κλειστή ζούπα**, της οποίας τα **μακριά στενά μανίκια** φαίνονταν **κάτω** από τα **κοντά μανίκια** της **βέστας**. **Ανάμεσα** στα **δύο** αυτά **ενδύματα** (**βέστα** και **ζούπα**), **φοριόταν** το **χειμώνα** ένα **κοντό αχειρίδωτο ζακετάκι**, το λεγόμενο **μαντόρι**. **Ένδυμα σκελών** και **ήβης** ήταν η **στενή μονοκόμματη περισκελίδα-calza** και **συμπλήρωμα** της **φορεσιάς** ο **σκούφος με μπορ**, τα **γάντια** και τα **παπούτσια** με τις **τετράγωνες μύτες**.

Η ζακετούλα (το μαντόρι της Βενετοκρατίας)

Κάποιο χειρόγραφο (του Κατζούρμπου), μας δίνει πληροφορίες πως **φορούσαν** και το **ένδυμα τζαμπουρλί πλάι πλάι** με τη **ρούμπα** και ακόμα πως οι **άνθρωποι** των **Γραμμάτων** **φορούσαν** την **καβαρδίνια**. Όσο για τους **νέους Κρήτες**, το χειρόγραφο μας λέει, ότι **φορούσαν βράκες** και μάλιστα **ολοκοφτές, καμωμένες** δηλαδή από **πολλά στενά φύλλα**. Αυτές ήταν **φουσκωτές** και **φορούνταν** από τους **νέους** **σ'όλη** την **Ιταλία**, **φτιαγμένες** από **διάφορα υφάσματα** σε **ποικιλία χρωμάτων**. Οι **βράκες** αυτές είναι τα **κολπωτά βρακιά**.

Το τυπικό σχήμα του γιακά και του μανικιού της βέστας ή ρόμπας.

Στο πάνω μέρος του σώματος φορούσαν το ζιπόφι μεταξωτό το καλοκαίρι, βελούδινο ή τσόχινο το χειμώνα, φοδραρισμένο με μεταξωτό.

Για επανωφόρι οι κομποί νέοι είχαν τον φεραρόφι. Επίσης, φορούσαν και το ταμπάρο που ήταν επίσημος κυκλοειδής μανδύας, καθώς και το μαντέλλο, που ήταν κοντύτερο ή μακρύτερο με κουκούλα ή όχι, ανάλογα με το συρμό. Αυτό γίνονταν από ακριβό ύφασμα.

Καλύμματα της κεφαλής είχαν πολλών ειδών, που όλα με τον κοινό όρο μπερέτο, που γίνονταν από μεταξωτό ύφασμα ή από βελούδο. Υπήρχαν όμως και πλεκτές μπερέτες. Οι νεαροί φορούσαν καπέλα μεταξωτά με σουρά που θύμιζε την κρέστα του πετεινού.

Κομποί νέοι με μαντέλλο

Υποδήματα για το δρόμο είχαν τα παπούτσια, γόβες δηλαδή που γίνονταν από βελούδο ή ατλάζι ή μαλακό δέρμα. Στολισμένα με αγκράφες ή και κορδέλες, είχαν μύτες τετράγωνες, που τους έκαναν να φαίνονται λίγο στραβοπόδηδες. Για το σπίτι μέσα, αλλά κυρίως για τη νύχτα είχαν τους νυχτικούς φελλούς.

Τι φορούσαν στην ύπαιθρο.

Ενώ όμως στις πόλεις μέσα φορούσαν τις Βενετσιάνικες στολές, στην ύπαιθρο είχε πλέον κυριαρχήσει η θυλακοειδής βράκα και είχε φτάσει μέχρι τα Σφακιά και φοριόταν κυρίως από τους Σφακιανούς ναυτικούς. Επικράτησε με τον όρο κάρτσα και τη φορούσαν παράλληλα με τη ρασόκαρτσα. Είχε όμως αρχίσει να γίνεται συμπαθής και στις πόλεις μέσα η βράκα, που πιθανόν να είχαν πάει στη Βενετία κάποιοι Κρήτες βρακοφόροι, μετά την κατάληψη του Χάνδακα από τους Τούρκους. Αυτοί όμως θα εγκατέλειψαν γρήγορα τη βράκα, γιατί κατά την περίοδο αυτή, η θυλακοειδής βράκα θεωρούταν βαρβαρικό ένδυμα.

Κάλυμμα της κεφαλής των χωρικών βρακοφόρων ήταν το φέσι, σπαστό με γαλάζια φούντα ή και όρθιο χωρίς φούντα, αλλά και μπερέτα πλεκτή. Η καλίκωσή τους ήταν τα στιβάνια και οι δόμοι, που είχαν μεγάλα ρεβέρ με οδοντωτά μεγάλα κοψίματα. Μόνο των Σφακιανών τα στιβάνια είναι πανύψηλα, πάνω από τα γόνατα.

Η σημερινή ανδρική στολή της Κρήτης

Η ενδυμασία μαζί με άλλα στοιχεία είναι το χρώμα κάθε τόπου. Χαρακτηριστικό ένδυμα των Κρητών είναι η βράκα, που τις καθημερινές είναι μαύρη ή σκούρα μπλε πάνινη και τις γιορτές είναι κυανή (μπλε ρουά) τσόχινη, οπότε λέγεται χιαλβάρι.

Η ανδρική στολή της Κρήτης ήταν και είναι ποικίλη, εξαιτίας της έκτασης και της φυσικής σύστασης του νησιού. Διαφορετικά ντύνεται κάποιος που μένει σε ορεινά μέρη και αλλιώς κάποιος που μένει σε πεδιάδα.

Ποικίλει, λοιπόν, η φορεσιά όπως ποικίλα είναι και τα ήθη και το γλωσσικό ιδίωμα.

Η βράκα π.χ. του Ανωγειανού είναι κοντύτερη και στενότερη, πιο εφαρμοστή, κορδιστή. Του Ηρακλειώτη μακρύτερη στη φουφούλα και πλατύτερη.

Η χρήση της βράκας άρχισε να εγκαταλείπεται από τον περασμένο αιώνα, αρχικά με αργό ρυθμό και στις αρχές του αιώνα μας με πιο γρήγορο. Οι μετακινήσεις των Κρητών κατά τις επαναστάσεις προς το εξευρωπαϊζόμενο ελεύθερο βασίλειο, η επικοινωνία με ευρωπαϊκά στοιχεία κατά το διάστημα της αυτονομίας, το μεταναστευτικό ρεύμα προς την Αμερική και οι δυο μεγάλοι πόλεμοι, διώχνουν τη βράκα και οι νέοι προτιμούν τα στενά τα Φράγκικα.

Στην αρχή πάλεψαν πολύ οι Κρητικοί ανάμεσα σε παράδοση και μόδα. Όμως, ο νεωτερισμός στάθηκε δυνατότερος, νίκησε τον συντηρητισμό του Κρητικού και έτσι ύστερα από τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, λίγοι νέοι επιστρέφοντας στις εστίες τους ξαναφόρεσαν βράκες.

Σήμερα, κανείς δεν χρησιμοποιεί τη βράκα ή το χιαλβάρι σαν καθημερινή φορεσιά, από φόβο μήπως τον κοροϊδέψουν. Αλλά και ένας άλλος ίσως λόγος είναι και το κόστος της κρητικής φορεσιάς, που είναι κι αυτός ένας σπουδαίος παράγοντας για την εξαφάνιση της βράκας. Η τσόχα ειδικά του χιαλβαριού είναι πανάκριβη και δυσεύρετη. Χρειάζονται και χάρτζα (υλικά) πολλά για τη διακόσμηση από τους τερζήδες, που τις έφτιαχναν.

Έτσι η επίσημη στολή της Κρήτης μόνο από τους ηλικιωμένους φοριέται. Από τους φτωχούς φτιαγμένη με φθινό πανί και από τους εύπορους με τσόχα. Οι νεώτεροι μόνο σε κανένα πανηγύρι ή σε Εθνική Γιορτή και τις απόκριες ντύνονται με χιαλβάρια (ή σαλβάρια).

Ωστόσο, οι μεσήλικες άνδρες, σαν συντηρητικότεροι από τους νέους, φορούν μικτή στολή. Μεϊτάνι και γελέκι, ζώνη υφαντή, φαρδιά, κυλόττα στρατιωτικού τύπου που μπαίνει μέσα στα στιβάνια, μαντήλι μαύρο στο κεφάλι. Μα και αυτή η φορεσιά μπορεί κανείς να πει πως περνά το τελευταίο της στάδιο. Οι νεότεροι από τους Κρητικούς, φορούν κυλόττα τύπου στρατιωτικού (ιππικού) πολύ πλατειά στα πλάγια (στενή κατά τα γόνατα) και σακάκι ευρωπαϊκό. Μαντήλι μαύρο στο κεφάλι, πλατιά ζώνη και τα πατροπαράδοτα στιβάνια, ψηλά μέχρι τα γόνατα συμπληρώνουν τη φορεσιά.

Κοντά στη βράκα, μοιραίως, εξαφανίζεται και ο τερζής που τη ράβει.

Ο τσαγκάρης, όμως, κρατιέται καλά, γιατί το στιβάνι είναι απαραίτητο για την προφύλαξη του ποδιού. Είναι πολύ πρακτικό, προσαρμοσμένο απόλυτα στις εδαφικές συνθήκες της Κρήτης και στις απαιτήσεις της αγροτικής ζωής.

Παρά το συναγωνισμό των φράγκικων, όσοι φορούν ακόμη τις βράκες έχουν δύο είδη φορεσιάς. Την καθημερινή (καθημερινά ρούχα) και την εορτάσιμη (τα καλά τους ρούχα). Τα εορτάσιμα, παλιότερα, γίνονταν αποκλειστικά από τσόχα και τα φορούσαν χειμώνα καλοκαίρι. Ύστερα μπορούσαν να γίνουν από χοντρό σατέν ή ντίμπετης για το καλοκαίρι (ελαφρότερα), για το χειμώνα μεϊτάνι και γελέκι τσόχινο και βράκα από σατέν μαύρο (για τους μέτρια οικονομικής αντοχής).

Τα καθημερινά ρούχα γίνονται από εγχώριο πανί του τελάρου στα πεδινά, από ρασά στα ορεινά.

Το κεφάλι το στολίζουν με μαύρο μεταξωτό μαντήλι για τις σχόλες και βαμβακερό για τις καθημερινές. Αυτό το μαντήλι λέγεται σαρίκι. Στα πεδινά των ανατολικών νομών μπορεί να είναι και άσπρο χασεδένιο το καλοκαίρι. Στις πόλεις μέσα, όσοι

φορούν ακόμη βράκες, έχουν για κάλυμμα του κεφαλιού τον κούκο από μαύρο μάλλινο ύφασμα τύπου γούνας αστρακάν με μικρά κουκκούδια.

Για το κάλυμμα του κεφαλιού παρατηρούμε, πως αντίθετα με το ένδυμα, που διαμορφώθηκε σύμφωνα με την ευρωπαϊκή μόδα και προσαρμόστηκε κατά κάποιο τρόπο με τις σύγχρονες αντιλήψεις, το ευρωπαϊκό καπέλο δεν εκτόπισε το σαρίκι.

α) Η επίσημη φορεσιά

Οι Κρήτες είχαν πάντα μια επίσημη στολή, για τις σχόλες και τα πανηγύρια. Τα σκολινά ρούχα της κρητικής φορεσιάς είναι τσόχια, τα χιαλβάρια. Γίνονται από τσόχα μπλε ανοιχτού χρώματος, πάντα κατόπιν παραγγελίας και αποτελούνται:

A) Από τη βράκα-χιαλβάρι, που κεντάται με γαιτάνι στις ραφές και στις μπατζαρές,

B) Το γελέκι,

Γ) Το μειτάνι,

Και τα δύο στολιζονται με πολλά γαιτάνια και τεχρίλια, τα χάρτζα.

Δ) Μακρύτατη ζώνη (6-8 πήχες), μπλε και κόκκινη.

Ε) Το σπαστό φέσι (ή σφακιανό φέσι) με γαλάζια φούντα στο πλάι (εξαφανίστηκε σχεδόν) ή τον μαύρο κούκο ή και το κρουσαλιδάτο μαντήλι, που φοριέται γύρω στο κεφάλι.

ΣΤ) Τα στιβάνια, άσπρα το καλοκαίρι από βακέττα, τα λεγόμενα κίτρινα, μαύρα δε ή κοκκινωπά από αδιάβροχο για το χειμώνα.

Ζ) Καρτσόνια πλεκτά μεταξωτά και μεταξωτούς καλτσοδέτες.

Η) Μαντήλι μεταξωτό άσπρο ή χρωματιστό σταμπάτο, που μπαίνει κάτω από τη μασχάλη ανάμεσα μειτανιού και γελεκιού και εξέχει λίγο.

Θ) Καδένα στο λαιμό με ρολόι που κρύβεται στη ζώνη

Ι) Από το μαχαίρι, το λεγόμενο μπουνιάλο ή μπασαλής

Κ) Από το πουκάμισο, που γίνεται από μεταξωτή άσπρη μπόλια του τελάρου. Κλείνει εμπρός με κουμπιά κοκκάλινα.

Σήμερα στα Ανώγεια φορούν οι κομποί νέοι, αλλά και άλλοι πολλοί μαύρα πουκάμισα, χάριν λεβεντιάς. Είναι σαν να λέμε μόδα, νέα μόδα του πουκαμίσου, που προήλθε από τα αλλεπάλληλα πένθη εξαιτίας των πολέμων, αλλά κυρίως εξαιτίας των πενθών από τις γερμανικές αγριότητες.

Λ) Καπότο με κουκούλα, που είναι συμπλήρωμα της φορεσιάς για το χειμώνα.

Θεωρείται μάλλον επίσημο εξάρτημα και δε φοριέται από μανικου, αλλά ριχτό στις πλάτες άρμα μανίκα, ιδίως στα Ανώγεια και στα Σφακιά.

Τα στιβάνια

Κρητικά Υποδήματα - Στιβάνια

Ιστορία

Μόνο στις αρχές του 19^{ου} αι. πρωτοφορέθηκε ένα είδος μπότας από χωρικούς για την κάλυψη των ποδιών τους από τα αγκάθια και τα χαράκια που ήταν αναγκασμένοι συχνά να διαβούν, προκειμένου να ταΐσουν τα ζώα τους σε βουνά και άλλα δυσβάσταχτα μέρη. Φτιαγμένα από ανθρώπινα υλικά, 100% χειροποίητα, κατασκευάζονταν σύμφωνα με τις δικές τους ανάγκες. Τα πρώτα στιβάνια ήταν φτιαγμένα από: α) δέρμα ζώου το πάνω μέρος που καλύπτει το πόδι και β) από λάστιχο ή σόλα που έβρισκαν από εγκαταλελειμμένα λάστιχα αυτοκινήτων σε χωράφια και δρόμους.

Η ζώνη

Η ζώνη που είναι **υφαντή** από λεπτό μαλλί ή καθαρό μετάξι, έχει χρώμα μπλε ή κόκκινο, το μήκος της είναι περίπου 8 μ. και το πλάτος της 50εκ.

Το μαχαίρι

Ταυτόχρονα με την ζώνη περνάει σε αυτή και το μαχαίρι με **μαύρη λαβή** (μαυρομάνικο) ή **ανοιχτόχρωμη**, που η μορφή της σε σχήμα **V** είναι μοναδική σε όλο τον κόσμο. Η θήκη του, από ακριβό, συνήθως μέταλλο (ασήμι), είναι διακοσμημένη με πλούσια ανάγλυφα σχέδια. Στα χρόνια της Βενετοκρατίας λεγόταν «μπουνιάλο» ή «πουνιάλο» επί Τουρκοκρατίας λεγόταν «πασαλής».

Η καδένα

Στη συνέχεια κρεμιέται από το λαιμό η καδένα μοναδικό κόσμημα της φορεσιάς, που στο τελείωμά της συνδέεται το ρολόι το οποίο μπαίνει στο τσεπάκι του γελέκου.

ΣΥΝΗΘΕΙΕΣ ΚΡΗΤΩΝ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΕΝΕΤΟΚΡΑΤΙΑ

Πότε εγκαταστάθηκαν οι Ενετοί στην Κρήτη και ποια η συμβολή τους.

Η εγκατάσταση των Ενετών στην Κρήτη το 1210, υπήρξε καθοριστική για τη διαμόρφωση του μεσαιωνικού χαρακτήρα ολόκληρου του νησιού. Η ενετική πρωτεύουσα του νησιού, η Candia όπως ονόμασαν οι Ενετοί τον Χάνδακα, έγινε η σημαντικότερη βάση της Βενετίας στην Ανατολική Μεσόγειο.

Η πρώτη περίοδος της ενετικής κυριαρχίας συνοδεύτηκε από επαναστάσεις των Κρητών κατά των Ενετών για δύο τουλάχιστον αιώνες παρουσίας τους (μέχρι τον 14^ο αι.) στο νησί και στη συνέχεια επήλθε ειρήνη.

Για την ιστορία της Κρήτης, ο 14^{ος} αιώνας χαρακτηρίζεται, εκτός λίγων εξαιρέσεων, από πολιτική ηρεμία και οικονομική ανάκαμψη, τόσο στον αγροτικό όσο και στον αστικό τομέα. Η μείωση των ταραχών έδωσε την ευκαιρία σε αρχές και κατοίκους να ασχοληθούν συστηματικότερα με την εκμετάλλευση της γης, αφού η αγροτική παραγωγή πρόσφερε τα κύρια εμπορεύσιμα προϊόντα του νησιού. Οι πηγές μαρτυρούν τις προσπάθειες κράτους και ιδιωτών για την αύξηση της καλλιεργούμενης επιφάνειας και την εξασφάλιση όσο το δυνατόν περισσότερων νέων αγροτικών χεριών, καθώς και την ενίσχυση ορισμένων καλλιεργειών, όπως το σιτάρι και το αμπέλι.

Ποιος είναι ο πληθυσμός των Κρητών και Ενετών την περίοδο της εγκατάστασής τους στο νησί.

Τον κύριο και συμπαγή όγκο του κρητικού πληθυσμού αποτελούσε το γηγενές ελληνορθόδοξο στοιχείο, που αντιπροσώπευε σταθερά το 97% του συνολικού πληθυσμού. Οι Ενετοί παρά του επανειλημμένους αποικισμούς και τις άλλες εγκαταστάσεις, δεν ξεπέρασαν ποτέ τους 10.000 και ήταν συγκεντρωμένοι στα μεγάλα αστικά κέντρα.

Για τους πρώτους αιώνες της ενετικής κατοχής δεν έχουμε επαρκείς πληροφορίες σχετικά με το ύψος του κρητικού πληθυσμού. Ο ιστορικοί υπολογίζουν, με κάποια υπερβολή βέβαια, ότι το 14^ο αι. δεν ξεπερνούσε τους 50.000.

Όμως, οι συνεχείς επαναστάσεις, οι στερήσεις, οι κακουχίες, οι αγγαρείες και κυρίως οι φοβερές επιδημίες αποδεκάτιζαν τον πληθυσμό. Αλλά, αργότερα, σύμφωνα με μια πληροφορία του 1510 ανεβάζει τον πληθυσμό στις 300.000, ενώ είκοσι χρόνια αργότερα, το 1534, έχει μειωθεί στις 175.268. Η φοβερή επιδημία την πανώλης, που εκδηλώθηκε το 1523-1524 και επεκτάθηκε σε ολόκληρο το νησί, μείωσε αισθητά τον πληθυσμό.

Ισχυρή, κυρίως από οικονομική άποψη, ήταν την περίοδο εκείνη η εβραϊκή παροικία της Κρήτης. Εβραίοι υπήρχαν κυρίως στα μεγάλα αστικά κέντρα, όπου κατοικούσαν σε ξεχωριστές συνοικίες, τις εβραϊκές ή οβριακές. Με το εμπόριο και την τοκογλυφία είχαν συγκεντρώσει τεράστια χρηματικά ποσά και στο χρήμα στήριζαν τη δύναμή τους.

Αλλά στην Κρήτη υπήρχαν και πολλοί Έλληνες πρόσφυγες που είχαν έρθει κατά καιρούς κυρίως από τη Μ. Ασία, εξαιτίας της τουρκικής εξάπλωσης, με αποτέλεσμα να αυξάνεται ακόμα περισσότερο ο κρητικός πληθυσμός.

Ποιες κοινωνικές τάξεις διαμόρφωσαν οι Ενετοί, μετά την κατοχή τους στο νησί.

Η κρητική κοινωνία κατά τους χρόνους της Ενετοκρατίας ακολουθεί κατά κανόνα τα φεουδαρχικά πρότυπα της Ευρώπης. Το χαρακτηριστικό της γνώρισμα είναι η διάκριση των πολιτών σε τάξεις με αυστηρά καθορισμένα διαχωριστικά όρια, τουλάχιστον κατά τους πρώτους αιώνες της κατοχής.

Οι τάξεις αυτές είναι:

A) Οι Ενετοί ευγενείς (nobili Veneti). Ήταν οι απόγονοι των Ενετών ευγενών, που η μητρόπολη είχε εγκαταστήσει στην Κρήτη με τους πρώτους αποικισμούς. Είχαν μοιραστεί τα φέουδα και διέθεταν τεράστια οικονομική δύναμη και κοινωνική επιβολή.

Από θρησκευτική άποψη ήταν καθολικοί, γιατί σύμφωνα με τη βενετική νομοθεσία, όσοι άφηναν το καθολικό δόγμα για να γίνουν ορθόδοξοι, έχαναν μαζί και τους τίτλους και τα φέουδά τους. Το χάσμα αυτής της τάξης με τους Κρητικούς ήταν τεράστιο, όσο σε καμιά άλλη περιοχή της φραγκοκρατούμενης Ανατολής.

B) Οι Κρητικοί ευγενείς (nobili Cretesi). Οι πρώτοι Κρητικοί ευγενείς ήταν οι αστοί της Βενετίας, που εγκαταστάθηκαν στην Κρήτη με τους αποικισμούς του 13^{ου} αιώνα, καθώς και παλιοί ευγενείς, που για διάφορους λόγους έχασαν την ευγένειά τους.

Οι Κρητικοί ευγενείς ήταν κατά το μεγαλύτερο μέρος τους ορθόδοξοι και όχι πολύ πιστοί στη Βενετία. Ελάχιστοι από αυτούς είχαν φέουδα. Οι περισσότεροι ήταν φτωχοί και ασχολούνταν με το εμπόριο.

Γ) Οι Αστοί (cittadini). Στην τάξη αυτή ανήκαν γενικά οι κάτοικοι των πόλεων, όσοι δεν είχαν τίτλους ευγένειας και αποτελούσαν τα πιο εύρωστα στρώματα της αστικής τάξης, από οικονομική άποψη, όπως ήταν οι έμποροι, οι βιοτέχνες, οι στρατιωτικοί, πολιτικοί υπάλληλοι, γιατροί, δικηγόροι, συμβολαιογράφοι (νοτάριοι) κ.ά. Στην τάξη αυτή ανήκε ακόμα και ο φτωχός λαός, αυτοί δηλαδή που επιβίωναν από τη χειρωνακτική εργασία.

Από θρησκευτική άποψη οι αστοί ήταν στη συντριπτική πλειοψηφία Έλληνες ορθόδοξοι.

Δ) Οι κάτοικοι της υπαίθρου (villain, parici, contadini). Αποτελούσαν τον κύριο και συμπαγή όγκο του κρητικού πληθυσμού, αλλά και την πιο δυστυχημένη τάξη. Αποτελούσαν την αγροτική τάξη που την περιελάμβανε δύο μεγάλες κοινωνικές ομάδες, οι βιλάνοι (villani) και οι ελεύθεροι (franchi). Οι βιλάνοι διακρίνονταν σε δύο κατηγορίες:

- Σε εκείνους που ήταν δεμένοι με τη γη που καλλιεργούσαν και κατ'επέκταση με τον ιδιοκτήτη της. Δεν μπορούσε κανείς να τους αποσπάσει από τη γη τους, και
- Σε εκείνους που ήταν εξαρτημένοι προσωπικά από κάποιο φεουδάρχη. Ο ιδιοκτήτης τους μπορούσε να τους χρησιμοποιήσει με όποιο τρόπο ήθελε.

Οι ελεύθεροι, αντίθετα, δεν ήταν εξαρτημένοι από κανένα πρόσωπο. Η εξάρτησή τους ωστόσο από τον ιδιοκτήτη της γης την οποία καλλιεργούσαν, ήταν οικονομική. Από οικονομική άποψη βιλάνοι και ελεύθεροι δεν διέφεραν και η οικονομική διαστρωμάτωση στο πλαίσιο κάθε χωριού περιελάμβανε και τις δύο κοινωνικές ομάδες.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

Στα χωριά δεν υπήρχε κοινωνική οργάνωση, αν και ο παπάς (papas), όπου υπήρχε, φαίνεται να συγκέντρωνε γύρω του άτυπα τους κατοίκους του χωριού, ενώ το κράτος σε συγκεκριμένες περιπτώσεις θεωρούσε τους κατοίκους του χωριού ως «κοινότητα» και συλλογικά υπεύθυνους. Στο πλαίσιο ενός χωριού ή ενός φέουδου δρούσε και ο κουράτορας (curator), που αποτελούσε ένα είδος επιστάτη και εκπροσώπου του φεουδάρχη.

Πώς γινόταν η εκμετάλλευση της γης από τους φεουδάρχες.

Ο φεουδάρχης εκμεταλλευόταν τη γη του, παραχωρώντας την για μικρά ή μεγάλα διαστήματα σε αγρότες, βιλάνους ή ελεύθερους.

Οι καλλιεργητές, ανάλογα με τη διάρκεια της παραχώρησης της γης και την καλλιέργεια, απέδιδαν στο φεουδάρχη κάθε χρόνο τη γαιοπρόσοδο, κατά κανόνα το 1/3 από την παραγόμενη ποσότητα προϊόντος ή μια καθορισμένη εκ των προτέρων ποσότητα του ίδιου προϊόντος.

Επιπλέον, βιλάνοι και ελεύθεροι παρείχαν κάθε χρόνο προς τον ιδιοκτήτη της γης που καλλιεργούσαν αγγαρείες*, υποχρεωτική δηλαδή δωρεάν εργασία μερικών ημερών, όπου και όταν υπήρχε ανάγκη, καθώς και κανίσκια, συμβολικά δώρα από διάφορα αγροτικά προϊόντα, συνήθως κατά τις μεγάλες θρησκευτικές γιορτές.

*Τι ήταν οι αγγαρείες και πότε σταμάτησε αυτό το φαινόμενο.

Οι Ενετοί για να μπορέσουν να ανταποκριθούν στις ανάγκες τους για την ανέγερση του νησιού, κυρίως κατά τον 16^ο αι., χρειάζονταν εργατικά χέρια. Έτσι, φρόντισαν να τα εξασφαλίσουν φυσικά από τα κατώτερα κοινωνικά στρώματα. Δημιουργήθηκε, λοιπόν, ο θεσμός των αγγαρειών, ο οποίος για τους Ενετούς απεδείχθη τόσο σημαντικός, ώστε στη συνέχεια, να επεκταθεί σε όλα τα δημόσια έργα. Μεγάλα κτίρια, λιμενικά έργα, οχυρώσεις και έργα οδοποιίας είχαν ως κύρια πηγή εργατικών χεριών τους «αγγαρικούς», τους χωρικούς δηλαδή που έκαναν την καθορισμένη αγγαρεία τους.

Οι αγγαρείες βάρυναν αποκλειστικά τον αγροτικό πληθυσμό. Σε αντίθεση με τους κατοίκους των αστικών κέντρων, τους «τσιταντίνους», οι οποίοι παρείχαν στην ενετική διοίκηση στρατιωτικές υπηρεσίες και κατέβαλλαν ευτελείς φόρους.

Οι χωρικοί ήταν αυτοί που κατέβαλλαν ειδικούς φόρους (ακρόστιχο, καπνικό κ.ά.) και ήταν υποχρεωμένοι να κάνουν αγγαρείες. Όλοι οι αγρότες που είχαν ηλικία από 14 έως 60 χρόνων, που ήταν, δηλαδή, ικανοί για εργασία ήταν υποχρεωμένοι να εργάζονται για ορισμένες ημέρες κάθε χρόνο στα δημόσια έργα, χωρίς να πληρώνονται. Στον Χάνδακα, κάθε αγγαρεία αντιστοιχούσε σε χρονικό διάστημα έξι ημερών.

Είχαν οριστεί, φυσικά, και υπάλληλοι που θα εισέπρατταν αυτούς τους φόρους και που συχνά έρχονταν σε προστριβές με τους χωρικούς, αφού αδυνατούσαν να τους πληρώσουν. Οι «εισπράκτορες» αυτοί περιόδευσαν την ύπαιθρο συνοδευόμενοι από τους βοηθούς τους, τα «παιδόπουλα» και συνήθως εκβίαζαν τους χωρικούς κάνοντας καταχρήσεις των ποσών που εισέπρατταν.

Οι ευγενείς και οι φεουδάρχες, οι ευνοημένες τάξεις, προσφέρθηκαν να καταβάλλουν ένα χρηματικό ποσό για τη διατροφή των χωρικών που εκτελούσαν τις αγγαρείες. Το ποσό όμως αυτό, που ονομαζόταν «tanso», δεν το κατέβαλλαν ποτέ, σύμφωνα με μαρτυρίες. Σε κάθε χωριό υπήρχαν κατάλογοι των υπόχρεων χωρικών σε αγγαρείες.

Η αγγαρεία στη θάλασσα ήταν η περισσότερο σκληρή από όλες τις άλλες υποχρεωτικές υπηρεσίες. Υπήρχαν δύο κατηγορίες υπόχρεων σε υπηρεσίες στις γαλέρες: οι πολεμιστές και οι κωπηλάτες, ηλικίας 18 έως 50. Οι κωπηλάτες ήταν ουσιαστικά καταδικασμένοι σε θάνατο, αφού σε περίπτωση ναυαγίου κατά τη διάρκεια ναυμαχίας, πειρατικής επίθεσης ή απλώς τρικυμίας, συνόδευαν συνήθως το πλοίο στο βυθό της θάλασσας. Οι επιλογές που είχαν οι χωρικοί για να μην πάνε σ'αυτές τις δύσκολες αγγαρείες ήταν, ή να πάρουν τα βουνά ή να πουλήσουν τα υπάρχοντά τους, προκειμένου να εξασφαλίσουν το ποσό που ήθελαν για να πληρώσουν άλλους αντικαταστάτες να τις κάνουν, που ονομάζονταν αντισκάρτοι. Αυτοί ήταν τολμηροί καιροσκόποι και εκμεταλλεύονταν τους χωρικούς. Ο αριθμός των αγγαρειών είχε ξεπεράσει κάθε όριο, γιατί ολοένα αυξάνονταν.

Το σύστημα των αγγαρειών στο φρούριο του Χάνδακα, όπως και στα άλλα φρούρια της Κρήτης, άλλαξε στις αρχές του 17^{ου} αι. Το 1609 καθορίστηκε να κάνουν προσωπικές αγγαρείες μόνον οι χωρικοί που κατοικούσαν κοντά στο φρούριο και ήταν σταθερός ο αριθμός τους.

Ήταν αρκετά σημαντικό να αναφερθούμε στο θεσμό των αγγαρειών, γιατί ίσχυσε ως το τέλος της Ενετοκρατίας. Παρά το ότι οι Ενετοί χρησιμοποίησαν στα δημόσια έργα τους και εργάτες με πληρωμή, είναι σίγουρο ότι το τεράστιο πρόγραμμα της κατασκευής των φρουριακών συγκροτημάτων και των άλλων δημόσιων έργων, θα ήταν αδύνατο να πραγματοποιηθεί δίχως τον κόπο, τον ιδρώτα και το αίμα του κρητικού λαού.

Ποιες άλλες δοκιμασίες πέρασε ο κρητικός λαός.

Οι αγγαρείες δεν ήταν οι μόνες δοκιμασίες του κρητικού λαού. Κατά την μακρόχρονη περίοδο της Ενετοκρατίας δοκιμάστηκε πολλές φορές από φυσικές και ανθρώπινες καταστροφές, όπως σεισμούς, επιδημίες (κυρίως η πανώλη), σιτοδείες, επιδρομές πειρατών κ.λπ.

Ποια όμως ήταν ουσιαστικά η διοικητική οργάνωση των Ενετών.

Το ανώτατο κυβερνητικό σχήμα, το λεγόμενο *regimen*, με έδρα το Χάνδακα το αποτελούσαν ο δούκας της Κρήτης και οι δύο του σύμβουλοι. Όλοι διορίζονταν από τη Βενετία, για δύο χρόνια. Μετά το 1367, προστέθηκε και ο καπιτάνος Κρήτης, υπεύθυνος του στρατού και της αμυντικής θωράκισης του νησιού και ισότιμο μέλος της κυβέρνησης. Πλάι στην κυβέρνηση δρούσαν συμβουλευτικά το Συμβούλιο των Φεουδαρχών, το Μεγάλο Συμβούλιο και η Γερουσία. Ακολουθούσαν στην ιεραρχία διάφοροι αξιωματούχοι, στρατιωτικοί και διοικητικοί, καθώς και οι υπάλληλοι των δημοσίων υπηρεσιών (ταμίες, γραμματέας, δημόσιοι συμβολαιογράφοι, γραφείς κ.ά.). Οι δύο βασικές διοικητικές υπηρεσίες της Κρήτης ήταν το δημόσιο ταμείο και η καντσελαρία, η κεντρική δηλαδή γραμματεία των δημοσίων υπηρεσιών του Χάνδακα. Στην καντσελαρία, που στεγαζόταν στο δουκικό παλάτι, φυλάσσονταν τα πρωτόκολλα των εγγράφων των υπηρεσιών και των αξιωματούχων του δημοσίου, καθώς και τα πρωτόκολλα των συμβολαιογράφων του Χάνδακα. Επρόκειτο δηλαδή για ένα είδος κεντρικού αρχείου. Το επίσημο νόμισμα που είχε η Κρήτη λέγονταν κρητικό υπέρπυρο.

ΔΙΑΤΡΟΦΗ

Ποια ήταν η διατροφή των Κρητών την περίοδο της Ενετοκρατίας.

Η διατροφή του κρητικού λαού ήταν απλή και λιτή. Το **ψωμί** ήταν η **βάση** της διατροφής και μάλιστα με **παραλλαγές**, δηλαδή το **κρίθινο** ή **μιγαδερό** (μείγμα σιταριού και βρώμης), το **τριομίγαδο** (μείγμα σιταριού, κριθαριού και βρώμης). Το **αλεσμένο σιτάρι** (χόντρος), που το **άλεθαν** σε **χερόμυλο**, **αντικαθιστούσε** το **ρύζι** και **αποτελούσε** τη **βάση** για **πολλά φαγητά**. **Βασική τροφή** αποτελούσε το **λάδι** και οι **ελιές**, καθώς και τα **γαλακτοκομικά** (γάλα, τυρί, μυζήθρα).

Άλλες τροφές που χρησιμοποιούνταν εκείνη την περίοδο ήταν τα **χόρτα**, οι **πατάτες**, τα **αυγά**, τα **παξιμάδια**, οι **χοχλιοί** (σαλιγκάρια), τα **όσπρια**, οι **αμανίτες** (μανιτάρια) τα **ψάρια** (φρέσκα, παστά, καπνιστά) και **κρέας** (παστό ή φρέσκο) αλλά σπάνια. Συνήθως **έτρωγαν πετεινούς, όρνιθες, περιστέρια, κουνέλια** και **θηράματα** (πέρδικες και λαγούς). **Σπάνια έσφαζαν αιγοπρόβατα** και **σχεδόν ποτέ αγελάδες ή βόδια**. Τα **Χριστούγεννα έσφαζαν χοίρους** και **έφτιαχναν** με το **κρέας** του και **άλλα παρασκευάσματα**, όπως **λουκάνικα, τσιλαδιά ή πηχτή, απάκι** κτλ. Κύρια **ποτά** ήταν η **ρακή** ή **τσικουδιά** (η οποία χρησιμοποιείται και μέχρι σήμερα και ως **οινόπνευμα** στη **λαϊκή θεραπευτική**) και το **κρασί** (η κόκκινη γλυκιά μαλβαζία ή το λευκό αθήρι).

Αξίζει να σημειωθεί ότι την περίοδο εκείνη υπήρχαν και πολλές **κιτριές, νεραντζιές** και **λεμονιές** που **φύτρωναν πολύ εύκολα** σε πηγές και **ρυάκια, αφήνοντάς τις** έτσι **εκτεθειμένες** στις **έντονες καιρικές συνθήκες** **όλο** το **χρόνο**.

ΕΟΡΤΕΣ ΚΑΙ ΕΘΙΜΑ

Οι **συνήθειες** των **Κρητικών** στις **εορτές** (Πρωτοχρονιά, Χριστούγεννα, Θεοφάνεια) **δεν** **διέφεραν** από τα **έθιμα** που **έχουμε σήμερα**. Δηλαδή **εκκλησιάζονταν** και **μετά** τους **περίμενε** ένα **πλούσιο τραπέζι** με **μεζέδες** και **φαγητά** που **γλεντούσαν** το **κάθε γεγονός** με **ιδιαίτερη μεγαλοπρέπεια**. Το **μόνο διαφορετικό** που **υπήρχε** το **συναντάμε** στις **Απόκριες**, όπου **μασκαρεύονταν μόνο** οι **άντρες**. Οι **γυναίκες** **δεν** **έπρεπε** να **φοράνε μάσκες** και να **μασκαρεύονται** Αν **κάποιες** το **έκαναν**, τότε ο **ιερέας** **δεν** τους **επέτρεπε** να **πάνε** στην **εκκλησία** για **διάστημα** **σαράντα ημερών**.

ΣΧΕΣΕΙΣ ΑΝΘΡΩΠΩΝ

Πώς παντρεύονταν οι άνθρωποι εκείνη την εποχή και ειδικά με τους ιερείς.

Τα **κορίτσια** της **παντριάς** **δεν** **φλέρταραν ποτέ** με **εκείνον** που ήταν να **παντρευτούν**. Οι **περισσότερες** **παντρεύονταν χωρίς** να **ξέρουν** ή να **έχουν δει** το **γαμπρό**, **ούτε πριν** αλλά **ούτε** και **μετά** το **συνοικέσιο**, **παρά μόνο** όταν **πήγαινε** να **δώσει** το **δακτυλίδι** ή στην **τελετή** του **γάμου**. Γιατί οι **γονείς** και οι **συγγενείς** ήταν **αυτοί** που **διαπραγματεύονταν** και **έκλειναν** τη **συμφωνία** **χωρίς** να **πουν κουβέντα** στην **κοπέλα** για το **γάμο** της, **ούτε έβαζαν προξενητές** όπως γίνεται σε αυτά τα μέρη, **ιδίως** στη **Βενετία**.

Το **ίδιο**, όμως, **συνέβαινε** και με τους **άνδρες** που **δεν** **έβλεπαν** τη **νύφη** **ούτε** τη **γνώριζαν**, **μέχρι** να **οριστικοποιηθεί** το **συνοικέσιο**. **Δεν γινόταν γάμος ποτέ** είτε **ορθόδοξων**, είτε **καθολικών** **χωρίς** να **έχει δοθεί** **εγγράφως** η **άδεια** από τον **επίσκοπο** ή τον **καρδινάλιο αντίστοιχα**.

Οι **ορθόδοξοι παπάδες** **πρώτα παντρεύονταν** και **μετά χειροτονούνταν**, για να **μπορούν** να **λειτουργήσουν**, όπως **άλλωστε συμβαίνει** και **σήμερα**. **Δεν μπορούσαν** να **παντρευτούν** μετά τη **χειροτονία**. Σ'αυτήν την περίπτωση **καλογέρευαν** και **δεν** **έτρωγαν ποτέ ξανά κρέας** για **όλη** τους τη **ζωή**. **Εκείνοι** που **παντρεύονταν**

ταξίδευαν μέχρι τα Κύθηρα, όπου βρισκόταν ο ορθόδοξος επίσκοπος για να χειροτονηθούν. Σε περίπτωση που πέθαινε η παπαδιά ή ο παπάς κανείς από τους δύο δεν μπορούσε να ξαναπαντρευτεί.

ΚΑΤΟΙΚΙΕΣ ΚΑΙ ΚΑΤΑΛΥΜΑΤΑ ΤΗΣ ΕΠΟΧΗΣ

Πώς ήταν διαμορφωμένες οι κατοικίες των Κρητών και ποια άλλα καταλύματα υπήρχαν.

Οι κατοικίες των Κρητών ήταν απλές, με μικρούς χώρους για την εξυπηρέτηση των καθημερινών τους αναγκών. Τα χωριάτικα σπίτια ήταν μονώροφα και μονόχωρα ή δίχωρα. Στο εσωτερικό υπήρχαν χώροι που χρησιμοποιούνταν μαζί ως τόπος διαμονής της οικογένειας, ως αποθήκη και ως στάβλος για τα ζώα. Υπήρχαν όμως και σπίτια με σοφίτα, με ένα ξύλινο δηλαδή ή κτιστό πατάρι μικρού ύψους που χρησιμοποιούνταν για τον ύπνο. Σε πιο εξελιγμένη μορφή, το σπίτι ήταν διώροφο και στο ισόγειο βρισκόταν ο στάβλος, ενώ το επάνω πάτωμα αποτελούσε την κατοικία της οικογένειας. Όσα σπίτια είχαν αυλές ήταν πολύ μικρές.

Τα σπίτια σχημάτιζαν χωριά και μερικές φορές δημιουργούσαν ευδιάκριτες γειτονιές ή χωριστούς υπο-οικισμούς (π.χ. Επάνω και Κάτω Περβολακία).

Βέβαια, εκτός από τις κατοικίες των Κρητών, γίνεται και αναφορά για κάποια καταλύματα την περίοδο αυτή, όπου φτιάχνονταν είτε για να φιλοξενήσουν άπορους και αδύνατους, είτε για να βολευτούν κάποιοι δυτικοί ταξιδιώτες που περνούσαν πολύ συχνά, προκειμένου να ταξιδέψουν προς την Ανατολή. Επίσης, και οι μοναστηριακοί ξενώνες έπαιξαν σημαντικό ρόλο στη φιλοξενία μοναχών και χιλιάδων προσκυνητών που θα κατέληγαν στους Άγιους Τόπους.

Τέλος, υπήρχαν και πολυτελή μέγαρα των Βενετών αρχόντων, με βελούδινα και επίχρυσά έπιπλα, κρεβάτια, καρέκλες κτλ.

ΕΜΠΟΡΙΟ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ

Ποια είναι η οικονομία και το εμπόριο των κατοίκων.

Οι Κρήτες ασχολούνταν κατά κύριο λόγο με το εμπόριο και κυρίως με τη γεωργία, που αποτελούσε τη βάση της οικονομίας του νησιού. Όμως, με την εμφάνιση των Ενετών τους δύο πρώτους αιώνες, όπου υπήρχαν αρκετές επαναστάσεις και εσωτερικές αναστατώσεις, μειώθηκε κατά πολύ η παραγωγή σιτηρών και ο πληθυσμός βρέθηκε πολλές φορές σε κατάσταση έσχατης φτώχειας και εξαθλίωσης. Όμως, με την αποκατάσταση των σχέσεων τους, υπήρξε ραγδαία ανάπτυξη στην γεωργική και κτηνοτροφική παραγωγή, που οδήγησε στην αναβίωση του εξαγωγικού εμπορίου. Οι κάτοικοι κυρίως στρέφονται προς την αμπελοκαλλιέργεια και στην παραγωγή κρασιού. Αυτό όμως είχε ως αποτέλεσμα να μειωθεί σημαντικά η καλλιέργεια των σιτηρών κι έτσι οι βενετικές Αρχές αγωνίζονταν να αυξήσουν ξανά την εγχώρια παραγωγή σιτηρών.

Η ελαιοκαλλιέργεια δεν φαίνεται να ήταν εκτεταμένη κατά τους πρώτους αιώνες της βενετικής κατοχής, αλλά από τον 16^ο αι. έχουμε αξιόλογη παραγωγή λαδιού, που αυξάνεται συνεχώς.

Άλλα εξαγώσιμα προϊόντα που παράγονταν στην Κρήτη σε μεγάλες ποσότητες ήταν το τυρί, το βαμβάκι, το μετάξι, τα βελανίδια, το μέλι, το κερι, το κρέας, η ξυλεία, το αλάτι και το νίτρο. Καλλιεργούσαν επίσης εσπεριδοειδή κυρίως προς Χανιά και Ρέθυμνο.

Αξίζει να σημειωθεί, ότι τα **προϊόντα** αυτά τα **διακινούσαν κρητικοί έμποροι** κυρίως, **αποστέλλοντάς** τα στα **ευρωπαϊκά λιμάνια**, χωρίς την **ανάμειξη** των **Ενετών**. Επίσης, υπήρχαν **κρητικοί πλοιοκτήτες** και **κατασκευάζονταν επιτόπου πλοία** από **κρητική ξυλεία**.

ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΑ ΚΑΙ ΣΥΝΤΕΧΝΙΕΣ

Ποιος ήταν ο επαγγελματικός βίος των Κρητών και τι ήταν οι συντεχνίες.

Στα **αστικά κέντρα** της **Κρήτης** είχε **αναπτυχθεί** πάρα πολύ ο **κόσμος** των **επαγγελματιών** και των **βιοτεχνών**. Υπήρχαν **περισσότερα** από **50 επαγγέλματα**, που ήταν **καταμερισμένα** σε **ειδικότητες**, όπως: **μουράροι** (κτίστες, τοιχοποιοί), **πελεκάνοι**, **μαρμαράδες**, **μαραγκοί**, **τσαγκάρηδες**, **ράφτες**, **μπαρμπέρηδες** κ.ά.

Οι **επαγγελματίες** και οι **εργαζόμενοι** στα **διάφορα** αυτά **επαγγέλματα** είχαν **οργανωθεί** σε **σωματεία**, τις **λεγόμενες συντεχνίες**, κατά το **πρότυπο** των **ιταλικών πόλεων**, για την **κατοχύρωση** της **τέχνης** τους και την **προστασία** των **δικαιωμάτων** τους. Επίσης, με τις **συντεχνίες εξασφάλιζαν** και την **βελτίωση ζωής** και **εργασίας** και την **αλληλοβοήθεια** των **μελών** τους. Κάθε **συντεχνία** είχε **δικό** της **πρόεδρο** (**βαρδιάνο**) και **προστάτη Άγιο**.

Αλλά οι **συντεχνίες ανέπτυσαν** και **φιλανθρωπική δράση**. Από **έγγραφο** του **1576** **μαθαίνουμε** ότι η **συντεχνία** των **ναυτικών ενεργούσε** για την **απελευθέρωση** των **σκλάβων**.

ΔΙΑΣΚΕΔΑΣΗ

Πώς διασκέδαζαν οι Κρητικοί την περίοδο της Ενετοκρατίας.

Δεμένοι με τα **παραδοσιακά μουσικά όργανα**, σε κάθε τους **κοινωνική εκδήλωση**, οι **Κρητικοί**, **παίζουν** **ώρες ατελείωτες**, **τραγουδούν** και **χορεύουν** με τους **ήχους** αυτών των **διαφόρων οργάνων**. Τα πιο γνωστά όργανα την περίοδο αυτή είναι το **λαούτο** και το **μαντολίνο**.

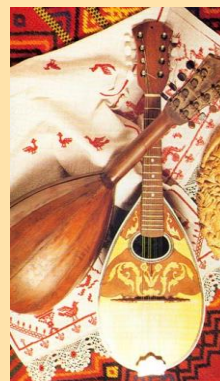
Η **εμφάνιση** του **έγχορδου λαούτου** στην **Κρήτη** **χρονολογείται** από την **εποχή** της **Βενετοκρατίας**. Είναι **συνοδευτικό** κυρίως **όργανο** και **παίζεται** σε **ολόκληρη** την **Κρήτη**, ενώ **συναντάται** και σε **άλλες περιοχές** της **Ελλάδας**, με **διαφορετικό** όμως **κούρδισμα**.

Με την **πάροδο** του **χρόνου** έχει **υποστεί** **διάφορες μορφολογικές αλλαγές**. Σήμερα **χρησιμοποιείται** και ως **πρώτο όργανο μελωδίας**, αν και κυρίως **συναντάται** ως **συνοδευτικό** της **λύρας** και του **βιολιού**.

Το **έγχορδο μαντολίνο** έκανε την **εμφάνισή** του στην **Κρήτη** την **περίοδο** της **Βενετοκρατίας**. **Μεγάλη διάδοση** είχε κυρίως στα **χρόνια** του **μεσοπολέμου**, οπότε και στο **νομό Ηρακλείου** **αποτελούσε** το κυρίως **συνοδευτικό όργανο** της **λύρας** και του **βιολιού**.

Σήμερα **χρησιμοποιείται** και ως **σόλο όργανο** και **εξακολουθεί** να **παίζει σημαντικό ρόλο**, ιδιαίτερα στα **μικρά γλέντια**, σε **παρέες**, σε **καφενεία**, σε **σπίτια**, κ.τ.λ. Το **μαντολίνο** ήταν το **μοναδικό μουσικό όργανο** που **έπαιζαν** και οι **γυναίκες** του **νησιού**.

ΑΝΑΤΡΟΦΗ ΠΑΙΔΙΩΝ

Πώς ανατρέφονταν τα παιδιά των ευγενών, αλλά και των απλών ανθρώπων και τι ήταν οι μαθητείες.

Τα παιδιά των ευγενών και των απλών ανθρώπων στην Κρήτη αναθρεφόταν με μεγάλη υποταγή και υπακοή στους γονείς κι έτσι συνέχιζαν και μεγάλη, ακόμα και αν είχαν διαμορφώσει και τη δική τους οικογένεια, μέχρι να γεράσουν. Και μάλιστα δεν είχαν καμιά αδυναμία στη χαρτοπαιξία ή σε άλλα τέτοιου είδους πάθη.

Η μαθητεία σχετιζόταν με την εκμάθηση των νέων σε κάποια τέχνη, που θα την ακολουθούσαν αργότερα ως επάγγελμα.

Τα παιδιά εντάσσονταν στην επαγγελματική ζωή από 10 έως 15 χρονών. Μεταξύ του κηδεμόνα του ανήλικου παιδιού και ενός καταξιωμένου μάστορα συνάπτονταν μια σύμβαση μαθητείας. Ο τεχνίτης ήταν υποχρεωμένος να διδάξει στο μαθητή την τέχνη του, να του παρέχει στέγη, διατροφή, ένδυση και στο τέλος της μαθητείας μια φορεσιά ή τα σύνεργα της τέχνης. Το παιδί από τη μεριά του όφειλε να μαθαίνει υπάκουα και να προσφέρει τις υπηρεσίες του στο μάστορα. Η μαθητεία διαρκούσε από ένα μέχρι και δέκα χρόνια, ανάλογα με την ηλικία του μαθητή και το επάγγελμα.

Ανάλογες ήταν και οι συμβάσεις διδασκαλίας των στοιχειωδών γνώσεων, όπως ανάγνωσης, γραφής και αριθμητικής.

Μετά το τέλος της μαθητείας, το παιδί έμπαινε στο στάδιο του λαβοράντε. Λαβοράντε ήταν οι τεχνίτες που είχε τελειώσει τη μαθητεία, αλλά δεν είχε τον τίτλο του μάστορα.

Η σύμβαση εργασίας που συναπτόταν ανάμεσα στο λαβοράντε και στο μάστορα διαρκούσε μικρό χρονικό διάστημα και ο βοηθός αμειβόταν.

ΚΡΗΤΙΚΗ ΔΙΑΛΕΚΤΟΣ

Η Ελληνική γλώσσα μιλιέται στην Κρήτη μετά την κάθοδο των Αχαιών (περίπου μετά το 1450 π.Χ.). Επειδή έμεναν στο νησί πέντε διαφορετικά φύλα (Ετεόκρητες, Πελασγοί, Κύδωνες, Αχαιοί και Δωριείς), αντιλαμβανόμαστε έτσι ότι τα ελληνικά της Κρήτης θα είχαν διάφορους ιδιοματισμούς ποικίλης προέλευσης. Εξ' άλλου ο Όμηρος χαρακτηρίζει τη γλώσσα που μιλιέται στο νησί «μεμιγμένη».

Με το πέρασμα του χρόνου επικράτησε η δωρική διάλεκτος, η λεγόμενη «αυστηρά δωρική». Σ' αυτήν είναι γραμμένη η επιγραφή της Γόρτυνας (5ος αιώνας π.Χ.). Η διάλεκτος αυτή μιλιόταν στην Κρήτη μέχρι τους πρώτους αιώνες μ.Χ., μέχρι δηλαδή της επικράτησης της αλεξανδρινής ή ελληνιστικής κοινής.

Μέχρι το 14ο αιώνα μ.Χ. δεν υπάρχουν γραπτά μνημεία ώστε να ξέρουμε πως μιλούσαν οι Κρητικοί μετά της επικράτησης της ελληνιστικής κοινής. Αλλά οι δωρισμοί και τα αρχαϊκά λεξιλογικά στοιχεία, στα τοπωνύμια κυρίως, αποδεικνύουν πως η ελληνική γλώσσα δεν έπαψε ποτέ να μιλιέται στο νησί.

Κατά την περίοδο της Ενετοκρατίας έχουμε γραπτά κείμενα από τις αρχές του 14ου αιώνα. Τα κυριότερα λογοτεχνικά κείμενα σε κρητική διάλεκτο είναι, όπως είναι γνωστό, τα έργα της «Κρητικής σχολής» των δυο τελευταίων αιώνων της ενετοκρατίας. Στην ιστορία της νεοελληνικής διαλεκτολογίας η Κρήτη κατέχει ιδιαίτερη θέση, η οποία οφείλεται όχι τόσο στη φύση της διαλέκτου της και των γλωσσικών χαρακτηριστικών, αλλά κυρίως στη σχέση της με τη λογοτεχνία. Κατά τον 16ο και 17ο μ.Χ. αιώνα, περίοδο που είναι γνωστή και ως «Κρητική Αναγέννηση» η γλώσσα της κρητικής λογοτεχνίας έπαιξε το ρόλο μιας κρητικής

κοινής γλώσσας, σχετικά με τα κρητικά ιδιώματα. Η Κρήτη δηλαδή κατά τον **A. Mirambel** δημιούργησε μια **ιδιωματική κοινή γλώσσα** στην οποία η **νεοελληνική κοινή** αλλά και η **λογοτεχνία** του **σύγχρονου ελληνισμού** οφείλει πολλά. Κατά την **περίοδο** της **Τουρκοκρατίας** μπορούμε να **παρακολουθήσουμε** την **εξέλιξη** της **διαλέκτου** κυρίως από τα **δημοτικά τραγούδια** (μαντινάδες, ριζίτικα, ρίμες κ.τ.λ.) και από **κάποια δικαιοπρακτικά έγγραφα**.

Η **κρητική διάλεκτος** κατά την **άποψη όλων** των **διακεκριμένων επιστημόνων**, οι οποίοι τη **μελετούν συστηματικά**, είναι από τις πιο **ενδιαφέρουσες τοπικές μορφές** της **γλώσσας** μας, με πολλά **αρχαϊκά στοιχεία** στο **λεξιλόγιο**, στη **μορφολογία** και στη **σύνταξη**. Ο **συντηρητικός** της **χαρακτήρας** **συνετέλεσε** ώστε να **διατηρηθούν παλαιότερες μορφές** της **γλώσσας** μας (κλασική, Βυζαντινή) γι' αυτό η **γνώση** της **κρητικής διαλέκτου** **βοηθά** πολλές φορές στη **επίλυση** **διαφόρων προβλημάτων** **ετυμολογικών** κ.ά. της **κοινής νεοελληνικής**.

Μάλιστα όπως **υποστηρίζουν νεώτεροι μελετητές** πολλές **λέξεις** των **ομηρικών επών** που **δεν μαρτυρούνται** στην **αττική πεζογραφία**, **επιβίωσαν** στις **ελληνικές διαλέκτους**. Μια απ' αυτές είναι και η **κρητική**.

Όπως διαπιστώνουμε λοιπόν, η **κρητική διάλεκτος**, εκτός από τον **πλούτο** του **λεξιλογίου**, την **πολυσημία** των **λέξεων**, τον **εκπληκτικό αριθμό** των **συνωνύμων**, **διατηρεί** και την **αρχαιότερη μορφή** **μεγάλου πλήθους λέξεων** και **βρίσκεται πλησιέστερα** στις **παλαιότερες φάσεις** της **ελληνικής** και συγκεκριμένα στη **μεταγενέστερη φάση** της **ελληνιστικής** και στη **βυζαντινή**. **Αποτελεί** επομένως ένα **κρίκο ανάμεσα** στη **σύγχρονη μορφή** της **γλώσσας** μας και στις **παλαιότερες εκείνες μορφές** της. Όμως **εκτός** από τους **ειδικούς επιστήμονες**, για τους οποίους η **μελέτη** της είναι **πολύ χρήσιμη**, **πρέπει** και **εμείς** και **κυρίως** οι **νεότεροι**, όποτε μπορούμε, να την **μελετούμε** γιατί **αποτελεί σημαντικότατο μέρος** της **παράδοσής** μας.

ΠΑΙΔΕΙΑ ΚΑΙ ΤΕΧΝΗ

Ποια ήταν η εικόνα των Κρητών σε μορφωτικό επίπεδο, ποια ήταν η ανάπτυξη και σε ποιους τομείς.

Κατά τους πρώτους αιώνες της **Ενετοκρατίας**, η κατάσταση, **όχι μόνο** στην **παιδεία**, αλλά και σε **όλους** τους **τομείς** ήταν **τραγική**. Οι **Ενετοί** **δεν φέρονταν καθόλου καλά** στους **Κρήτες** και τους **δυνάστευαν** με το **χειρότερο τρόπο**.

Τα **πράγματα**, όμως, **άλλαξαν** με την **άλωση** της **Κωνσταντινούπολης** το **1453**, από τους **Τούρκους**, που **έκανε** τους **Ενετούς** να **γίνουν** πιο **φιλικοί** και **καλοί** **απέναντι** στους **κατοίκους**, για να **μην ξεσηκωθούν** **υπέρ** των **Τούρκων** και να τους **θεωρήσουν** **ελευθερωτές** τους.

Έτσι, **σιγά σιγά επιτρέπουν** στους **Κρητικούς** να **δραστηριοποιηθούν** στο **εμπόριο**, την **οικονομία** και στην **πνευματική τους ανάπτυξη**. Κι έτσι έχουμε το **θαύμα** της **Κρητικής Αναγέννησης**. **Επιτρέπουν** στους **νέους** να **πάνε** στην **Ιταλία** για να **σπουδάσουν** και **ειδικά** στην **Πάντοβα** κι έτσι να **γεμίζουν** τα **πανεπιστήμια** της **Ιταλίας** με **Έλληνες**, σε **περίοδο** που και η **Ιταλική Αναγέννηση** ήταν σε **άνθηση**. Έτσι, η **κίνηση** αυτή **επιτρέπει** στους **νέους** να **ανοίξουν ορίζοντες** και να **επιστρέψουν** **ξανά** στην **Κρήτη**, **φέροντας μαζί** τους **όλες** τις **τάσεις** της **τέχνης**, στην **αρχιτεκτονική** και **περισσότερο** στη **ζωγραφική**.

Στην **Κρήτη** **μέχρι** τότε **είχαμε** την **βυζαντινή παράδοση** και τη **βυζαντινή αιογραφία**, τη **λεγόμενη Παλαιολόγια τέχνη** και **πάνω σ'αυτήν** **έρχεται** η

επίδραση της Ιταλικής Αναγέννησης, με την προοπτική της φυσικής απεικόνισης του σώματος που δεν κάνουν οι Βυζαντινοί.

Υπάρχει ένα πάντρεμα δύο διαφορετικών τάσεων στην τέχνη, μοναδικό στον κόσμο. Στην Αγία Αικατερίνη για παράδειγμα υπάρχουν έξι έργα του Μιχαήλ Δαμασκηνού, που μαρτυρούν αυτό το μεγάλο επίτευγμα. Το χαρακτηριστικό της Παλαιολόγιας τέχνης είναι μια φυσιοκρατική παραλλαγή της βυζαντινής τέχνης, που είναι **δισδιάστατη**, δηλαδή έχουμε το **συναίσθημα**, γιατί η βυζαντινή είναι **υπέρ του συναίσθηματος**. Πρέπει να βγει από μέσα από την εικόνα η επαφή μας με το Θείο, πρέπει να αφαιρεθεί η ύλη, για να έχουμε αυτό το πράγμα. Πάνω σ'αυτήν την βυζαντινή τέχνη έρχεται και η επιρροή από τη Δύση μόνο στην Κρήτη.

Ελ Γκρέκο

Το πάντρεμα αυτό γέννησε τον Ελ Γκρέκο. Αυτός ήταν η ενσάρκωση αυτού του μίγματος των δύο τεχνών. Χρησιμοποίησε την πνευματικότητα του Βυζαντίου και των πνευματικών μορφών της Δύσης, για να δώσει στην ύλη την ικανότητα να εκφράσει το πνεύμα. Αυτό έκανε ουσιαστικά ο Ελ Γκρέκο. Ήταν βαθιά πνευματικός, παραμορφώνοντας τη φυσική μορφή και την ύλη στην Ζωγραφική.

Εκτός, όμως, από την εξαιρετική αυτή πρόοδο που είχε σημειωθεί στην Ζωγραφική υπάρχει ανάπτυξη και σε άλλους τομείς, όπως γλυπτική, ξυλουργική, το θέατρο και σε λαϊκές τέχνες, όπως υφαντουργική. Επίσης, η λογοτεχνία γνώρισε μεγάλη πρόοδο και μάλιστα δημιουργήθηκαν νέα δημοτικά τραγούδια, σε σχέση με αυτά που υπήρχαν και εξέφραζαν το νέο ύφος της ζωής. Ο αρχαιότερος γνωστός ποιητής της πρώιμης κρητικής λογοτεχνίας είναι ο Στέφανος Σαχλίκης, που τοποθετείται στον 14^ο αι. Μεταγενέστερος του είναι ο Λινάρδος Ντελλαπόρτας (1350-1420), καθώς και ο Μαρίνος Φαλιέρος που ασχολήθηκε με την ερωτική ποίηση. Το κύριο και ουσιώδες γνώρισμα της κρητικής λογοτεχνίας της περιόδου αυτής είναι η έμπνευση και η εξάρτηση από την ιταλική αναγεννησιακή λογοτεχνία. Η εξάρτηση, όμως, αυτή δεν είναι δουλική και δεν αποβαίνει σε βάρος της πρωτοτυπίας και της δροσερότητας των έργων. Εκφραστικό όργανο της λογοτεχνίας αυτής είναι το κρητικό ιδίωμα, που επιβάλλεται τώρα ως λογοτεχνική γλώσσα και αποκτά μια αξιοθαύμαστη δύναμη και μουσικότητα.

Τέλος, δημιουργούνται σχολεία για την μόρφωση των κατοίκων στο νησί κι έτσι γεννιούνται όλο και πιο μορφωμένοι άνθρωποι, κάτι που μέχρι τότε δεν ενδιέφερε ούτε και τους ευγενείς, δηλαδή να σπουδάσουν τα παιδιά τους.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- **ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΘΝΟΥΣ ΤΗΣ ΕΚΔΟΤΙΚΗΣ ΑΘΗΝΩΝ**
- **ΚΡΗΤΗ : ΛΕΥΚΩΜΑ ΜΕ ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΚΟ ΥΛΙΚΟ- ΕΚΔ. ΘΥΜΕΛΗ**
- **Θ. ΔΕΤΟΡΑΚΗ : ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ**
- **Ο ΜΙΤΟΣ ΤΗΣ ΑΡΙΑΔΝΗΣ (ΑΠΟ ΤΗΝ ΗΡΑΚΛΕΙΑ ΠΡΩΤΟΒΟΥΛΙΑ)**
- **ΧΡ. ΤΖΟΜΠΑΝΑΚΗ : Η ΘΑΛΑΣΣΙΝΗ ΤΡΙΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΧΑΝΔΑΚΑ**
- **ΧΡ. ΤΖΟΜΠΑΝΑΚΗ: ΧΑΝΔΑΚΑΣ, Η ΠΟΛΗ ΚΑΙ ΤΑ ΤΕΙΧΗ**
- **ΙΩΑΝΝΗΣ ΤΣΟΥΧΛΑΡΑΚΗΣ «Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ Η ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ ΤΗΣ ΚΡΗΤΙΚΗΣ ΦΟΡΕΣΙΑΣ»**
- **ΒΛΑΣΤΟΣ Π. –Σημειώσεις- (1992). Η κρητική ενδυμασία το 19ο αιώνα. Επιμέλεια: Λ. Καούνη. Ημερολόγιο. Έκδ. Λυκείου Ελληνίδων Ρεθύμνης. Ρέθυμνο.**
- **ΠΡΟΒΑΤΑΚΗΣ Θ. (1990). Κρήτη. Λαϊκή τέχνη και ζωή. Αθήνα**
- **ΤΣΟΥΧΛΑΡΑΚΗΣ Ι.-Θ. (1997). Η ιστορία και η λαογραφία της κρητικής φορεσιάς. Κλασικές εκδόσεις**
- **ΦΡΑΓΚΑΚΙ ΕΥΑΓΓΕΛΙΑ (1960). Η λαϊκή τέχνη της Κρήτης, γυναικεία φορεσιά. Αθήνα**
- **ΦΡΑΓΚΑΚΙ ΕΥΑΓΓΕΛΙΑ (1960). Η λαϊκή τέχνη της Κρήτης, ανδρική φορεσιά. Αθήνα-1960**
- **ΣΤΕΡ. Γ. ΣΠΑΝΑΚΗ: Το Ηράκλειο στο πέρασμα των αιώνων (εκδ. Δήμου Ηρακλείου-1990)**
- **ΣΠΕΙΡΑ: Η ενδυμασία στην Κρήτη (ΚΕΘΕΑ-ΑΡΙΑΔΝΗ)**
- **GEROLA G. (1993). Βενετικά μνημεία της Κρήτης-Εκκλησίες. Μετάφραση: Σπανάκης Στ. Εκδ. Σύνδεσμος Τ.Ε.Δ.Κ. Κρήτης. Ηράκλειο**
- **ΑΦΙΕΡΩΜΑΤΑ ΣΤΙΣ ΕΠΤΑ ΗΜΕΡΕΣ ΤΗΣ ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗΣ : 1)ΗΡΑΚΛΕΙΟ, ΤΟ ΜΕΓΑΛΟ ΚΑΣΤΡΟ, 2)ΗΡΑΚΛΕΙΟ, ΚΡΗΤΙΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ ΚΑΙ 3)ΗΡΑΚΛΕΙΟ, 25 ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ 1898**
- **ΤΟ ΗΡΑΚΛΕΙΟ ΚΑΙ Η ΝΟΜΑΡΧΙΑ ΤΟΥ – 2005**
- **Γ. ΣΑΒΒΑΚΗ : ΤΟ ΗΡΑΚΛΕΙΟ ΚΑΙ Ο ΧΑΝΔΑΚΑΣ (ΑΡΘΡΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΦΗΜ. «ΜΕΣΟΓΕΙΟΣ»)**
- **ΗΡΑΚΛΕΙΟ : CD ROM ΤΟΥ ΔΗΜΟΥ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ**
- **ΔΙΑΔΙΚΤΥΑΚΗ ΠΥΛΗ ΤΟΥ ΔΗΜΟΥ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ**
- **ΠΡΩΤΟΠΡΕΣΒΥΤΕΡΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΣΩΜΑΡΑΚΗΣ: ΣΥΝΟΙΚΙΑ ΑΝΑΛΗΨΕΩΣ**
- **ΑΓΓΕΛ. ΠΑΝΟΠΟΥΛΟΥ: ΣΤΟΝ ΑΓΙΟ ΜΑΡΚΟ ΤΩΝ ΓΡΑΙΚΩΝ**
- **ΧΑΡΑΛ. ΓΑΣΠΑΡΗΣ: ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΣΤΥΠΑΛΑΙΑ ΣΤΟ ΧΑΝΔΑΚΑ**
- **ΕΥΓ. ΔΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ: ΤΡΕΙΣ ΗΜΕΡΕΣ ΕΝΟΣ ΜΑΘΗΤΕΥΟΜΕΝΟΥ ΖΩΓΡΑΦΟΥ**
- **ΤΖΟΥΑΝΕΣ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ,ΜΤΦΡ. ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΑΚΗ ΝΑΤΑΛΙΑ: ΣΤΟΝ ΚΑΙΡΟ ΤΗΣ ΣΧΟΛΗΣ**
- **π. ΙΑΣΩΝ ΧΑΜΗΛΑΚΗΣ: Ι.ΝΑΟΣ ΕΥΑΓΓΕΛΙΣΜΟΥ ΤΗΣ ΘΕΟΤΟΚΟΥ ΠΑΝΑΓΙΑΣ ΤΩΝ ΣΤΑΥΡΟΦΟΡΩΝ**
- **ΛΙΑΝΑ ΣΤΑΡΙΔΑ: ΥΠΗΡΧΕ ΜΙΑ ΠΟΛΗ...ΤΟ ΜΕΓΑΛΟ ΚΑΣΤΡΟ**
- **ΣΤΥΛΙΑΝΗ ΣΤΑΒΕΛΑ: ΤΑ ΞΕΝΟΔΟΧΕΙΑΚΑ ΚΑΤΑΛΥΜΑΤΑ ΣΤΗ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ & ΒΕΝΕΤΟΚΡΑΤΟΥΜΕΝΗ ΚΡΗΤΗ**

ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΕΣ ΔΙΕΥΘΥΝΣΕΙΣ

- <http://www.historical-museum.gr/> ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ ΚΡΗΤΗΣ
- http://history-pages.blogspot.gr/2012/10/blog-post_11.html
- ΕΙΚΟΝΕΣ ΛΙΜΑΝΙΟΥ
- <http://www.clab.edc.uoc.gr/seminar/xandakas/mnimia.htm>
- ΜΑΚΕΤΑ ΧΑΝΔΑΚΑ ΕΠΙ ΕΝΕΤΟΚΡΑΤΙΑΣ ΙΣΤ. ΜΟΥΣΕΙΟΥ-ΜΝΗΜΕΙΑ
- <http://www.clab.edc.uoc.gr/seminar/xandakas/Foto%20oplathikis.htm>
- ΟΠΛΑΠΟΘΗΚΗ
- <http://candia.wordpress.com/culture/history-of-crete/koules/>
- ΕΙΚΟΝΑ ΚΡΗΤΗΣ
- <http://www.greekarchitects.gr/gr/%CE%B1%CF%81%CF%87%CE%B9%CF%84%CE%B5%CE%BA%CF%84%CE%BF%CE%BD%CE%B9%CE%BA%CE%B5%CF%82-%CE%BC%CE%B1%CF%84%CE%B9%CE%B5%CF%82/%CE%86%CE%B3%CE%B9%CE%BF%CF%82-%CF%80%CE%AD%CF%84%CF%81%CE%BF%CF%82-%CE%B7%CF%81%CE%B1%CE%BA%CE%BB%CE%B5%CE%AF%CE%BF%CF%85-id178>
- ΑΓΙΟΣ ΠΕΤΡΟΣ
- <http://www.explorecrete.com/Heraklion/GR16-Heraklion-arsenals.html> ΝΕΩΡΙΑ
- http://kritipoliskaihoria.blogspot.gr/2011/03/blog-post_8011.html ΜΝΗΜΕΙΑ
- <http://www.kritesad.gr/paradosi-kai-ethima-tis-kritis/114-ginaikia-foresia>
- ΓΥΝΑΙΚΕΙΑ ΦΟΡΕΣΙΑ
- <http://blogs.sch.gr/itsikalak/2010/08/19/%CE%B7-%CE%BA%CF%81%CE%B7%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%AE-%CF%86%CE%BF%CF%81%CE%B5%CF%83%CE%B9%CE%B1/>
- http://www.travelog.gr/routes/rt_index.php?cps=history&rt_id=28&page=6
- ΓΥΝΑΙΚΕΙΑ ΦΟΡΕΣΙΑ
- http://krhthkosaetos.blogspot.gr/p/blog-page_3576.html
- <http://www.tsouchlarakis.com/KRITIKESFORESIES.htm>
- http://deredakis.blogspot.gr/2008/12/blog-post_31.html
- <http://freepen.gr/2012/%CF%84%CE%BF-%CE%B5%CE%AF%CE%BD%CE%B1%CE%B9-%CF%84%CE%BF%CF%85-%CF%87%CF%81%CF%8C%CE%BD%CE%BF%CF%85/>
- ΕΙΚΟΝΑ ΣΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΓΡΑΜΜΗ
- http://www.crete.gr/el/pages/vasiliki_agmarkos_irakleio.php ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΑΓΙΟΥ ΜΑΡΚΟΥ
- <http://www.melikritis.com/2013/03/blog-post.html> ΕΙΚΟΝΑ ΚΡΗΝΗ ΜΟΡΟΖΙΝΙ
- lykeio-thrakomakedonon.wikispaces.com ΓΥΝΑΙΚΕΙΑ ΦΟΡΕΣΙΑ
- users.sch.gr ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΑ ΜΕ ΚΡΗΤΙΚΕΣ ΣΤΟΛΕΣ
- <http://users.sch.gr/chetzogian/globalsch-autosch/iware/?D=4711f2f6e2337d5891d9b21580692746> ΚΡΗΤΙΚΗ ΔΙΑΛΕΚΤΟΣ
- atheofobos2.blogspot.com Η ΚΡΗΤΙΚΙΑ ΤΟΥ ΓΚΡΕΚΟ
- <http://peritexnisologos.blogspot.gr/2013/05/1541-1614.html> ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΑ ΕΛ ΓΚΡΕΚΟ
- www.neakriti.gr ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΑ ΝΕΩΡΙΑ
- www.travelstyle.gr ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΑ ΚΟΥΛΕ
- 84.205.229.22 ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΑ ΑΓΙΟΥ ΤΙΤΟΥ
- www.explorecrete.com ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΑ ΓΙΑ ΚΡΗΝΗ
- noctoc-noctoc.blogspot.com ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ ΚΟΡΝΑΡΟΥ
- <http://diasporic.org/mnimes/archives/women-and-clothing> ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΑ ΓΙΑ ΠΕΠΛΟ Ή ΚΑΛΥΠΤΡΑ

- <http://nefeli.lib.teicrete.gr/browse/sdo/tour/2011/ProkopakiEvangelia/attached-document-1300875669-723963-23015/Prokopaki2011.pdf> ΠΑΝΑΓΙΑ ΣΤΑΥΡΟΦΟΡΩΝ
- http://kritipoliskaihoria.blogspot.gr/2012/05/blog-post_17.html ΠΑΝΑΓΙΑ ΣΤΑΥΡΟΦΟΡΩΝ
- <https://www.facebook.com/media/set/?set=a.109437705773882.12398.108057459245240&type=3> ΠΑΝΑΓΙΑ ΣΤΑΥΡΟΦΟΡΩΝ
- <https://www.heraklion.gr/ourplace/venetian-fountains/venetian-fountains.html> ΚΡΗΝΗ ΣΑΓΚΡΕΝΤΟ
- <http://users.sch.gr/chetzogian/globalsch-autosch/iware/?D=efb2764893fc112c39fe9373fa3ec36c> ΚΡΗΝΕΣ
- vimanaxou.blogspot.com
- www.goodchannel.gr
- micro-kosmos.uoa.gr ΕΙΚΟΝΑ ΝΕΡΟΥ
- <http://www.madeincretta.gr/el/article/%CE%BB%CF%83%CF%84%CE%B1%CF%81%CE%AF%CE%B4%CE%B1%CE%B7-%CE%AC%CE%B3%CE%BD%CF%89%CF%83%CF%84%CE%B7-%CE%B9%CF%83%CF%84%CE%BF%CF%81%CE%AF%CE%B1-%CF%84%CF%89%CE%BD-%CE%BD%CE%B1%CF%8E%CE%BD-%CF%83%CF%84%CE%BF-%CE%BA%CE%AD%CE%BD%CF%84%CF%81%CE%BF-%CF%84%CE%BF%CF%85-%CE%B7%CF%81%CE%B1%CE%BA%CE%BB%CE%B5%CE%AF%CE%BF%CF%85> ΕΚΚΛΗΣΙΕΣ-ΚΡΗΝΕΣ
- kritipoliskaihoria.blogspot.com ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΑ ΠΥΛΗΣ ΙΗΣΟΥ
- iraklio-city.blogspot.com ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΑ ΠΥΛΗΣ ΙΗΣΟΥ
- <http://www.alexiptoto.com/%CE%97%CF%81%CE%AC%CE%BA%CE%BB%CE%B5%CE%B9%CE%BF%CE%88%CE%BD%CE%B1-%CF%84%CE%B1%CE%BE%CE%AF%CE%B4%CE%B9-%CF%83%CF%84%CE%BF-%CF%80%CE%AD%CF%81%CE%B1%CF%83%CE%BC%CE%B1-%CF%84%CE%BF%CF%85-%CF%87%CF%81-2/> ΕΚΚΛΗΣΙΕΣ-ΕΝΕΤΙΚΑ ΚΤΙΡΙΑ
- <http://www.clab.edc.uoc.gr/seminar/xandakas/eklisies.htm> ΕΚΚΛΗΣΙΕΣ
- www.ascsa.edu.gr ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΑ ΦΤΕΡΩΤΟΥ ΛΙΟΝΤΑΡΙΟΥ
- <http://users.sch.gr/chetzogian/globalsch-autosch/iware/?D=a7a5cbdc2b89d6e40979fbd2f017bff6> ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΑ ΙΕΡΕΑ
- <http://www.clab.edc.uoc.gr/seminar/xandakas/Pili%20Vtone.htm> ΠΥΛΗ VOLTONE
- Εικόνα κρητικής ενδυμασίας από την Ιματιοθήκη του Λυκείου Ελληνίδων Ηρακλείου
- <http://www.armenianchurch.gr/> ΑΡΜΕΝΙΚΗ ΕΚΚΛΗΣΙΑ
- www.dogma.gr ΑΓΙΟΣ ΠΕΤΡΟΣ ΕΣΩΤΕΡΙΚΑ
- gr.dreamstime.com ΕΙΚΟΝΑ ΣΤΑΥΡΟΥ
- antiairetikos.blogspot.com ΕΙΚΟΝΑ ΕΛ ΓΚΡΕΚΟ
- tospirto.net ΕΡΓΑ ΤΟΥ ΕΛ ΓΚΡΕΚΟ
- www.tripadvisor.com.gr ΕΙΚΟΝΑ ΑΓΙΟΥ ΜΑΡΚΟΥ
- www.imis.gr ΕΙΚΟΝΑ ΑΓΙΟΥ ΤΙΤΟΥ
- sofoscrete.blogspot.com ΕΙΚΟΝΑ ΑΓΙΟΥ ΜΑΡΚΟΥ
- **Ross Daly:** Τραγούδια υπόκρουσης στο PowerPoint: «Η κυρά του Κάστρου» και «Memories (instrumental)»
- taxidiastoneiro.blogspot.com ΓΥΝΑΙΚΕΙΑ ΦΟΡΕΣΙΑ
- www.tsouchlarakis.com ΓΥΝΑΙΚΕΙΑ ΦΟΡΕΣΙΑ
- grypas.heraklion.gr ΤΑΦΟΣ ΑΓΙΟΥ ΜΑΡΚΟΥ